

MATEMATIKK

NAVN:

1P

HELLERUD VGS

Noen formler det er lurt å kunne...	
Rektangel	$A = g \cdot h$
Trekant	$A = \frac{g \cdot h}{2}$
Parallelogram	$A = g \cdot h$
Trapes	$A = \frac{(a + b) \cdot h}{2}$
Sirkel	$A = \pi \cdot r^2$
Prisme	$V = G \cdot h$
Sylinder	$V = \pi r^2 h$
Pytagoras' setning	$c^2 = b^2 + a^2$, der c er hypotenus, a og b er katetene i en rettvinklet trekant
Proporsjonalitet	Proporsjonale størrelser: $y = ax$
	Omvendt proporsjonale størrelser: $y = \frac{k}{x}$
Rette linjer	$y = ax + b$
Vekstfaktor	$1 + \frac{p}{100}$
	$1 - \frac{p}{100}$
Økonomi	Prisindeks: $\frac{\text{Pris}_1}{\text{Pris}_2} = \frac{\text{Indeks}_1}{\text{Indeks}_2}$
	Kroneverdi: $\text{Kroneverdi} = \frac{100}{\text{Indeksen}}$
	Reallønn: $\text{Lønn} \cdot \text{kroneverdi} = \frac{\text{Lønn} \cdot 100}{\text{Indeksen}}$

Forord

Velkommen til Hellerud videregående skole, og gratulerer med valg av skole!

Læring består av to parter; en som ønsker å lære bort og en som ønsker å lære. Her på Hellerud vil du møte topp motiverte lærere som ønsker å hjelpe deg gjennom dette skoleåret slik at du kan få best mulig utbytte av undervisningen.

Imidlertid kan ingen av oss trylle. Skal vi kunne hjelpe deg til å oppnå best mulig resultat er det fire krav du må oppfylle. Du må:

- Møte til undervisning
- Møte presist
- Møte interessert
- Møte forberedt

Ønsker du å beholde karakteren din fra ungdomsskolen må du være forberedt på å jobbe hardt og seriøst med faget, men om du oppfyller dine krav er vi helt sikre på at vi sammen greier å nå målet ditt.

Denne boka dekker læreplanen i Matematikk 1P. Stoffet og oppgavene er valgt ut med tanke på den type oppgaver som har vist seg å være ganske vanlige til eksamen i 1P.

Til slutt i de fleste kapitlene er det eksamensoppgaver som kan løses hvis du behersker stoffet i dette og tidligere kapitler. Ønsker du høyere karakter enn 3 i faget må du jobbe med disse oppgavene

Forord til 5. utgave:

I denne versjonen av boka har vi lagt inn en del innfyllingsoppgaver. Dette er fordi vi ønsker at boka skal være et nyttig arbeidsverktøy for deg, og et oppslagsverk som du kjenner godt. Ta godt vare på boka, du kommer til å få bruk for den.

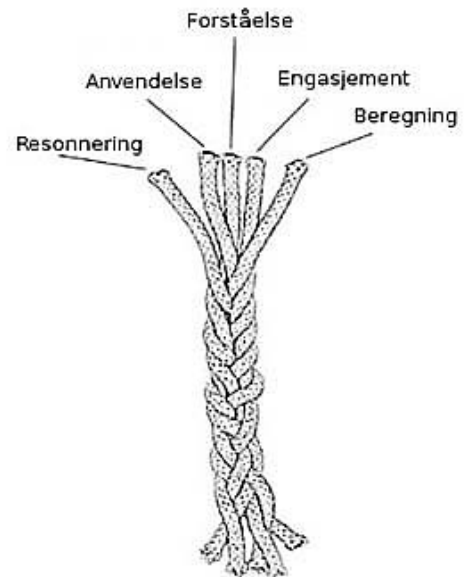
Vi ønsker at du skal delta aktivt i timene. Derfor inneholder boka en del oppgaver hvor det du har tenkt er viktigere enn hvilket svar du har kommet frem til.

Matematikkseksjonen ved Hellerud videregående skole
Juni 2018

Bildet på forsiden viser skaterampen laget av byggfagselever etter initiativ og iherdig innsats fra Samuel Krueger. Omslaget er laget av MK-lærer Christian Gruehagen.

Trådmodellen – Hva vil det si å være god i matematikk?

1. **Forståelse:** Forstå matematiske begreper, representasjoner, operasjoner og relasjoner
2. **Beregning:** Utføre prosedyrer som involverer tall, størrelser og figurer, effektivt, nøyaktig og fleksibelt
3. **Anvendelse:** Formulere problemer matematisk og utvikle strategier for å løse problemer ved å bruke passende begreper og prosedyrer
4. **Resonnering:** Forklare og begrunne en løsning til et problem, eller utvide fra noe kjent til noe som ikke er kjent
5. **Engasjement:** Være motivert for å lære matematikk, se på matematikk som nyttig og verdifullt, og tro at innsats bidrar til økt læring i matematikk

Figur 1: Å være god i matematikk består av fem sammenflettede tråder (oversatt utgave, hentet fra Kilpatrick, Swafford, & Findell, 2001, s. 117)

(Kilde: <http://www.matematikkssenteret.no/content/4526/Hva-betyr-det-a-vare-god-i-matematikk>)

Jo Boalers 7 bud

1. Alle kan lære matematikk på høyeste nivå.

- Det er ikke sånn at noen er født med en «mattehjerne» - det handler om at alle kan lære hvis de vil gjøre jobben.

2. Å gjøre feil er verdifullt

- Feil gjør at hjernen din vokser.
Det er bra å streve og gjøre feil

3. Å stille spørsmål er viktig

- Spør om det du lurer på, og svar på andre sine spørsmål.
Spør deg selv: Hvorfor er dette riktig?

4. Matematikk handler om å være kreativ, og skal gi mening

- Finn mønstre og sammenhenger, og diskuter disse med andre

5. Matematikk er å se sammenhenger og å diskutere

- I matematikk kan det samme sies på ulike måter, f.eks. ord, bilde, graf, funksjon. Finn sammenhengen mellom dem, og diskuter hvilken som passer best i de ulike situasjonene!

6. Matematikktimene handler om å lære, ikke prestere

- Det tar tid å lære matematikk, og det handler om innsats

7. Det er viktigere å tenke grundig enn fort.

- Det handler om å forstå noe godt, og det er ikke viktig å være rask

(fritt oversatt fra Jo Boaler's «Positive Norms to Encourage in Math Class»)

Innhold

Forord	2
Trådmodellen – Hva vil det si å være god i matematikk?.....	3
Jo Boalers 7 bud	4
Innhold	5
Kapittel 1. Tallregning.....	6
Eksamensoppgaver.....	19
Kapittel 2. Praktisk regning med forholdstall.....	22
Blandede oppgaver	42
Eksamensoppgaver.....	43
Kapittel 3. Prosentregning.....	48
Blandede oppgaver og eksamensoppgaver.....	70
Kapittel 4. Algebra.....	76
Blandede oppgaver og eksamensoppgaver.....	91
Kapittel 5. Lengder og areal.....	94
Blandede oppgaver.....	112
Eksamensoppgaver.....	115
Kapittel 6. Volum og overflate.....	122
Eksamensoppgaver.....	138
Kapittel 7. Funksjoner.....	146
Eksamensoppgaver.....	176
Kapittel 8. Sannsynlighetsregning.....	182
Eksamensoppgaver	204
Kapittel 9. Økonomi.....	214
Eksamensoppgaver	234

Kapittel 1. Tallregning

Mål for Kapittel 1, Tallregning.

Kompetansemål

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

- gjøre overslag over svar, regne praktiske oppgaver, med og uten digitale verktøy, presentere resultatene og vurdere hvor rimelige de er
- tolke, bearbeide, vurdere og diskutere det matematiske innholdet i skriftlige, muntlige og grafiske fremstillinger
- forenkle flerleddet uttrykk og løse ligninger av første grad og enkle potensligninger

Læringsmål

Etter at du har arbeidet med dette kapittelet skal du sette kryss i de boksene som tilhører de læringsmålene du har oppnådd. Det er viktig at du er ærlig og at du ikke krysser i de boksene som du føler at du ikke kan. På den måten vet du på hvilket område du må forbedre deg.

Etter dette kapittelet vet jeg

- hvordan jeg forkorter en brøk
- hvordan de fire regneartene blir anvendt i brøkkregning
- hvordan de fire regneartene blir anvendt på heltall
- hvordan jeg regner med negative tall

Etter dette kapittelet kan jeg forklare

- hvorfor en brøk kan forkortes
- hvorfor et desimaltall er lik/ulik en brøk
- hvordan jeg regner med negative tall

Etter dette kapittelet kan jeg vurdere og

- gi eksempler på bruk av brøk og desimaltall i hverdagen
- forklare i hvilke tilfeller en må vite omgjøring mellom brøk og desimaltall
- lage og løse flerleddet uttrykk med ulike regnearter
- løse og lage tekstopp-gaver knyttet til tallregning
- se sammenhenger ved hjelp av tabeller, diagram og funksjonsuttrykk
- vurdere og sortere informasjon oppgitt i tekst

Utforskende oppgave – svaret er 7

Lag regnestykker hvor svaret blir 7. Klarer du å lage forskjellige regnestykker som inneholder:

- hele tall?
- desimaltall? Hvor mange desimaler klarer du?
- negative tall?
- brøk?
- potens?
- kvadratrot?
- overslag?
- algebra?

Gjør dette med hver av de fire regneartene. Til slutt kan du lage regnestykker som inneholder flere regnearter.

I det praktiske liv har vi ofte bruk for å gjøre et raskt anslag over hvor stor verdi et regnestykke har, uten at vi trenger å regne det nøyaktige svaret (som ofte kan være tidkrevende). Dersom man gjør vanskelige regnestykker enklere, slik at man kan løse det ved hjelp av hoderegning, kalles dette å gjøre et overslag.

Det er viktig å være klar over at dersom man gjør et overslag blir ikke svaret helt lik den nøyaktige verdien. For at overslaget skal bli mest mulig lik det riktige svaret brukes følgende tommelfingerregel:

- ved addisjon og multiplikasjon rundes tallene motsatt vei
- ved subtraksjon og divisjon rundes tallene samme vei

Du bør alltid gjøre en vurdering av svaret før du regner nøyaktig verdi.

Fra hver ramme som er **rød** bør du gjøre minst 5 deloppgaver pluss alle tekstoppavene. Fra hver ramme som er **blå** bør du gjøre alle deloppgavene. Oppgavene med **grønn** ramme er grubleoppgaver. Dette er oppgaver som kan løses på flere forskjellige måter, og som du kan prøve på de hjemme når du har løst dem.

1. De fire regneartene: overslag og tekstopp-gaver

Øvingsopp-gaver	Omtrent riktig	Nøyaktig	Øvingsopp-gaver	Omtrent riktig	Nøyaktig
$26 + 72 =$			$2438 + 1789 =$		
$81 + 64 =$			$6218 + 5411 =$		
$58 + 295 =$			$86,8 + 66,2 =$		
$427 + 388 =$			$52,8 + 76 + 12,3 =$		
$687 + 714 =$			$47 + 144 + 24 =$		

Tekstopp-gaver – gjør overslag før du regner ut nøyaktig verdi!

I en klesbutikk koster en jakke 1467 kr, og en bukse 529 kr. Anne kjøper en av hver. Hvor mye koster plaggene til sammen?

I en møbelforretning koster en sofa 8631 kr, en lenestol koster 3289 kr og en fotskammel koster 1745 kr. Ammad kjøper sofaen og fotskammelen. Hvor mye betaler han?

Rasheen kjøper alle møblene nevnt i oppgaven over. Hvor mye betaler hun?

Marius er snekker, og kjøper lister som har lengde: 37,8 cm, 128,3 cm og 85,4 cm. Hvor lange er disse listene til sammen?

En vennegjeng på fire har kjøpt smågodt; Truls kjøpte 2,3 hg, Nouradin kjøpte 8,4 hg, Ali kjøpte 13,5 hg og Yassin kjøpte 9,56 hg. Hvor mye kjøpte de til sammen?

Øvingsopp-gaver	Omtrent riktig	Nøyaktig	Øvingsopp-gaver	Omtrent riktig	Nøyaktig
$73 - 27 =$			$2438 - 1789 =$		
$206 - 49 =$			$4218 - 1789 =$		
$515 - 237 =$			$86 - 66,2 =$		
$804 - 757 =$			$144 - 38 - 27 =$		
$618 - 439 =$			$76 - 52,8 - 12,3 =$		

Tekstopp-gaver – gjør overslag før du regner ut nøyaktig verdi!

Sarah handler varer for 157 kr og betaler med en 500-lapp. Hvor mye får hun tilbake?

Stian er 1,83 m høy og Yonas er 1,67 m høy. Hvor mye høyere enn Stian er Yonas?

En Skoda Octavia veier 1272 kg. En Nissan Qashqai veier 1407 kg. Hvor mye tyngre er Nissan enn Skoda?

Rachel har to fisker, en lys og en mørk. Den lyse fisken er 7,5 cm lang, mens den mørke er 16,3 cm lang. Hvor mye lengre er den mørke fisken enn den lyse?

Thea har et tau som er 15 m langt. Av dette tauet lager hun tre hoppetau som er 2,1 m langt, 1,7 m langt og 2,4 m langt. Hvor mye er igjen av det opprinnelige tauet?

Øvingsoppgaver

$35 \cdot 10 =$ _____	$350 \cdot 10 =$ _____	$350 \cdot 100 =$ _____
$42 \cdot 10 =$ _____	$305 \cdot 10 =$ _____	$208 \cdot 1000 =$ _____
$10 \cdot 28 =$ _____	$10 \cdot 622 =$ _____	$100 \cdot 4089 =$ _____
$10 \cdot 67 =$ _____	$10 \cdot 865 =$ _____	$1000 \cdot 28 =$ _____
$92 \cdot 10 =$ _____	$775 \cdot 10 =$ _____	$1299 \cdot 100 =$ _____

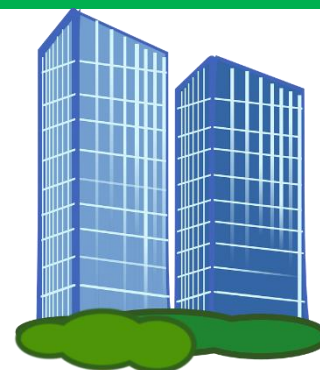
Øvingsoppgaver	Omtrent riktig	Nøyaktig	Øvingsoppgaver	Omtrent riktig	Nøyaktig
$5,2 \cdot 10 =$			$3,05 \cdot 10 =$		
$6,7 \cdot 10 =$			$100 \cdot 4,2 =$		
$10 \cdot 13,6 =$			$13,08 \cdot 100 =$		
$28,43 \cdot 100 =$			$45,8 \cdot 100 =$		
$100 \cdot 432,89 =$			$6,7 \cdot 1000 =$		

Øvingsoppgaver

$4 \cdot 30 =$ _____	$60 \cdot 70 =$ _____	$800 \cdot 60 =$ _____
$50 \cdot 7 =$ _____	$300 \cdot 4 =$ _____	$500 \cdot 200 =$ _____
$60 \cdot 50 =$ _____	$600 \cdot 40 =$ _____	$4000 \cdot 30 =$ _____

En ny kontorbygning med 100 kontorer hadde nettopp blitt oppført. Lars var leid inn for å male numrene fra 1 til 100 på kontordørene.

Hvor mange ganger måtte Lars male tallet 9?

Øvingsoppgaver	Omtrent riktig	Nøyaktig	Øvingsoppgaver	Omtrent riktig	Nøyaktig
$14 \cdot 19 =$			$6,9 \cdot 5,1 =$		
$28 \cdot 43 =$			$31,7 \cdot 7,1 =$		
$62 \cdot 37 =$			$37,8 \cdot 205,8 =$		
$73 \cdot 56 =$			$5,4 \cdot 7,1 \cdot 3,6 =$		
$87 \cdot 53 =$			$6,7 \cdot 12,3 \cdot 28,9 =$		

Tekstoppgaver – gjør overslag før du regner ut nøyaktig verdi!

Jeanette har kjøpt 12 poser bananer, hvor hver av dem veier 13 kg. På kurven på mopeden hennes kan hun maksimalt legge 100 kg. Kan hun legge alle posene i kurven?

I en mappe på Pc-en har Selin 73 bilder som alle har en størrelse på 3,2 MB. Hun har en minnepinne som rommer 200 MB. Får hun plass til alle bildene på minnepinnen?

Elias har 500 kr og fylte 37,4 L bensin på bilen sin til 12,2 kr per liter. Inne på bensinstasjonen selges en film til 50 kr. Har han råd til å kjøpe denne filmen?

Hans har kjøpt et 33 meter langt gjerde som han skal bruke til å lage en hundegård. Hundegården er kvadratisk med sidelengder 7,7 meter. Er gjerdet langt nok?

Alexander har plukket 8,7 kg poteter til en pris på 17,89 kr per kg. Når han kommer til kassen oppdager han at han kun har med 200 kr. Har han nok penger?

Øvingsoppgaver		
$30 : 10 =$ _____	$1200 : 100 =$ _____	$10200 : 100 =$ _____
$120 : 10 =$ _____	$6500 : 10 =$ _____	$12000 : 1000 =$ _____
$210 : 10 =$ _____	$6500 : 100 =$ _____	$12800 : 10 =$ _____
$200 : 100 =$ _____	$8000 : 1000 =$ _____	$31000 : 1000 =$ _____
$560 : 10 =$ _____	$9200 : 100 =$ _____	$15800 : 100 =$ _____

Da jeg var 4 år var broren min dobbelt så gammel som meg. Nå er jeg 35 år. Hvor gammel er broren min?

Øvingsoppgaver	Omtrent riktig	Nøyaktig	Øvingsoppgaver	Omtrent riktig	Nøyaktig
$57 : 10 =$			$31,05 : 10 =$		
$69 : 10 =$			$1289 : 100 =$		
$128 : 10 =$			$13,08 : 100 =$		
$256 : 10 =$			$45,8 : 1000 =$		
$378 : 10$			$127 : 1000 =$		

Øvingsoppgaver 17 – Divisjon med hele tiere			
$80 : 4 =$ _____	$210 : 7 =$ _____	$80 : 40 =$ _____	$480 : 60 =$ _____
$120 / 3 =$ _____	$350 : 5 =$ _____	$120 : 30 =$ _____	$420 / 30 =$ _____
$180 : 2 =$ _____	$360 : 6 =$ _____	$180 : 20 =$ _____	$650 : 50 =$ _____
$150 / 5 =$ _____	$560 / 8 =$ _____	$150 / 30 =$ _____	$720 / 30 =$ _____

Øvingsoppgaver	Omtrent riktig	Nøyaktig	Øvingsoppgaver	Omtrent riktig	Nøyaktig
$40 / 6 =$			$51 / 4 =$		
$23 / 4 =$			$77 : 5 =$		
$19 : 3 =$			$101 : 4 =$		
$50 : 7 =$			$178 : 5 =$		
$67 : 8 =$			$257 / 8 =$		

Tekstoppgaver – gjør overslag før du regner ut nøyaktig verdi!

En sekk med 25 L plantejord veier 18 kg. Betim skal fylle koppen sin med 1 liter, men koppen tåler ikke mer enn 1 kg. Vil koppen hans tåle vekten av 1 liter jord?

En sekk med 25 L plantejord veier 18 kg. Solin skal ha med 1 kg jord, men har bare et spann som rommer 1 liter. Er spannet stort nok til å frakte 1 kg jord?

Yassin har kjøpt 763 g smågodt som han skal fordele i 5 poser. Det skal være minst 150 g i hver pose. Har han kjøpt nok smågodt?

Hakan skal henge opp et veggskap. Han skapet veier 118 kg. Han har 4 hengefester, og hvert av hengefestene tåler 32 kg. Er det trygt å henge opp dette skapet?

I en tank er det 616 L olje. Kristoffer skal fylle oljen over på kanner. I hver kanne er det plass til 15,3 L. Kristoffer har 30 kanner. Har han nok kanner til all olja?

2. Potenser og kvadratrøtter: betydning og overslag

For å forenkle regnestykker bruker vi følgende regler innenfor matematikk:

- Når like tall adderes kan regnestykket endres til multiplikasjon
- Når like tall multipliseres kan regnestykket endres til potens
- Den motsatte regnearten til potens er kvadratrott

Øvingsoppgaver – Trekk sammen til multiplikasjon

$$5 + 5 + 5 + 5 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$8 + 3 + 3 + 3 + 3 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$12 + 12 + 12 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$1,3 + 1,3 + 1,3 + 7,2 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$21 + 21 + 21 + 21 + 21 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$3,5 + 3,5 + 3,5 + 3,5 + 2,7 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$2,5 + 2,5 + 2,5 + 2,5 + 2,5 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$2,4 + 2,4 + 2,4 + 3,2 + 3,2 = \underline{\hspace{2cm}}$$

Øvingsoppgaver – Utvid til addisjonsstykker

$$3 \cdot 4 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$3 + 4 \cdot 2 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$5 \cdot 3 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$6 + 4 \cdot 3 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$4 \cdot 2 + 3 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$4 + 2 \cdot 6,7 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$7 \cdot 3 + 5 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$8 + 3,5 \cdot 2 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$8 \cdot 3 + 2,1 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$2,5 \cdot 3 + 2 \cdot 3,1 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$2 \cdot 6,1 + 1,8 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$7,3 \cdot 2 + 3 + 8,1 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$3 \cdot 7,2 + 3,8 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$3,1 \cdot 3 + 4,2 \cdot 2 = \underline{\hspace{2cm}}$$

Øvingsoppgaver – Regn ut

$$3 + 2 \cdot 2,1 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$18 : 3 + 6 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$8 - 56/7 + 4,57 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$21 - 2 \cdot 3 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$21 - 14 : 2 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$4 + \frac{64}{8} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$4,1 + 2,1 \cdot 3 - 8 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$3 + 4,5 \cdot 2 - 6 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$3,1 \cdot 2 + 8 - 21 : 3 = \underline{\hspace{2cm}}$$

En potens består av et grunntall og en eksponent.

- Grunntallet forteller hvilket tall som blir multiplisert
- Eksponenten forteller hvor mange ganger grunntallet blir multiplisert

Det er et krav i 1P at du kan verdien når grunntallet er mellom 0 og 10, og eksponenten er 2.

Øvingsoppgaver – Trekk sammen til potens

$$5 \cdot 5 \cdot 5 \cdot 5 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$8 \cdot 3 \cdot 3 \cdot 3 \cdot 3 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$12 \cdot 12 \cdot 12 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$1,3 \cdot 1,3 \cdot 1,3 \cdot 7,2 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$21 \cdot 21 \cdot 21 \cdot 21 \cdot 21 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$3,5 \cdot 3,5 \cdot 3,5 \cdot 3,5 \cdot 2,7 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$2,5 \cdot 2,5 \cdot 2,5 \cdot 2,5 \cdot 2,5 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$2,4 \cdot 2,4 \cdot 2,4 \cdot 3,2 \cdot 3,2 = \underline{\hspace{2cm}}$$

Øvingsoppgaver – Utvid til multiplikasjonsstykker

$$3^4 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$3 + 4^2 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$5^3 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$6 \cdot 4^3 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$4^2 + 3 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$4 \cdot 6,7^2 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$7^3 + 5 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$8 + 3,5^2 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$8^3 \cdot 2,1 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$2,5^3 + 3,1^2 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$6,2^2 + 1,8 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$7,3^2 \cdot 8,1^3 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$7,2^3 \cdot 3,8 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$2^3 + 4,2 \cdot 3^2 = \underline{\hspace{2cm}}$$

Øvingsoppgaver – Regn ut

$$0^2 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$5^2 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$10^2 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$2^3 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$1^2 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$6^2 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$11^2 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$5^3 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$2^2 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$7^2 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$12^2 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$3^2 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$3^2 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$8^2 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$13^2 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$5^0 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$4^2 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$9^2 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$4^3 = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$8,1^0 = \underline{\hspace{2cm}}$$

Øvingsoppgaver	Omtrent riktig	Nøyaktig	Øvingsoppgaver	Omtrent riktig	Nøyaktig
$3,7^2 =$			$100 - 5,23^2 =$		
$6,2^2 =$			$31 + 8,89^2 =$		
$5,5^2 =$			$4,7 \cdot 4,2^2 =$		
$7,7^2 =$			$3,2^2 + 5,7^2 =$		
$7,75^2 =$			$8,7^2 \cdot 2,1^3 =$		

Når du skal finne kvadratroten til en verdi må du finne grunntallet til den potensens med eksponent 2 som har den verdien du skal finne kvadratroten av.

Skrevet på en annen måte: hvilket tall multiplisert med seg selv får den verdien du skal ta kvadrat rot av?

Øvingsoppgaver – Fyll ut tabellen		
$\sqrt{0} =$ _____	$\sqrt{25} =$ _____	$\sqrt{100} =$ _____
$\sqrt{1} =$ _____	$\sqrt{36} =$ _____	$\sqrt{121} =$ _____
$\sqrt{4} =$ _____	$\sqrt{49} =$ _____	$\sqrt{144} =$ _____
$\sqrt{9} =$ _____	$\sqrt{64} =$ _____	$\sqrt{169} =$ _____
$\sqrt{16} =$ _____	$\sqrt{81} =$ _____	$\sqrt{196} =$ _____

Øvingsoppgaver	Omtrent riktig	Nøyaktig	Øvingsoppgaver	Omtrent riktig	Nøyaktig
$\sqrt{7} =$			$\sqrt{113} =$		
$\sqrt{18} =$			$\sqrt{137} =$		
$\sqrt{43} =$			$\sqrt{61,7} =$		
$\sqrt{29} =$			$\sqrt{0,7} =$		
$\sqrt{71} =$			$\sqrt{-1} =$		

3. Brøk: stambrøk, likeverdige brøker og brøkdel av en mengde

I delkapittel 1 og 2 har vi behandlet tall som en absolutt verdi. Noen ganger har vi behov for å uttrykke et tall som verdi i forhold til en mengde. Til dette bruker vi brøk og prosent (som er en brøk med 100 som nevner).

Øvingsoppgaver – Fyll ut tabellen			
Stambrøk	Likeverdige brøker	Desimal	Prosent
1			
$\frac{1}{2}$			
$\frac{1}{3}$			
$\frac{1}{4}$			
$\frac{1}{5}$			
$\frac{60}{600}$			

Øvingsoppgaver 38 – Fullfør reglene under

For å finne det halve dividerer man det hele med:

eller multiplisere det hele med:

For å finne en tredel dividerer man det hele med:

eller multiplisere det hele med:

For å finne en firedel dividerer man det hele med:

eller multiplisere det hele med:

For å finne en femdel dividerer man det hele med:

eller multiplisere det hele med:

For å finne en tidel dividerer man det hele med:

eller multiplisere det hele med:

Øvingsoppgaver 39 – Regn ut ved å enten bruke multiplikasjon eller divisjon

$\frac{1}{3} \text{ av } 27 = \underline{\hspace{2cm}}$

$\frac{1}{10} \text{ av } 68 = \underline{\hspace{2cm}}$

$\frac{1}{2} \text{ av } 310 = \underline{\hspace{2cm}}$

$\frac{5}{6} \text{ av } 60 = \underline{\hspace{2cm}}$

$\frac{1}{4} \text{ av } 32 = \underline{\hspace{2cm}}$

$\frac{1}{3} \text{ av } 210 = \underline{\hspace{2cm}}$

$\frac{2}{5} \text{ av } 4219 = \underline{\hspace{2cm}}$

$\frac{7}{12} \text{ av } 60 = \underline{\hspace{2cm}}$

$\frac{1}{5} \text{ av } 45 = \underline{\hspace{2cm}}$

$\frac{1}{5} \text{ av } 235 = \underline{\hspace{2cm}}$

$\frac{2}{3} \text{ av } 6,9 = \underline{\hspace{2cm}}$

$\frac{3}{8} \text{ av } 100 = \underline{\hspace{2cm}}$

$\frac{1}{2} \text{ av } 47,3 = \underline{\hspace{2cm}}$

$\frac{1}{4} \text{ av } 70 = \underline{\hspace{2cm}}$

$\frac{3}{10} \text{ av } 86,78 = \underline{\hspace{2cm}}$

$\frac{4}{7} \text{ av } 100 = \underline{\hspace{2cm}}$

Øvingsoppgaver 43 – Finn stambroken og desimalen

$\frac{60}{180} = \underline{\hspace{2cm}} = \underline{\hspace{2cm}}$

$\frac{21}{210} = \underline{\hspace{2cm}} = \underline{\hspace{2cm}}$

$\frac{26}{104} = \underline{\hspace{2cm}} = \underline{\hspace{2cm}}$

$\frac{0,6}{2,4} = \underline{\hspace{2cm}} = \underline{\hspace{2cm}}$

$\frac{30}{120} = \underline{\hspace{2cm}} = \underline{\hspace{2cm}}$

$\frac{80}{320} = \underline{\hspace{2cm}} = \underline{\hspace{2cm}}$

$\frac{32}{320} = \underline{\hspace{2cm}} = \underline{\hspace{2cm}}$

$\frac{3,5}{17,5} = \underline{\hspace{2cm}} = \underline{\hspace{2cm}}$

$\frac{71}{355} = \underline{\hspace{2cm}} = \underline{\hspace{2cm}}$

$\frac{61}{183} = \underline{\hspace{2cm}} = \underline{\hspace{2cm}}$

$\frac{2,4}{7,2} = \underline{\hspace{2cm}} = \underline{\hspace{2cm}}$

$\frac{0,6}{6} = \underline{\hspace{2cm}} = \underline{\hspace{2cm}}$

$\frac{18}{180} = \underline{\hspace{2cm}} = \underline{\hspace{2cm}}$

$\frac{65}{650} = \underline{\hspace{2cm}} = \underline{\hspace{2cm}}$

$\frac{0,8}{4} = \underline{\hspace{2cm}} = \underline{\hspace{2cm}}$

$\frac{3,75}{7,5} = \underline{\hspace{2cm}} = \underline{\hspace{2cm}}$

Liv, Tor og Jan er ivrige samlere av fyrstikkesker. Hver av dem har en fin samling i mange forskjellige farger og fasonger, både norske og utenlandske.

Liv og Tor har til sammen 66 fyrstikkesker.

Tor og Jan har til sammen 76 esker.

Jan og Liv har til sammen 70 esker.

Hvor mange fyrstikkesker har hver enkelt?

Hva er alderen på de små guttene gitt at:

- Produktet av aldrene til alle tre er 72.

- To av guttene er tvillinger

- Den yngste er ikke tvilling.

Øvingsoppgaver 45 – Forkort brøkene så mye du klarer

$$\frac{4}{32} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$\frac{30}{75} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$\frac{192}{216} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$\frac{306}{1224} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$\frac{10}{25} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$\frac{42}{63} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$\frac{144}{576} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$\frac{618}{1854} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$\frac{12}{40} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$\frac{45}{75} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$\frac{308}{416} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$\frac{2679}{5358} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$\frac{9}{27} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$\frac{48}{108} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$\frac{675}{950} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$\frac{323}{1615} = \underline{\hspace{2cm}}$$

Tekstoppgaver 5 - forkort brøkene så mye du klarer

- a) I 2015 kostet en bok 125 kr. Året etter gikk prisen opp til 150 kr. Hvor stor brøkdel gikk prisen opp?
- b) Du har blandet 15 L (150 dL) saft og skal helle over på kopper som rommer 2 dL. Hvor stor brøkdel av saften får du plass til i hver kopp?
- c) Avstanden i virkeligheten mellom to steder er 1,5 km (150000 cm). På et kart er avstanden mellom de samme stedene 5 cm. Hvor stor brøkdel er avstanden på kartet i forhold til virkeligheten?
- d) I 2012 kostet en vare 80 kr. I 2016 kostet den samme varen 60 kr. Hvor stor brøkdel gikk prisen ned?

Øvingsoppgaver 46 – Regn ut

$$\frac{1}{3} \cdot \frac{2}{3} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$\frac{4}{7} \cdot \frac{3}{5} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$\frac{3}{5} \cdot \frac{2}{13} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$\frac{13}{17} \cdot \frac{15}{23} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$\frac{5}{9} \cdot \frac{2}{7} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$\frac{6}{11} \cdot \frac{1}{2} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$\frac{7}{9} \cdot \frac{5}{13} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$\frac{7}{53} \cdot \frac{5}{3} = \underline{\hspace{2cm}}$$

Øvingsoppgaver 47 – Forkort brøkene før du regner ut

$$\frac{4}{8} \cdot \frac{3}{9} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$\frac{6}{14} \cdot \frac{10}{24} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$\frac{2}{12} \cdot \frac{5}{15} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$\frac{7}{45} \cdot \frac{5}{21} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$\frac{4}{10} \cdot \frac{6}{21} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$\frac{12}{35} \cdot \frac{15}{20} = \underline{\hspace{2cm}}$$

Øvingsoppgaver 48 – Utvid disse brøkene med valgfri faktorer mellom 2 og 10

$$\frac{3}{5} = \frac{\quad}{\quad} \quad \frac{2}{7} = \frac{\quad}{\quad} \quad \frac{6}{7} = \frac{\quad}{\quad} \quad \frac{7}{12} = \frac{\quad}{\quad}$$
$$\frac{1}{4} = \frac{\quad}{\quad} \quad \frac{5}{9} = \frac{\quad}{\quad} \quad \frac{5}{6} = \frac{\quad}{\quad} \quad \frac{11}{18} = \frac{\quad}{\quad}$$

Øvingsoppgaver 49 – Utvid disse brøkene slik at nevneren blir 24

$$\frac{3}{4} = \frac{\quad}{24} \quad \frac{2}{3} = \frac{\quad}{24} \quad \frac{6}{7} = \frac{\quad}{24} \quad \frac{7}{12} = \frac{\quad}{24}$$
$$\frac{1}{6} = \frac{\quad}{24} \quad \frac{5}{12} = \frac{\quad}{24} \quad \frac{5}{6} = \frac{\quad}{24} \quad \frac{11}{18} = \frac{\quad}{24}$$

Øvingsoppgaver 50 – Finn felles nevner og regn ut svarene

$$\frac{3}{4} + \frac{5}{6} = \frac{\quad}{\quad} = \frac{\quad}{\quad} \quad \frac{4}{9} - \frac{1}{3} = \frac{\quad}{\quad} = \frac{\quad}{\quad}$$
$$\frac{5}{7} + \frac{2}{5} = \frac{\quad}{\quad} = \frac{\quad}{\quad} \quad \frac{8}{11} - \frac{2}{3} = \frac{\quad}{\quad} = \frac{\quad}{\quad}$$

Øvingsoppgaver 51 – Fullfør reglene under

Når jeg utvider brøk må jeg:

Når jeg skal utvide brøk til en bestemt nevner må jeg:

Når jeg skal finne felles nevner for 2 eller flere brøker må jeg:

Eksamensoppgaver

E1

(Eksamen 1P høsten 2010, Del 1)

Andersen kjøper fem bord. I enden av hvert bord står det et tall som forteller hvor mange centimeter bordet er. Se bildet under.

Gjør overslag og finn ut omtrent hvor mye Andersen må betale når bordene koster 8,95 kroner per meter.

Kilde: Utdanningsdirektoratet

E2

(Eksamen 1P høsten 2012, Del 1)

I butikk A koster et beger med 500 g druer 49,90 kroner.

En dag har butikk A følgende tilbud:

I butikk B koster druene 69,90 kroner per kilogram.

**KJØP 3 BEGER MED
DRUER,
BETAL FOR 2**

Du skal kjøpe 1,5 kg druer. I hvilken butikk lønner det seg å handle?

E3

(Eksamen 1P høsten 2010, Del 1)

På flyplassen i Amsterdam koster en mp3-spiller 210 euro. En euro koster 8,33 norske kroner. Gjør et overslag over hvor mye mp3-spilleren koster i norske kroner.

E4

(Eksamen 1P våren 2010, Del 1)

Liv fyller 41,5 liter drivstoff på bilen sin. Hun betaler 509,62 kroner. Bruk informasjonen på bildet. Gjør overslag og finn ut om Liv har en bil som bruker bensin (95) eller diesel (D).

E5

(Eksamen 1P våren 2011, Del 1)

Markus har vært på Island.

I banken betalte han 5,25 norske kroner for 100 islandske

Land	Kode	Kurs
Island 	ISK	5,25

- a) Gjør et overslag over hvor mye han måtte betale for å komme inn i Hallgrimskirken. Markus fant etter hvert en enkel metode for å gjøre overslagsregning fra islandske kroner til norske kroner:

"Jeg stryker først en null på slutten av det islandske beløpet. Så deler jeg det som står igjen, på to. Da finner jeg ut omtrent hvor mange norske kroner det islandske beløpet tilsvarer."

- b) Forklar hvorfor denne metoden gir et godt overslag.

E6

(Eksamen 1P våren 2012, Del 1)

14,90 kroner
per flaske

48,20 kroner
per kilogram

Hanna vil kjøpe 6 flasker vann og 2,5 kg druer. Gjør overslag og finn ut omtrent hvor mye hun må betale.

E7

(Eksamen 1P vår 2014 Del 1)

I en tank er det 616 L olje. Du skal fylle oljen på kanner. I hver kanne er det plass til 15,3 L.

Gjør overslag og finn omtrent hvor mange kanner du trenger.

Kapittel 2. Praktisk regning med forholdstall

Mål for Kapittel 2:

Kompetansemål

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

- Regne med ulike måleenheter, bruke måleredskaper, vurdere hvilke måleredskaper som er formålstjenlige, og vurdere hvor usikre målingene er
- Tolke, lage og bruke skisser og arbeidstegninger på problemstillinger fra kultur- og yrkesliv og presentere og begrunne løsninger

Læringsmål

Etter at du har arbeidet med dette kapitlet skal du sette kryss i de boksene som tilhører de læringsmålene du har oppnådd. Det er viktig at du er ærlig og at du ikke krysser i de boksene som du føler at du ikke kan. På den måten vet du på hvilket område du må forbedre deg.

Etter dette kapitlet vet jeg

- hvordan jeg regner om mellom milli-, centi-, desi-, hekto- og kilogram/meter.
- hvordan jeg regner om mellom hele timer og minutter, og timer med desimaltall
- hvordan jeg regner om mellom m/s og km/t
- hvordan jeg regner med målestokk
- hva som kjennetegner proporsjonale og omvendt proporsjonale størrelser
- hvordan jeg regner med overslag

Etter dette kapitlet kan jeg forklare

- hvorfor omregninger med enheter er korrekte/ukorrekte
- hvorfor desimaltall i oppgitte timer ikke tilsvarer minutter
- hvorfor omregningen mellom m/s og km/t omfatter regning med 3,6.
- hvorfor noe er/ikke er proporsjonalt eller omvendt proporsjonalt

Etter dette kapitlet kan jeg vurdere og

- gi eksempler på proporsjonale og omvendt proporsjonale størrelser fra hverdagen
- sette direkte inn i formler og foreta beregninger
- lage og løse tekstoppgaver
- vise til bruk av målestokk i dagliglivet og gjøre beregninger med det.
- se sammenhenger ved hjelp av tabeller, diagram og funksjonsuttrykk
- vurdere og sortere informasjon oppgitt i tekst

Utforskende oppgave – Hvordan kan vi sammenligne størrelser?

Nedenfor ser du et bilde av en del flasker. Hvordan kan vi sammenligne høyden på flaskene?

Kan du finne et par med flasker hvor den høyeste er 2 ganger så høy som den laveste?

Kan du finne et par med flasker hvor den laveste er halvparten så høy som den høyeste?

Kan du finne et par med flasker hvor den høyeste er 3 ganger så høy som den laveste?

Kan du finne et par med flasker hvor den laveste er $\frac{1}{3}$ så høy som den høyeste?

Kan du finne et par med flasker hvor den høyeste er 2,5 ganger så høy som den laveste?

1. Forholdsregning

Et veldig viktig begrep i praktisk matematikk er *forholdstall*. Forholdstall forteller hvor mange ganger større et tall er enn et annet tall, eventuelt hvor stor brøkdel ett tall er av et annet tall. Forholdstall kan oppgis i desimaltall, som brøk eller prosent.

I 1P skal du regne med forholdstall i mange ulike oppgaver. Først skal du lære at *forholdstall* og *forskjell* ikke er det samme. Så skal du lære å bruke *forholdslikninger* eller *forholdstallet* til å løse mange ulike problemer og oppgaver med forholdstall, fordi de egentlig handler om det samme. For eksempel:

- når noe skal forstørres eller forminskes, enten et bilde eller en bakeoppskrift
- målestokk på kart
- omgjøring fra m til cm, eller m^2 til cm^2
- omgjøring fra timer til minutter
- når vi skal regne med valutakurser
- prosent og vekstfaktor (kapittel 4: Prosentregning)
- formlike figurer (kapittel 5: Lengder og areal)
- kroneverdi og prisindeks (kapittel 7: Økonomi)

Viktig: forholdstall brukes til å gjøre et tall større eller mindre!

Forholdet mellom to tall er det ene tallet dividert med det andre. For eksempel:

Forholdet mellom tallene 10 og 5 er $\frac{10}{5} = \frac{2}{1} = 2$. Det vil si at 10 er dobbelt så mye som 5.

Forholdet mellom tallene 5 og 10 er $\frac{5}{10} = \frac{1}{2} = 0,5$. Det vil si at 5 er halvparten av 10.

Forskjellen mellom to tall er det første tallet minus det andre. For eksempel:

Forskjellen mellom 10 og 5 er $10 - 5 = 5$.

Uansett om vi skal regne ut et forhold eller en forskjell må de to tallene ha samme målenhet

Oppgave 1

Finn forholdet mellom:

a) 15 og 3. Svar: 15 er _____ ganger større enn 3, mens 3 er _____ av 15.

b) 10 og 4. Svar: 10 er _____ ganger større enn 4, mens 4 er _____ av 10.

c) 100 og 25. Svar: 100 er _____ ganger større enn 25, mens 25 er _____ av 100.

d) 10 og 3. Svar: 10 er _____ ganger større enn 3, mens 3 er _____ av 10.

e) 100 og 25. Svar: 100 er _____ ganger større enn 25, mens 25 er _____ av 100.

f) 50 000 og 2. Svar: 50 000 er _____ ganger større enn 2, mens 2 er _____ av 50 000.

g) 6 og 4. Svar: 6 er _____ ganger større enn 4, mens 4 er _____ av 6.

h) 60 000 og 4. Svar: 60 000 er _____ ganger større enn 4, mens 4 er _____ av 60 000.

1.1. Kart og målestokk

Eksempel 1

På et kart med målestokk 1 : 50 000 er avstanden mellom A og B lik 6 cm. Hvor lang er avstanden i virkeligheten?

I dette kapittelet ønsker vi å vise hvordan du kan bruke en tabell som hjelpemiddel.

Lag en tabell som vist under. Det er lurt å ha målestokken som en kolonne, da ser du at det må stå virkelighet og kart (det som sammenliknes) på radene til venstre. Du vet at avstanden er 6 cm på kartet, men vet ikke avstanden i virkeligheten. Da blir «Avstand i virkeligheten» den ukjente x .

	Målestokk	Avstand
Virkelighet	50 000	x
Kart	1	6

Nedenfor skal presenterer vi to løsningsmetoder som kan brukes:

:

Metode 1: bruke forholdslikning	Metode 2: bruke forholdstallet
$\frac{50\,000}{1} = \frac{x}{6}$ <p>Dette er det samme som</p> $50\,000 \cdot 6 = x \cdot 1$ <p>Løs forholdslikningen:</p> $\frac{50\,000 \cdot 6}{1} = x$ $x = 300\,000$ <p><u>Avstanden er 300 000 cm = 3000 m = 3 km i virkeligheten.</u></p>	<p>Forholdet mellom virkelighet og kart kan stilles opp slik:</p> $\frac{\text{Virkelighet}}{\text{Kart}} = \frac{50\,000}{1} = 50\,000$ <p>Siden avstanden i virkeligheten er større enn på kartet må vi multiplisere med forholdstallet:</p> $50\,000 \cdot 6 \text{ cm} = 300\,000 \text{ cm}$ <p><u>Avstanden er 300 000 cm = 3000 m = 3 km i virkeligheten.</u></p>

Hvilken metode likte du best? Finnes det andre måter å løse oppgaven på?

Eksempel 2

Det er 392 km i luftlinje fra Oslo til Trondheim. Hvor lang er avstanden på et kart med målestokk 1: 750 000?

(392 km = 392000 m = 39200000 cm)

Nedenfor har vi startet på oppgaven. Fyll inn rad- og kolonneoverskrifter:

	750 000	39 200 000
	1	x

Metode 1: bruke forholdslikning	Metode 2: bruke forholdstallet
$\frac{750\,000}{1} = \frac{39\,200\,000}{x}$ <p>Dette tilsvarer</p> $750\,000 \cdot x = 39\,200\,000 \cdot 1$ $x = \frac{39\,200\,000}{750\,000} = 52,3$ $x = 300\,000$ <p><u>Avstanden på kartet blir da 52,3 cm.</u></p>	<p>Målestokk er et eksempel på praktisk bruk av forholdstall. Siden avstanden på kartet er mindre enn avstanden i virkeligheten må vi dividere med forholdstallet. Det kan skrives slik:</p> $\frac{\text{Virkelighet}}{\text{Målestokk}} \Rightarrow \frac{39\,200\,000\text{ cm}}{750\,000} = 52,3\text{ cm}$ <p><u>Avstanden på kartet blir da 52,3 cm.</u></p>

Hvilken metode likte du best? Finnes det andre måter å løse oppgaven på?

Eksempel 3

6 cm på et kart tilsvarer 15 km i virkeligheten. Hva er målestokken til kartet?

15 km = 15 000 m = 1 500 000 cm.

Nedenfor har vi startet på oppgaven. Fyll inn rad- og kolonneoverskrifter:

	Målestokk	
	1	6
	x	1 500 000

Deretter løser du oppgaven ved hjelp av den metoden du liker best:

Oppgave 2

På et orienteringskart med målestokk 1 : 5000 er det 8 cm mellom Oppkuven og Liastua. Hvor langt er det i virkeligheten? Bruk tabellen og løs oppgaven:

	Målestokk	Avstand
Kart		
Virkelighet	5000	x

Oppgave 3

Avstanden mellom Oslo og Fredrikstad er 78 km i luftlinje. Hva er denne avstanden på et kart i målestokken 1 : 300 000? Bruk tabellen og løs oppgaven:

	Målestokk	Avstand
Virkelighet	300 000	
Kart	1	

Oppgave 4

Ved å måle på PC-skjermen ser vi at på et kart fra Google maps er 3 cm på kartet lik 600 m i virkeligheten. Hva er målestokken til kartet?

Vi zoomer inn på kartet med en faktor 2. Hva blir målestokken nå?

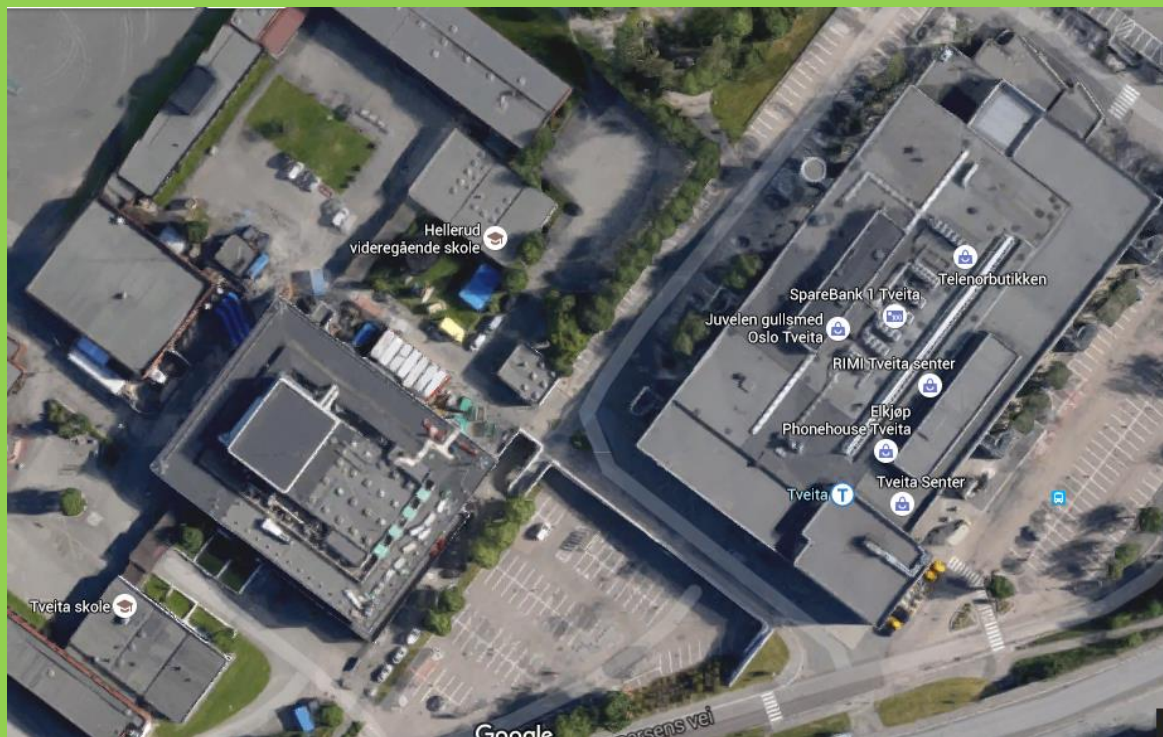
Bruk tabellen og sett løse oppgaven:

	Målestokk	Avstand
Kart		
Virkelighet	x	

	Målestokk	

Utforskende oppgave – Bilde og virkelighet

Her ser du et bilde av Hellerud vgs og Tveita-senteret. Som du skjønner er alt på bildet mye mindre enn det faktisk er i virkeligheten.

Hvilken målestokk har dette bildet?

Skriv mål og utregning her:

	Målestokk	

1.2 Blandinger

Oppgave 5

I en kakeoppskrift er forholdet mellom sukker og mel 3 : 5. Du skal lage en litt større kake med 8 kopper mel i stedet for 5. Hvor mye sukker må du bruke da?

Lag samme type tabell som da du regnet med målestokk, og bruk den løsningsmetoden du likte best. Ha forholdet som en kolonne, og sukker og mel (de ulike delene) som radene til venstre. Du skal lage en kake med 8 deler mel, men du vet ikke hvor mye sukker du skal ha. Da blir «Sukker i kaken» den ukjente x .

	Forhold	Kake
Sukker	3	x
Mel	5	8

Løs oppgaven her:

Oppgave 6

6 porsjoner		
1	stk stor	lammelår (ca 2 1/2 kg)
3	ts	salt
1	ts	pepper
2	ts	knust rosmarin
2	fedd	hvitløk hakket
1	stk	løk, i båter
3	stk	gulrøtter
8	dl	vann

Til venstre finner du en oppskrift fra internett på lammestek. Mengdene av ingrediensene passer til 6 personer. Hvor mye lammekjøtt trenger vi til 9 personer?

	Forhold	Kg. lammekjøtt
6 porsjoner	6	2,5
9 porsjoner	9	

Løs oppgaven her:

Oppgave 7

I en kasse ligger det fotballer og basketballer. Forholdet mellom antall fotballer og antall basketballer er 2 : 5. Det ligger 6 fotballer i kassa.

Hvor mange basketballer ligger det i kassa, og hvor mange baller ligger det til sammen?

(Dette er en eksamensoppgave fra del 1, og skal derfor løses uten kalkulator. Klarer du det?)

	Forhold	Antall
	2	
	5	
Til sammen		

Oppgave 8

Saftkonsentrat og vann blandes i forholdet 2 : 9 for å lage en saftblanding. Regn ut hvor mye vann du trenger til 0,5 L saftkonsentrat. Hvor mye ferdig blandet saft blir det?

	Forhold	Mengde i L
	9	
	2	
Til sammen		

Oppgave 9

(Dette er en eksamensoppgave fra del 1, og skal derfor løses uten kalkulator. Klarer du det?)

Kari er baker. Hun har en oppskrift på brød hvor det står at forholdet mellom mel og vann skal være 10 : 7

a) Hvor mye vann trenger Kari dersom hun skal bruke 50 L mel?

	Forhold	Mengde i L

Når Kari baker brød hjemme, bruker hun til sammen 3,4 L mel og vann.

b) Hvor mye mel og hvor mye vann bruker hun?

	Forhold	Mengde i L
Til sammen		3,4

Oppgave 10

Et flytende rengjøringsmiddel skal blandes med vann i forholdet 3 : 10.

a) Du skal lage 6,5 dL ferdig blanding. Hvor mye rengjøringsmiddel og hvor mye vann trenger du?

		Mengde i dL
Til sammen		6,5

Oda har blandet rengjøringsmiddelet med vann i forholdet 3 : 8. Hun har en bøtte med 6,6 L av denne blandingen.

b) Hva kan hun gjøre for å få riktig blandingsforhold i bøtta?

		Mengde i L
	3	
	8	
Til sammen	11	6,6

1.3 Valuta

Eksempel 4

I Norge er enheten for penger norske kroner (NOK). Andre land har andre myntenheter. I Tyskland er enheten euro.

Prisen i NOK på 1 euro kalles *kursen* på euro. Den forandrer seg litt fra dag til dag. 23. mai 2014 var kursen på euro 8,1305 NOK. Kurs er det samme som *forholdstall*.

a) Hvor mye kostet 250 euro i norske kroner denne dagen?

Vi har systematisert opplysningene i en tabell:

	Valuta	Beløp
Euro	1	250
NOK	8,1305	x

Bruk den metoden du liker best, og løs oppgaven her:

b) Hvor mange euro kunne du få for 1000 NOK? Fyll ut tabellen:

	Valuta	
NOK	8,1305	1000

Bruk den metoden du liker best, og løs oppgaven her:

Oppgave 11

14. juni 2013 var kursen på engelske pund 8,97 kr.

- a) Hvor mye kostet 300 pund denne dagen?
- b) Hvor mye måtte man betale i norske kroner for en vare som kostet 79,90 pund?
- c) Hvor mange pund måtte man betale i pund for en vare som kostet 299 kr?

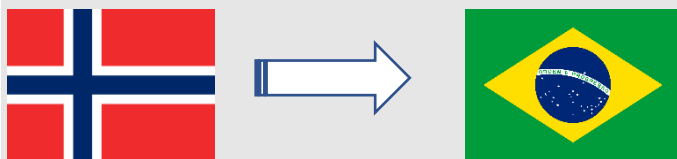
a)	Valuta	Beløp
NOK	1	x

b)		

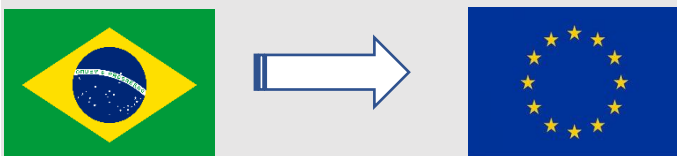
c)		

Oppgave 12

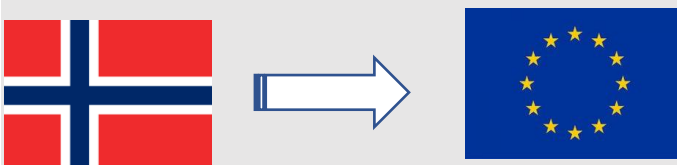
Dersom du skal veksle fra NOK til BRL må du dividere beløpet på 2

Dersom du skal veksle fra BRL til EUR må du dividere beløpet på 4

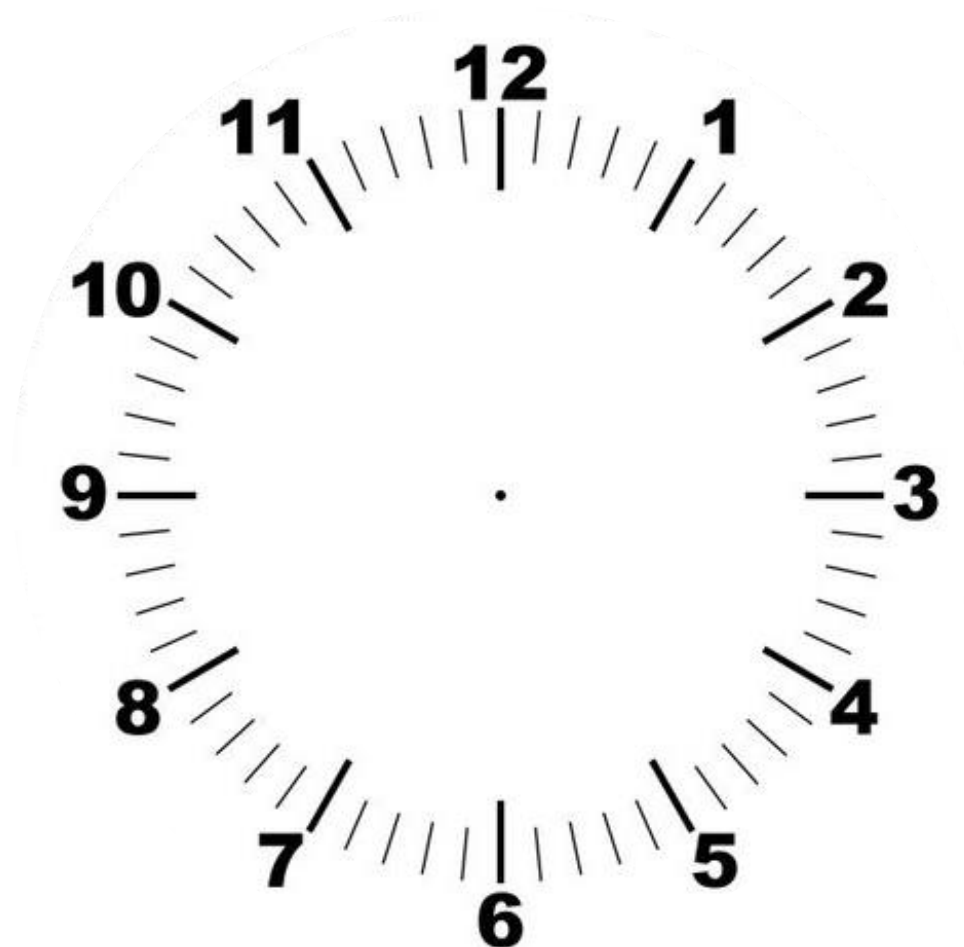

Hvordan kan vi finne kursen mellom NOK og EUR?

Finn valutakurser på internett og lag tilsvarende oppgaver. Bruk gjerne overslag og/eller avrunding.

2. Tid

Bruk brøkskiver og klokka over til å fylle ut tabellen:

Desimaltimer	Brøkdel av en time	Antall minutter
	$\frac{1}{2}$	
	$\frac{1}{3}$	
		15
0,2 h		
	$\frac{2}{3}$	
		45
0,6 h		
	$\frac{1}{3} + \frac{1}{4}$	

Oppgave 13

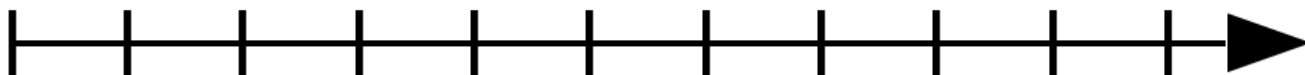
Plasser tallene i ruta til venstre på tallinja nedenfor. Plasser desimaltimene over tallinja og tallene med timer og minutter under tallinja. Viser noen av tallene samme tid?

2,75 h 2t 45 min

2,15 h 2t 30 min

2,5 h 2t 15 min

2 h

3 h

Den grunnleggende målenheten for tid er sekund (s). Ofte er et sekund for liten enhet til at det er praktisk, slik at vi bruker en av disse isteden:

1 min = 60 s

1 time (ofte forkortet h, hour betyr time på engelsk) = 60 min = $60 \cdot 60$ s = 3600 s

1 dag = 24 h

1 uke = 7 dager

1 måned = 30 dager

1 år = 365 dager

Dette er også **forholdstall!** Forholdet mellom timer og minutter er 1 : 60. Det samme forholdet gjelder mellom minutter og sekunder.

Eksempel 5

Gjør 1,4 min om til minutter og sekunder.

Vi har systematisert opplysningene i tabellen (hvorfor har vi skrevet 0,4 og ikke 1,4?)

	Forhold	Antall
Minutt	1	0,4
Sekund	60	x

Velg den metoden du liker best og løs oppgaven her:

Eksempel 6

Gjør 45 min om til desimaltimer.

Fyll opplysningene inn i tabellen.

	Forhold	Antall
Minutt		
Time	1	x

Velg den metoden du liker best og løs oppgaven her:

Eksempel 7

Gjør 2,64 h om til timer, minutter og sekunder

Vi har systematisert opplysningene i tabellen (hvorfor har vi skrevet 0,64 og ikke 2,64?)

	Forhold	Antall
Minutt	60	x
Time	1	0,64

Velg den metoden du liker best og løs oppgaven her:

For å komme i mål trenger vi en tabell til

	Forhold	Antall
Minutt	1	0,4
Sekund	60	x

Velg den metoden du liker best og løs resten av oppgaven her:

2,64 h = _____ timer _____ minutter og _____ sekunder

Oppgave 14

- a) Gjør om 2,6 min til s.
- b) Gjør om 195 s til min og s.
- c) Gjør om 20 min til h.
- d) Gjør om 105 min til h.
- e) Gjør om 3,68 h til h, min og s.
- f) I hvilket år og måned er vi hvis det har gått 7,8 år siden 1. januar 2010?

Bruk gjerne tabell og sett opp forholdslikning!

Oppgave 15

En bil kjører 210 km på 3 timer. Hvor mange km kjører den på 1 time? Hvor mange meter kjører den på 1 sekund? Bruk gjerne tabell for å systematisere opplysningene.

Oppgave 16

Abdi sykler med farten 18 km/h (kilometer per time).

- a) Hvor langt sykler han på 2 timer?
- b) Hva er farten hans målt i m/s?
- c) Hvor mange meter sykler han på 20 min?
- d) Hvor lang tid bruker han på å sykle 27 km?

3. Omgjøring mellom enheter

3.1. Forstavelserne milli, centi, desi og kilo

For små og store lengder er det ofte mer praktisk å bruke millimeter, centimeter, desimeter eller kilometer. Milli, centi, desi og kilo er eksempler på *forstavelser*. De brukes også sammen med andre enheter enn meter.

Forstavelse med forkortelse	Betydning	Eksempler
milli (m)	Tusendel = $1/1000 = 0,001$	3 mm = 0,003 m, 6 mg = 0,006 g
centi (c)	Hundredel = $1/100 = 0,01$	4 cm = 0,04 m, 5 cL = 0,05 L
desi (d)	Tidel = $1/10 = 0,1$	2,5 dm = 0,25 m, 4 dL = 0,4 L
hekto (h)	Hundre = 100	4 hg = 400 g
kilo (k)	Tusen = 1000	3,4 km = 3400 m, 5 kg = 5000 g

3.2 Omgjøring mellom lengdeenheter, vektenheter og volumenheter

Oppgave 17. Fyll ut de hvite rutene i tabellen.

Mil	km	m	dm	cm	mm
	12				
3,7					
				520 000	
				13 200 000	
	495				
		720			
			6,9		
				8	
					17
		4,85			
			14		

Oppgave 18. Fyll ut de hvite rutene i tabellen.

Tonn	kg	g	mg
	4200		
3,7			
	3		
		8	
			2500
			35
		0,05	
			20

Oppgave 19. Fyll ut de hvite rutene i tabellen.

L	dL	cL	mL
5			
	7		
		8	
			6
		7,2	
3,4			
	1,3		
0,8			

4. Proporsjonale størrelser

Eksempler på proporsjonale størrelser:

- Prisen for appelsiner er proporsjonal med antall kilo appelsiner vi kjøper.
- Prisen i norske kroner for en bestemt vare er proporsjonal med prisen i euro.
- Omkretsen av en sirkel er proporsjonal med radien.

Hvordan kan vi finne ut om to størrelser er proporsjonale?

- 1) Det kan hende at det er oppgitt i oppgaven!
- 2) Vi får vite at hvis den ene størrelsen blir dobbelt så stor, blir den andre også dobbelt så stor. Hvis den ene blir tre ganger så stor, blir den andre tre ganger så stor osv.
- 3) Det kan hende at sammenhengen er gitt med en tabell. Dette er det vanskeligste tilfelle. Hvordan kan vi se om y er proporsjonal med x her?

x	2	5	8
y	10	25	40

Ser vi godt på tallene, oppdager vi antagelig at $y = 5x$. Altså er y proporsjonal med x .

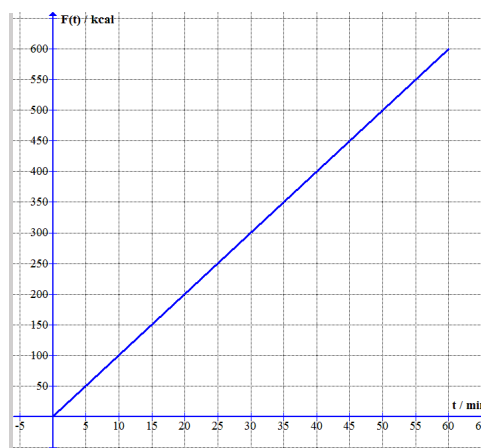
Det er ikke alltid at tallene er så enkle. Da lager vi en ekstra rad hvor vi regner ut forholdet y/x :

x	1	4	9
y	6,8	27,2	61,2
$\frac{y}{x}$	6,8	6,8	6,8

Fordi vi får samme verdi for forholdet $\frac{y}{x}$ i alle tre kolonnene, er y proporsjonal med x .

Oppgave 5

Noman løper på en tredemølle. Grafen viser forbrenningen F i kilokalorier (kcal) som en funksjon av tida t i minutter.

Er F og t proporsjonale størrelser? Begrunn svaret.

Oppgave 6

Vi måler omkretsen o og diameteren r i tre sylinderformede bokser. Resultatene er framstilt i tabellen under.

d / cm	3,5	5,6	6,8
o / cm	11,0	17,6	21,4

- Undersøk om o er proporsjonal med r .
- Stemmer resultatet ditt med formelen $o = 2\pi r$?

Oppgave 7

En pakke med to ruller toalettpapir koster 12 kr. En pakke med 8 ruller koster 38 kr, og 16 ruller koster 64 kr. Undersøk om prisen er proporsjonal med antall ruller.

Oppgave 18

En sportsbutikk har trykket opp en prisliste for vinterutstyr. Prislisten finner du nedenfor. For hvilke varer er antall og pris proporsjonale størrelser?

	1	2	3	5
Ullvotter (par)	149 kr	298 kr	447 kr	745 kr
Lue	99 kr	198 kr	198 kr	396 kr
Ullsokker (par)	49 kr	98 kr	127 kr	195 kr
Ullgenser	398 kr	796 kr	1194 kr	1890 kr

For hvilken vare har butikken «3 varer for prisen av 2» - tilbud?

5. Omvendt proporsjonale størrelser

For noen størrelser er sammenhengen slik at når den ene øker, *minker* den andre. Hvis det i tillegg er slik at når den ene blir dobbelt så stor, blir den andre halvparten så stor, sier vi at de to størrelsene er *omvendt proporsjonale*.

Hvordan kan vi finne ut om to størrelser er omvendt proporsjonale?

1. Det kan hende at det er oppgitt i oppgaven.
2. Vi får vite at når den ene størrelsen blir dobbelt så stor, blir den andre halvparten. Hvis den ene blir tre ganger så stor, blir den andre tredjeparten osv.
3. Hvis vi får en tabell med noen sammenhørende verdier av x og y , kan vi regne ut $x \cdot y$ i en tredje rad. Hvis vi da får samme tallet, er x og y omvendt proporsjonale.

Eksempel 5

En klasse har leid et lokale til en elevfest. Leien er 5000 kr.

- a) Hva må hver elev betale hvis det kommer 50 elever på festen?
- b) Kall prisen per deltaker for y og lag en formel for y hvis det kommer x deltakere. Er x og y omvendt proporsjonale?

- a) Med 50 elever må hver elev betale $5000 \text{ kr}/50 = 100 \text{ kr}$.
- b) Formelen blir $y = \frac{5000}{x}$. Vi ser at x og y er omvendt proporsjonale.

Oppgave 19

Tina betaler 400 kr for et dagskort i en alpinbakke.

- a) En dag kjører hun 10 turer. Hva blir prisen per tur?
- b) Forklar hvorfor prisen per tur er omvendt proporsjonal med antall turer.

Oppgave 20

En vennegjeng skal leie en hytte og finner to tilbud. De er usikre på hvor mange som blir med, så de lager en tabell for prisen per person med ulikt antall deltakere. Fyll ut de hvite rutene i tabellen.

Antall personer	1	3		10
Pris per person			700 kr	420 kr

Antall personer	1		5	
Pris per person		2000 kr	800 kr	400 kr

I hvilken rute kan vi finne prisen for leie av hytta?

Blandede oppgaver

B1

På en planke i et byggevarefirma står det 362. Det betyr at planken er 362 cm lang. Hva er lengden av planken målt i m og i mm?

B2

Det høyeste fjellet i verden, Mount Everest i Himalaya, har en høyde på 8848 m. Oppgi høyden i km og i mil.

B3

En linjal har lengden 30 cm. Hvor mange ganger må du flytte linjalen for å måle lengden på et bord som er 1,50 m langt?

B4

En papirbunke med 250 ark har en tykkelse på 5,0 cm. Hvor tykt er *ett* ark? Oppgi svaret i mm.

B5

Det er fire epler i en pose epler som veier 0,820 kg. Hvor mange gram veier hvert eple i gjennomsnitt?

B6

100 g cola inneholder 10,6 g sukker. Hvor mye sukker er det i en 1,5 L flaske med cola? 1 L cola veier omtrent 1 kg.

B7

I en C-vitamin-tablett er det 75 mg C-vitamin. Hvor mange tablett er trengs det for å få 1 g C-vitamin?

Eksamensoppgaver

E1

(Eksamen 1P høsten 2012, Del 1)

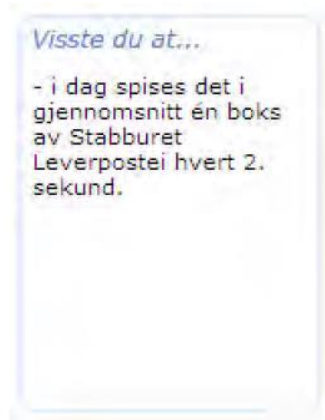
Skriv av, gjør beregninger, og sett inn tallene som mangler i hver av linjene:

4,4 h = 4 h og _____ min

200 m/s = _____ km/h

E2

(Eksamen 1P våren 2011, Del 2)

Stabburet Leverpostei 100g
Den originale Stabburet
Leverpostei

Det spises over 120 millioner brødsiver med Stabburet Leverpostei hvert år

Kilde: www.stabburet.no (21.08.2010)

Opplysningene ovenfor er hentet fra nettsidene til Stabburet. Bruk disse opplysningene når du løser oppgavene nedenfor.

- Regn ut hvor mange kilogram Stabburet leverpostei som spises i løpet av ett døgn hvis vi regner med at det er 100 g leverpostei i én boks.
- Regn ut hvor mange gram leverpostei som i gjennomsnitt brukes på hver brødsive.
- Regn ut hvor mange brødsiver en boks med 100 g leverpostei rekker til.

E3

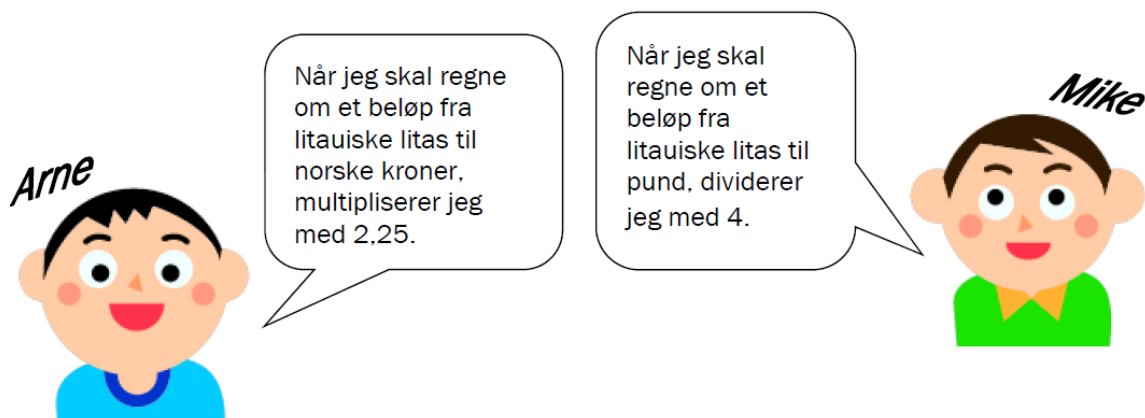
Kursen på dollar var 5,78 NOK 6. juni 2013. Hva kostet 300 dollar denne dagen? Hvor mange dollar kunne du få for 2500 NOK?

E4

(Eksamen 1P høsten 2012, Del 1)

Mike fra England og Arne fra Norge møttes i Litauen.

Bruk Arnes og Mikes regneregler til å finne ut hvor mange norske kroner et pund svarte til.

E5

(Eksamen 1P våren 2010, Del 2)

Arne og Frode skal sykle til Melhus. Arne starter i Trondheim sentrum. Han holder en jevn fart på 18 km/t.

a) Hvor langt har Arne syklet etter 45 minutter?

Frode starter samtidig med Arne, men nærmere Melhus. Han holder jevn fart. Etter x timer vil Frode være y km fra Trondheim sentrum, der $y = 12x + 5$.

b) Hvor langt er det fra Trondheim sentrum til der Frode starter? Hvor stor er farten til Frode?

Fra Trondheim sentrum til Melhus er det ca. 20 km.

c) Hvem av de to kommer først til Melhus?

E6

(Eksamen høst 2011 Del 1)

Bjørn skal lage havregrøt.

Han har 6 dL havregryn. Bak på posen finner han oppskriften du ser til høyre.

Hvor mange liter vann trenger han?

E7

(Eksamen vår 2013 Del 1)

På en pakke grøtris står følgende opplysninger:

Porsjoner	Ris	Vann	Melk
3	1,5 dL	3,0 dL	0,75 L

a) Hvor mye ris, vann og melk trenger du for å lage 10 porsjoner med grøt?

Du har nok vann og ris, men bare 5 L melk.

b) Hvor mange porsjoner grøt kan du lage?

E8

(Eksamen 1P vår 2014, Del 1)

I ferdigblandet “Run Light” er forholdet mellom ren saft og vann 1:9.

Hvor mange liter ren saft går med dersom 500 personer skal få 0,2 L ferdigblandet “Run light” hver?

E9

(Eksamen 1P vår 2011 Del 1)

4 cm på et kart tilsvarer 60 km i virkeligheten. Hvilken målestokk har kartet?

E10

(Eksamen 1P høsten 2016, Del 1)

På et kart er en avstand 5,0 cm. I virkeligheten er den samme avstanden 1,5 km.

Bestem målestokken til kartet.

E11

(Eksamen 1P høsten 2016, Del 1)

Tenk deg at du har et spann med 8 L maling. Du vil helle malingen over i mindre bokser. I hver boks er det plass til $\frac{2}{3}$ L.

Hvor mange bokser trenger du?

E12

(Eksamen 1P høsten 2016, Del 1)

I en kasse ligger det fotballer og basketballer. Forholdet mellom basketballer er 2:5. Det ligger 6 fotballer i kassen. Hvor mange t kassen?

i

E13

(Eksamen 1P høsten 2010, Del 1)

Ove selger egg på torget. Han har laget en plakat som viser hvor mye eggene koster. Se figuren til høyre. Undersøk om antall egg og pris er proporsjonale størrelser.

6 egg	10,50 kroner
10 egg	17,50 kroner
15 egg	24,00 kroner
30 egg	45,00 kroner

E14

(Eksamen 1P høst 2016, del 1)

Et firma som selger settepoteter, har lagt ut prislisten nedenfor.

Mengde	Pris
50 kg	350 kroner
100 kg	700 kroner
250 kg	1 750 kroner
400 kg	2 800 kroner

- Vis at mengde og pris er proporsjonale størrelser.
- Sett opp en formel som viser sammenhengen mellom mengde og pris.

E15

(Eksamen 1P vår 2016, del 1)

x	2,5	7,5	
y	50		200

Gitt tabellen ovenfor, x og y er proporsjonale størrelser
Skriv av tabellen ovenfor i besvarelsen din. Gjør beregninger og fyll ut tabellen.

E16

(Eksamen 1P høsten 2012, Del 1)

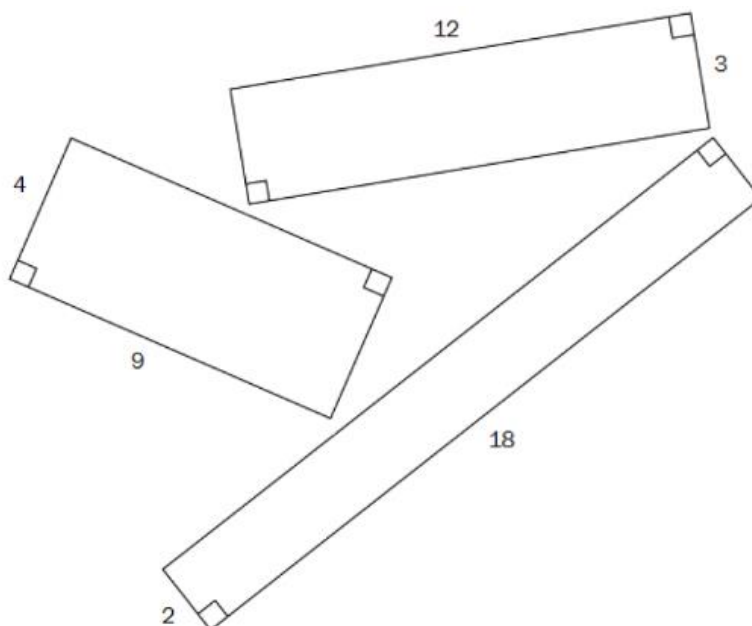
Antall elever	5	10	
Pris per elev (kroner)	600		100

Noen elever skal leie en hytte. Prisen per elev er omvendt proporsjonal med antall elever som blir med på hytteturen.

- Tegn av tabellen ovenfor i besvarelsen din, gjør beregninger og fyll inn tallene som mangler.
- Hvor mye koster det å leie hytten?

E17

(Eksamen 1P høsten 2011, Del 1)

Stian og Sondre har tegnet tre rektangler. Hvert rektangel har areal 36.

Stian påstår at lengde og bredde i alle rektangler med areal 36 er proporsjonale størrelser, mens Sondre mener at lengde og bredde er omvendt proporsjonale størrelser.

Forklar hva det betyr at to størrelser er proporsjonale, og hva det betyr at to størrelser er omvendt proporsjonale. Avgjør hvem som har rett.

Kapittel 3. Prosentregning

Mål for Kapittel 3, Prosentregning.

Kompetansemål

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

- tolke og bruke formler som gjelder dagligliv og yrkesliv
- regne med forhold, prosent, prosentpoeng og vekstfaktor

Læringsmål

Etter at du har arbeidet med dette kapittelet skal du sette kryss i de boksene som tilhører de læringsmålene du har oppnådd. Det er viktig at du er ærlig og at du ikke krysser i de boksene som du føler at du ikke kan. På den måten vet du på hvilket område du må forbedre deg.

Etter dette kapittelet vet jeg

- hvordan jeg regner prosent av en mengde
- hvordan jeg finner ny verdi når prosentavslaget er gitt
- hvordan jeg finner gammel verdi fra nedsatt verdi og oppgitt prosentavslag
- hva prosentpoeng er og hvordan det er annerledes fra prosent
- hva vekstfaktor er og hvordan vi bruker den til å regne med renter og verdier som strekker seg over lang tid

Etter dette kapittelet kan jeg forklare

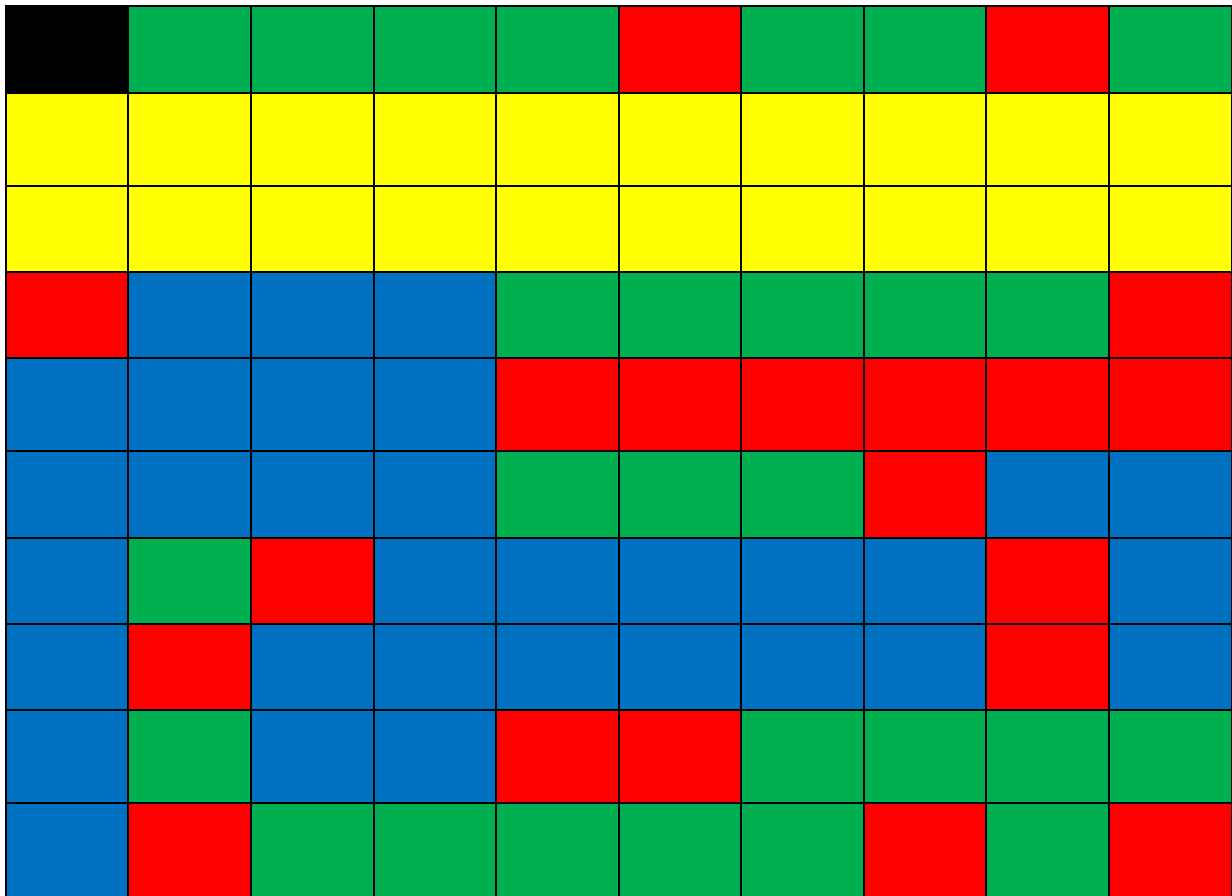
- hvorfor prosent er et nyttig verktøy
- hvorfor jeg kan finne ny og original verdi ved å få oppgitt prosentsats
- hvorfor det er nyttig å snakke om prosentpoeng i mange praktiske sammenhenger og ikke prosent

Etter dette kapittelet kan jeg vurdere og

- gi eksempler på bruk av prosent, prosentpoeng og vekstfaktor i dagliglivet
- lage og løse tekstoppgaver knyttet til prosent
- delta i en diskusjon rundt endring i prosent/verdi og oppgi begrunnelse for argumentene dine
- se sammenhenger ved hjelp av tabeller, diagram og funksjonsuttrykk
- vurdere og sortere informasjon oppgitt i tekst

1. Prosent betyr hundredeler.

Oppgave 1. Bruk fargene i rutenettet, og fyll ut tabellen nedenfor.

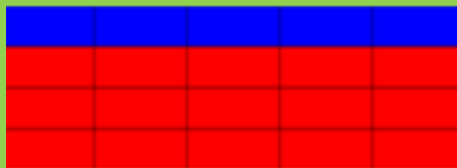

Farge	Antall av 100	Brøk	Desimal	Prosent
Blå				
Rød				
Grønn				
Sort				
Gul				

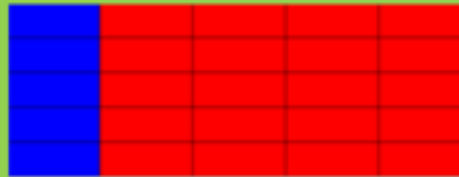
Utforskende oppgave – når det ikke er 100 ruter

Under ser du tabeller med ulikt antall ruter. Rutene i hver tabell er enten røde eller blå.

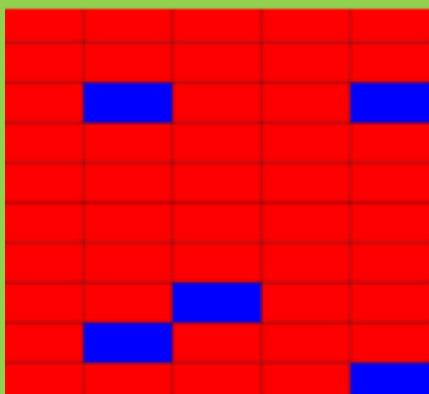
- Tell antall blå ruter og tell antall ruter til sammen i tabellen (både røde og blå). Skriv antall blå ruter i forhold til antall ruter til sammen som en brøk.
- Hvor mange kopier av hver tabell må du ta for å få 100 ruter? Hvor mange av de rutene vil være blå?

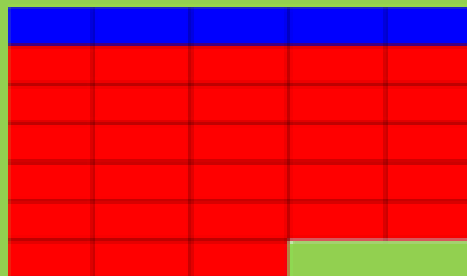
$$\frac{\text{antall blå}}{\text{antall til sammen}} = \frac{5}{10} = \frac{1}{2}$$

$$\frac{\text{antall blå}}{\text{antall til sammen}} = \frac{3}{15} = \frac{1}{5}$$

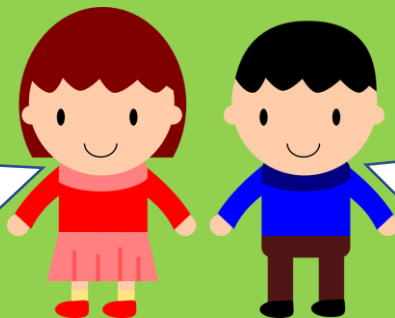
$$\frac{\text{antall blå}}{\text{antall til sammen}} = \frac{4}{100} = \frac{1}{25}$$

$$\frac{\text{antall blå}}{\text{antall til sammen}} = \frac{5}{30} = \frac{1}{6}$$

- Forklar hvordan disse to personene tenker:

I alle tabellene er det fargelagt like mange blå ruter.

Det er fargelagt flest blå ruter tabellen øverst til venstre.

2. Brøk – desimal – prosent

Øvingsoppgaver – Fyll ut tabellen. Disse sammenhengene er det forventet at du kan uten hjelpemidler.

Brøk	Likeverdige brøker	Desimal	Prosent
$\frac{1}{2}$			
$\frac{1}{3}$			
$\frac{1}{4}$			
$\frac{1}{5}$			
$\frac{1}{10}$			

Øvingsoppgaver – Fyll ut tabellen. På noen av disse oppgavene må du kanskje bruke kalkulator

Brøk	Desimal	Prosent	Brøk	Desimal	Prosent
$\frac{28}{100}$			$\frac{37}{56}$		
	0,48		$\frac{85}{127}$		
	0,61		$\frac{21}{18}$		
	0,7			0,8	
$\frac{5}{100}$				0,9	
		37 %			7 %
		8 %			113 %

3. Å regne ut prosenttallet.

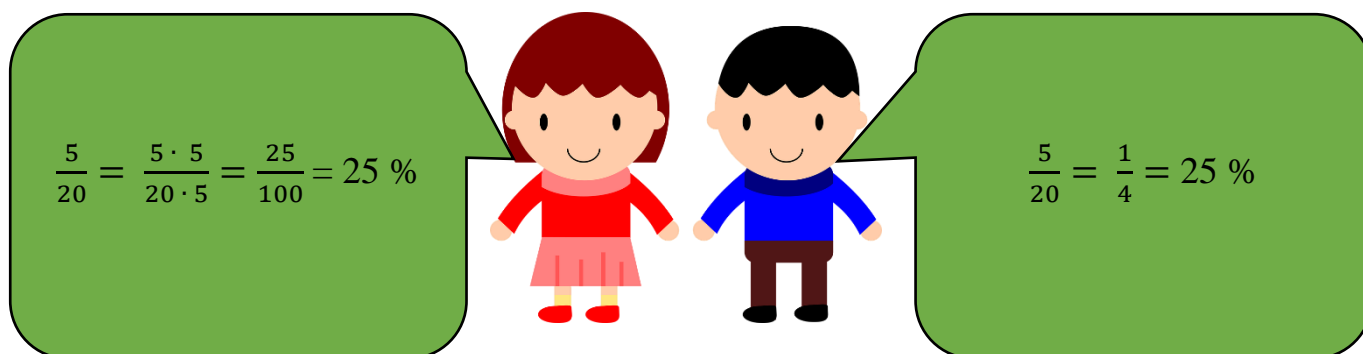
Prosentregningen i 1P er delt i to hoveddeler: det du skal klare uten hjelpemidler og det du skal klare med hjelpemidler. Delkapitlene 3.1 – 3.3 viser hvordan du kan regne uten hjelpemidler.

3.1 Utvide til hundredeler eller gjenkjenne brøker.

<u>Metode 1, trygg havn:</u>	<u>Metode 2, gjenkjenne brøker:</u>
$2 \cdot 50 = 100$	$\frac{1}{2} = 50 \%$
$3 \cdot 33 \approx 100$	$\frac{1}{3} \approx 33 \%$
$4 \cdot 25 = 100$	$\frac{1}{4} = 25 \%$
$5 \cdot 20 = 100$	$\frac{1}{5} = 20 \%$
$10 \cdot 10 = 100$	$\frac{1}{10} = 10 \%$

Eks:

I en klasse på 20 elever har 5 av elevene planlagt å reise bort i juleferien. Hvor mange prosent av klassens elever skal reise bort i juleferien?

Forklar hvordan disse to personene tenker, gjerne ved hjelp av rutenett. Hvilken metode likte du best? Hvilke begrensninger har metodene? Hva kan du gjøre om ingen av metodene fungerer?

Oppgave 1

I en klasse på 20 elever var det 14 jenter. Hvor mange prosent av elevene var jenter? Hvor mange var gutter?

Oppgave 2

I en klasse på 25 elever spiller 5 av elevene fotball. Hvor mange prosent av elevene i klassen spiller fotball? Hvor mange prosent spiller ikke fotball?

Oppgave 3

I september er det 20 skoledager. På 13 av disse dagen skinte sola. Hvor mange prosent av dagene var det ikke sol?

Oppgave 4

En elev trillet 10 terninger. 3 av disse landet på et oddetall. Hvor mange prosent av terningene viste partall?

Oppgave 5

I en klasse på 33 elever kom 3 av elevene for sent til første time. Omtrent hvor mange prosent av elevene kom tidsnok til timen?

Oppgave 6

I en gruppe med elever var det 8 jenter og 12 gutter. Hvor mange prosent av elevene i denne gruppa var gutter? Hvor mange prosent av elevene i denne gruppa var jenter?

VG3 ST består av to klasser; A- og B-klassen. Skolen arrangerer juleball for VG3, og påmeldingen viser at alle elevene i A-klassen og halvparten av elevene i B-klassen skal på juleballet. Hvor mange prosent av elevene på VG3 ST er påmeldt på juleballet?

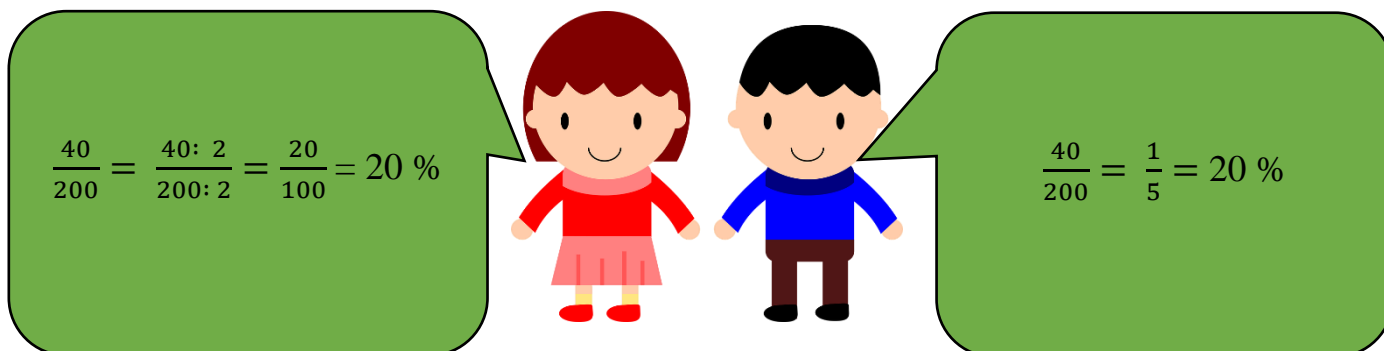
På VG1 var andelen gutter ca. 43 %. Bruk Excel til å lage minst tre forslag på antall gutter og jenter på dette trinnet.

3.2 Forkorte til hundredeler eller gjenkjenne brøker

Eks:

På en videregående skole er det 200 elever på VG1. 40 av disse elevene tar 1T. Hvor mange prosent av elevene tar 1T

Forklar hvordan disse to personene tenker, gjerne ved hjelp av rutenett. Hvilken metode likte du best? Hvilke begrensninger har metodene? Hva kan du gjøre om ingen av metodene fungerer?

Oppgave 7

Jonas skal kjøpe en bukse til 500 kroner. Han oppdager en liten flekk på buksa og blir derfor tilbudt 100 kr i avslag. Hvor mange prosent avslag blir han tilbudt?

Oppgave 8

På en videregående skole er det til sammen 1000 elever. 400 av disse går på VG3. Hvor mange prosent av elevene går på VG3? Hvor mange prosent av elevene går ikke på VG3?

Oppgave 9

Timelønnen til Tahir økte fra 160 kr til 176 kr. Hvor mange prosent økte lønnen?

Oppgave 10

I en gate bor det 400 mennesker. Av disse er 80 over 50 år. Hvor mange prosent av menneskene i denne gata er under 50 år?

Oppgave 11

I skobutikken selges et par sommersko til 360 kr. Tidligere hadde disse skoene kostet 600 kr. Hvor mange prosent rabatt får du på disse skoene?

Oppgave 12

I en klesbutikk på Tveita-senteret kostet en høstjakke 800 kr. Nå som det har blitt vinter selges denne jakka med en rabatt på 240 kr. Hvor mange prosent er rabatten på?

Prisen på en bukse var 799 kr, men ble solgt med rabatt. Bruk Excel til å lage minst tre forslag til rabatten i kroner og prosent.

3.3 Når vanskegraden øker

Oppgave 13

I en klasse på 30 elever valgte 9 av elevene 1T. Hvor mange prosent av klassens elever valgte 1T?

Oppgave 14

Et trinn besto av 120 Elever. Av disse gikk 80 elever på ST. Hvor mange prosent av elevene på trinnet gikk på ST?

Oppgave 15

Timelønnen til Tahir økte fra 160 kr til 176 kr. Hvor mange prosent økte lønnen?

Oppgave 16

I en gate bor det 400 mennesker. Av disse er 80 over 50 år. Hvor mange prosent av menneskene i denne gata er under 50 år?

Oppgave 17

I skobutikken selges et par sommersko til 360 kr. Tidligere hadde disse skoene kostet 600 kr. Hvor mange prosent rabatt får du på disse skoene?

Oppgave 18

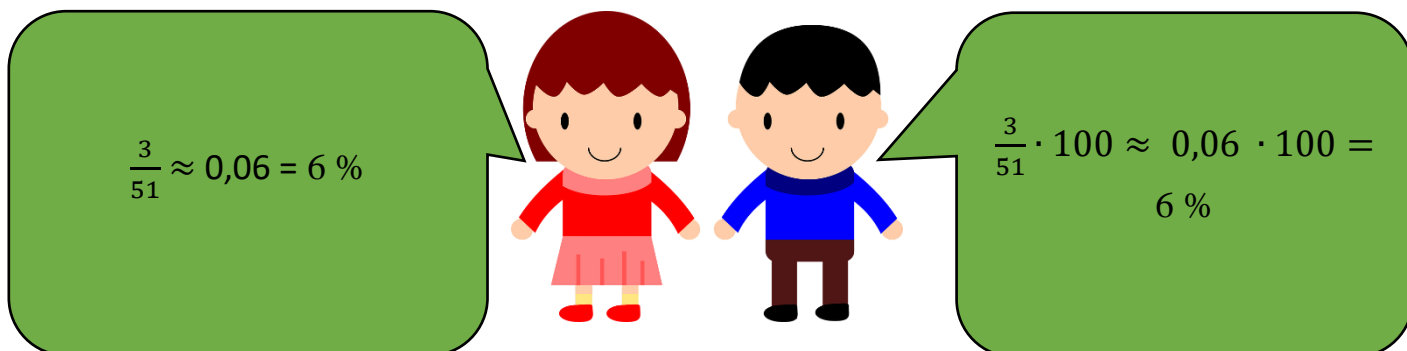
I en klesbutikk på Tveita-senteret kostet en høstjakke 800 kr. Nå som det har blitt vinter selges denne jakka med en rabatt på 240 kr. Hvor mange prosent er rabatten på?

3.4 Med kalkulator eller regneark

Noen utregninger er såpass vanskelige at det er lurt å bruke hjelpemidler.

Eks:

I en boks med kalkulatorer fungerer 48 slik de skal og 3 mangler batteri. Hvor mange prosent av kalkulatorene er ikke klare for bruk?

Forklar hvordan disse to personene tenker. En av metodene kalles prosentformel, en av metodene kalles prosentfaktor. Hvem bruker hvilken metode? Hvilken likte du best?

Oppgave 19

I 2010 var det ca. 4 860 000 innbyggere i Norge. Av disse var 637 356 mellom 10 og 19 år. Hvor stor prosent av befolkningen var mellom 10 og 19 år?

Oppgave 20

2817 av 11 200 velgere stemte på AP i et kommunevalg. Hvor mange prosent stemte AP?

Oppgave 21

En flaske rommer 0,75 L. Trine heller 0,63 L vann i flasken. Hvor mange prosent av volumet i flasken utgjør dette?

Oppgave 22

En murer blander betong. Til dette bruker han 2,4 kg sand + 1,2 kg sement + 1,5 kg pukk. Hvor mange prosent av blandingen er sand? Hvor mange prosent av blandingen utgjør sement? Hvor mange prosent av blandingen utgjør pukk?

På Hellerud VG1 går 62 % av elevene på ST, 21 % på MK og 17 % på BA. Bruk Excel til å lage minst 2 forslag til antall elever på de ulike studieretningene.

4. Å regne ut delen.

Prosentregningen i 1P er, som nevnt tidligere, delt i to hoveddeler: det du skal klare uten hjelpemidler og det du skal klare med hjelpemidler. Delkapitlene 4.1 – 4.2 viser hvordan du kan regne uten hjelpemidler.

4.1 Å gå fra 100 % til...

Hvordan komme fra start til mål ved å kun bruke multiplikasjon og/eller divisjon?						
Start	Fremgangsmåte	Mål		Start	Fremgangsmåte	Mål
100 %		1 %		100 %		30 %
100 %		10 %		100 %		40 %
100 %		50 %		100 %		60 %
100 %		33 %		100 %		75 %
100 %		20 %		100 %		15 %
100 %		25 %		100 %		12,5 %
100 %		5 %		100 %		Velg % selv

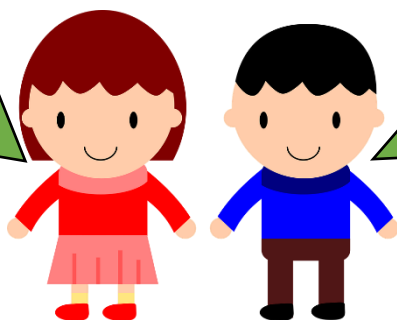
4.2 Å regne delen uten kalkulator

Eks:

Et brød besto av 35 brødskeer. Til frokost spiste familien 20 % av brødskeivene. Hvor mange brødskeer ble spist til frokost?

$$20\% = \frac{100\%}{5} = \frac{35}{5} = 7$$

7 brødskeer ble spist til frokost

$$\frac{20}{100} \cdot 35 = 0,2 \cdot 35 = 7$$

9 brødskeer ble spist til frokost

Forklar hvordan disse to personene tenker, gjerne ved hjelp av rutenett. Hvilken metode likte du best? Hvilke begrensninger har metodene? Hva kan du gjøre om ingen av metodene fungerer?

Oppgave 23

På et håndballag med 20 jenter har 25 % av jentene allerede hatt bursdag. Hvor mange av jentene har hatt bursdag? Hvor mange av jentene har ikke hatt bursdag?

Oppgave 24

På Meny er en sjokolade, som egentlig kostet 50 kr, satt ned med 10 %r. Hvor mye er avslaget på? Hvor mye må du betale for sjokoladen?

Oppgave 25

En flaske med saft kostet egentlig 48 kr, men ble solgt med 33 % avslag. Hvor mye må du betale for flaska med saft?

Oppgave 26

I en klasse på 25 elever var 20 % av elevene syke. Hvor mange av klassens elever var friske?

Magnus er deltidsansatt på Meny, og har dermed timelønn. Fra 2018 til 2019 steg lønna hans med noen kroner. Bruk Excel til å lage minst tre forslag på hva den gamle timelønna var og hvor mye den steg med i prosent.

Oppgave 27

Opprinnelig pris på en genser er 600 kr. På grunn av en liten flekk selges denne med 5 % rabatt. Hvor stor er rabatten? Hvor mye må du betale for genseren?

Oppgave 28

En skobutikk selges et par sommersko med opprinnelig pris på 360 kr med 40 % rabatt. Hvor mye utgjør dette? Hva må du betale for skoene?

Oppgave 29

På en videregående skole er det til sammen 800 elever. 30 % av disse går på VG1. Hvor mange elever går på VG1?

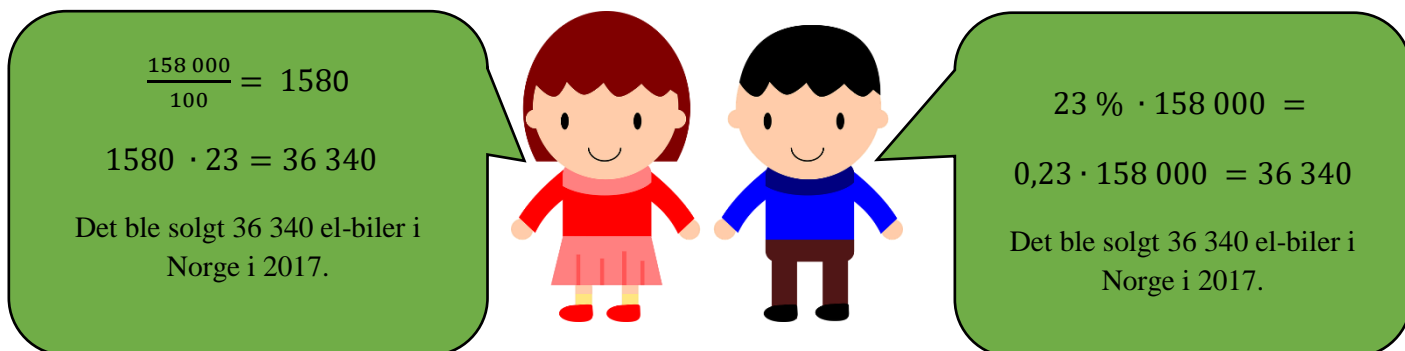
Oppgave 30

75 % av elevene på skolen i oppgave c) går på VG1 og VG2. Hvor mange elever er dette?

4.3 Med kalkulator eller regneark

Eks:

I 2017 ble det solgt ca. 158 000 nye biler i Norge. 23 % av disse var el-biler. Hvor mange el-biler ble solgt i Norge i 2017?

The illustration shows a girl and a boy standing between two green speech bubbles. The girl's bubble on the left shows a two-step calculation: first, dividing 158,000 by 100 to get 1,580, and then multiplying that result by 23 to get 36,340. The boy's bubble on the right shows a direct calculation: multiplying 23% by 158,000, which is equivalent to 0,23 multiplied by 158,000, resulting in 36,340. Both bubbles conclude that 36,340 electric cars were sold in Norway in 2017.

Forklar hvordan disse to personene tenker. En av metodene kalles «veien om 1 %», en av metodene kalles prosentfaktor. Hvem bruker hvilken metode? Hvilken likte du best?

Oppgave 31

I en klasse på 25 elever kom 13 % av elevene for sent. Hvor mange elever kom for sent?

(Husk at det kun finnes hele elever)

Oppgave 32

På en skole med 548 elever gikk 31 % av elevene på Vg1. Hvor mange elever gikk på Vg1?

(Husk at det kun finnes hele elever)

Oppgave 33

I en klasse på 30 elever sluttet 13,3 % i løpet av skoleåret. Hvor mange av elevene i klassen sluttet?

Oppgave 34

Vilde hadde en timelønn på 192 kr. Når hun jobber lørdager skal hun ha 28 % tillegg. Hvor mange kroner tillegg har hun på lørdager?

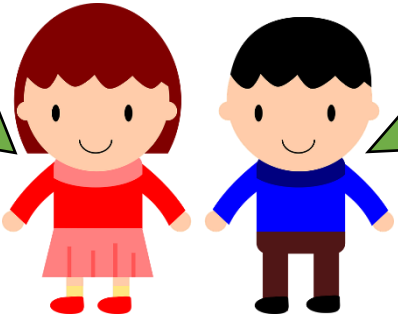
Det viser seg at Magnus fikk et lønnstillegg på 6 kr. Bruk Excel til å komme med minst tre forslag på hva den gamle timelønna var og hvor mange prosent lønnsøkning han fikk.

5. Å finne 100 %

Eks:

På et VG1-trinn valgte 20 % av elevene 1T. Dette utgjorde 32 elever. Hvor mange elever gikk på VG1-trinnet på den skolen?

20 % · 5 = 100 %
32 · 5 = 160

Det gikk 160 elever på VG1-trinnet på den skolen.

20 % = 32
1 % = 32/20 = 1,6
100 % = 1,6 · 100 = 160

Det gikk 160 elever på VG1-trinnet på den skolen.

Forklar hvordan disse to personene tenker. En av metodene kalles «veien om 1 %». Klarer du å se hvem som bruker denne metoden? Hvilken likte du best? Har noen av metodene noen begrensninger?

Oppgave 35

Prisen på en vare økte med 500 kr. Dette utgjorde en prisøkning på 10 %. Hvor mye kostet varen før og etter prisøkningen?

Oppgave 36

En TV ble satt ned med 20 %. Da ble den 1000 kr billigere. Hvor mye kostet den før den ble satt ned?

Oppgave 37

12,5 % av elevene på en skole spiller fotball på fritiden. Dette utgjør 60 elever. Hvor mange elever er det på skolen?

Oppgave 38

Verdien på en aksje steg med 7 %. Dette gjorde at aksjen ble 16,94 kr dyrere. Hvor mye kostet aksjen før verdistigningen?

Trine fikk et lønnstillegg på 8 kr. Bruk Excel til å komme med minst tre forslag på hvor mange prosent dette utgjorde, og hvor høy den opprinnelige timelønna var.

6. Å finne ny verdi

6.1 Negativ vekst

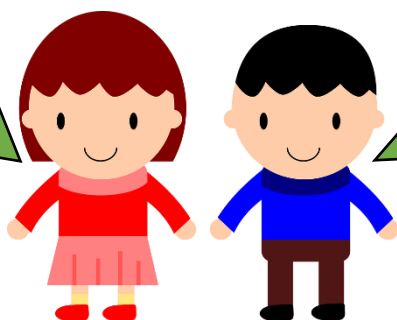
Eks:

På starten av skoleåret hadde matematikklæreren en bunke med 120 kladdebøker. Når høstferien kom hadde læreren delt ut 25 % av disse. Hvor mange bøker var det igjen i bunken?

$$100 \% - 25 \% = 75 \% = 0,75$$

$$120 \cdot 0,75 = 90$$

Læreren hadde igjen 90 kladdebøker.

$$25 \% \text{ av } 120 = 0,25 \cdot 120 = 30$$

$$120 - 30 = 90$$

Læreren hadde igjen 90 kladdebøker.

Forklar hvordan disse to personene tenker. En av metodene kalles vekstfaktor. Hvem bruker denne metoden? Hvilken likte du best?

$$- 7 \% = \underline{\hspace{2cm}} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$- 18 \% = \underline{\hspace{2cm}} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$- 7,5 \% = \underline{\hspace{2cm}} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$- 18,3 \% = \underline{\hspace{2cm}} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$- 10,2 \% = \underline{\hspace{2cm}} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$- 17,5 \% = \underline{\hspace{2cm}} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$- 10 \% = \underline{\hspace{2cm}} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$- 20 \% = \underline{\hspace{2cm}} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$- 30 \% = \underline{\hspace{2cm}} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$- 40 \% = \underline{\hspace{2cm}} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$- 50 \% = \underline{\hspace{2cm}} = \underline{\hspace{2cm}}$$

$$- 60 \% = \underline{\hspace{2cm}} = \underline{\hspace{2cm}}$$

Verdien på en moped sank med 12 %. Bruk Excel og vekstfaktor til å lage minst tre forslag på nypris og verdien etter ett år.

Oppgave 39

En ny bil koster 420 000 kr. Etter ett år er verdien redusert med 15 %. Hva er verdien til bilen om ett år?

Oppgave 40

Ved skolestart høsten 2018 begynte 550 elever på en VGS. I løpet av skoleåret hadde 10 % sluttet. Hvor mange elever fullførte skoleåret?

Oppgave 41

Nypris på en moped var 12 000 kr. Etter ett år hadde verdien sunket med 20 %. Hva var verdien på mopeden etter ett år?

Oppgave 42

En familie skulle kjøre fra Oslo til Trondheim, en strekning som er ca. 500 km lang. Etter 2 timer hadde de kjørt 30 % av avstanden. Hvor mange km har de igjen å kjøre?

Oppgave 43

Prisen på en aksje var 68 kr. Dagen etter hadde verdien sunket med 2,8 %. Hva ble den nye verdien på denne aksjen?

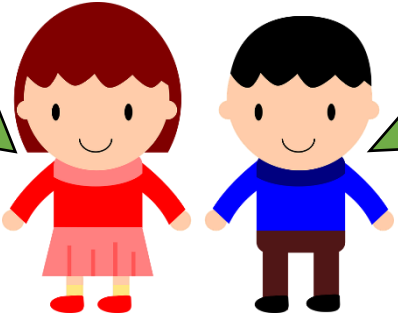
Fra 2018 til 2019 sank antallet reinsdyr i en flokk med noen prosent. I 2019 var det kun 158 dyr igjen. Bruk Excel og vekstfaktor til å lage minst tre forslag på hvor mange reinsdyr det var i flokken i 2018 og hvor mange prosent bestanden sank med.

6.2 Positiv vekst

Eks:

I 2014 hadde en VGS 50 primærøkere. I 2018 hadde dette tallet steget med 20 %. Hvor mange primærøkere hadde denne skolen i 2018?

100 % + 20 % = 120 % = 1,2
 $50 \cdot 1,2 = 60$
Skolen hadde 60 primærøkere i 2018.

20 % av 50 = $0,2 \cdot 50 = 10$
 $50 + 10 = 60$
Skolen hadde 60 primærøkere i 2018.

Forklar hvordan disse to personene tenker. En av metodene kalles vekstfaktor. Hvem bruker denne metoden? Hvilken likte du best?

+15 % = _____ = _____	+20 % = _____ = _____
+25 % = _____ = _____	+40 % = _____ = _____
+ 7% = _____ = _____	+ 9 % = _____ = _____
+17,5 % = _____ = _____	+27,4 % = _____ = _____
+ 8,3 % = _____ = _____	+ 9,54 % = _____ = _____
+ 2,1 % = _____ = _____	+ 0,8 % = _____ = _____

Verdien på en leilighet steg med 8 %. Bruk Excel og vekstfaktor til å lage minst tre forslag på dagens verdi på leiligheten og verdien etter ett år.

Oppgave 44

En ny bil koster 420 000 kr. Etter ett år er verdien redusert med 15 %. Hva er verdien til bilen om ett år?

Oppgave 45

I 2017 var prisen på en jakke 1400 kr. I 2018 ble prisen satt opp med 10 %. Hvor mye kostet jakka i 2018?

Oppgave 46

Elevtallet på en VGS var 600. Året etter steg elevtallet med 7 %. Hvor mange elever gikk på skolen året etter?

Oppgave 47

Hanne har en timelønn på 160 kr. Hun blir lovet en lønnsøkning på 4,3 %. Hva blir den nye timelønna hennes?

Oppgave 48

På mandag kostet bensin 12,53 kr/L. Tirsdag hadde prisen økt med 2,3 %. Bruk vekstfaktor til å regne ut hvor mye bensinen kostet per liter på tirsdagen?

Befolkningen i Norge vokser med en liten prosent hvert år. I 2018 bodde det ca. 5,2 millioner mennesker i Norge. Bruk Excel og vekstfaktor til å lage minst tre forslag på innbyggertallet i 2017 og hvor mange prosent befolkningen steg med.

6.3.1 Flere prosentvise endringer

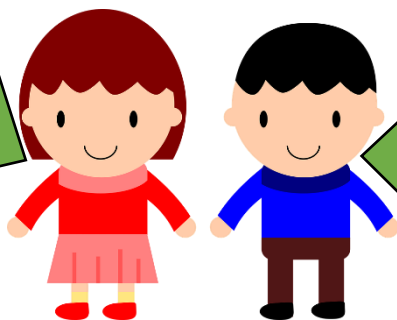
Eks:

Prisen på utenlandske penger (ofte kalt valutakurs) forandrer seg hver dag. 3. juni 2018 var prisen på Euro 9,53 kr. Dagen etter gikk prisen opp med 3 %, deretter steg prisen med ytterligere 5 % før den falt med 2 %. Hva var prisen på Euro etter disse tre endringene?

$$\begin{aligned} + 3 \% &= 103 \% = 1,03 \\ + 5 \% &= 105 \% = 1,05 \\ - 2 \% &= 98 \% = 0,98 \end{aligned}$$

$$9,53 \cdot 1,03 \cdot 1,05 \cdot 0,98 = 10,10$$

Prisen på aksjen var kr 10,10 etter disse tre endringene.

$$\begin{aligned} + 3 \% &= 103 \% = 1,03 \\ 9,53 \cdot 1,03 &= 9,81 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} + 5 \% &= 105 \% = 1,05 \\ 9,81 \cdot 1,05 &= 10,30 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} - 2 \% &= 98 \% = 0,98 \\ 10,30 \cdot 0,98 &= 10,10 \end{aligned}$$

Prisen på aksjen var kr 10,10 etter disse tre endringene.

Forklar hvordan disse to personene tenker. Hvilken likte du best? Hva om det er enda flere endringer?

Hellerud VG1 består av 5 ST-klasser. I løpet av VG1 sluttet en liten prosentandel.

Året etter, da disse elevene gikk på VG2, steg antall elever med noen få prosent, og det samme skjedde da elevene gikk på VG3. Bruk Excel og vekstfaktor til å lage minst tre forslag på hvor mange elever som startet på VG1 og som fullførte VG3.

På Tveita-senteret er det to matbutikker. I dag koster en saftflaske det samme på begge butikkene. Butikk A øker først prisen med 10 %, deretter med 10 % en gang til. Butikk B øker prisen med 20 %. Vil butikkene fortsatt ha lik pris på saftflaska etter disse prisendringene?

På Tveita-senteret er det to matbutikker. I dag koster en saftflaske det samme på begge butikkene. Butikk A øker først prisen med 20 %, deretter setter den ned prisen med 10 %. Butikk B setter først ned prisen med 10 %, deretter setter den opp prisen med 20 %. Vil butikkene fortsatt ha lik pris på saftflaska etter disse prisendringene?

Oppgave 49

Hanne har en timelønn på 160 kr. Første året økte timelønnen med 3,8 %, deretter økte den med 2,7 %, og det tredje året økte lønnen med 3,1 %. Hva ble den nye timelønna hennes etter disse tre endringene?

Oppgave 50

På mandag kostet bensin 12,53 kr/L. Tirsdag hadde prisen sunket med 2 %. Onsdag sank prisen med ytterligere 3,7 % før den steg med 4,1 % på torsdag. Bruk vekstfaktor til å regne ut hvor mye bensinen kostet per liter etter torsdagens prisøkning.

Befolkningen i Snillfjord kommune endres med en liten prosentandel hvert år. Fra 2015 til 2016 økte antallet innbyggere, mens det sank fra både 2016 til 2017 og fra 2017 til 2018. I 2018 var innbyggertallet 982. Bruk Excel og vekstfaktor til å lage et forslag på innbyggertallet i 2015 og hvor mange prosent innbyggertallet endret seg med.

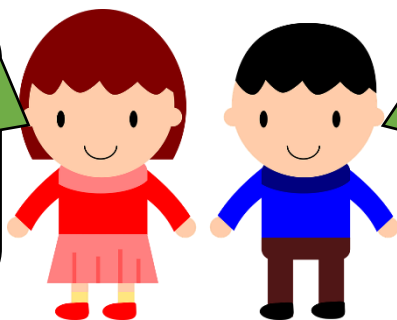
6.3.2 Flere like prosentvise endringer

Eks:

I dag kan en leilighet selges for 2,1 millioner kroner. Det er forventet at verdien på leiligheten stiger med 8 % hvert år de neste fire årene. Hvor mye kan leiligheten selges for om 4 år dersom dette stemmer?

$$2,1 \cdot 1,08 \cdot 1,08 \cdot 1,08 \cdot 1,08 = 2,86$$

Leiligheten kan selges for 2,86 millioner kroner om 4 år.

$$2,1 \cdot 1,08^4 = 2,86$$

Leiligheten kan selges for 2,86 millioner kroner om 4 år.

Forklar hvordan disse to personene tenker. Hvilken likte du best? Hva om det er enda flere endringer?

Oppgave 51

Hvis vi setter for eksempel 10 000 kr i banken 1. januar, vil vi etter ett år få *renter* av pengene slik at beløpet på kontoen øker. Renten er en viss prosent av det beløpet vi har på kontoen. Hvor mye vil vi ha på kontoen om 5 år dersom renten er på 3 %? Hvor mye har vi etter 10 år og 15 år?

Oppgave 52

En bærbar PC koster 9800 kr som ny. Vi regner med at verdien minker med 25 % i året, inntil ingen vil ha den lenger når den blir mer enn fem år. Hvor mye er PC-en verdt etter 5 år?

Oppgave 53

Knut kjøper en bil, og han vet at bilens verdi synker en viss prosentandel hvert år. Han ser for seg å beholde bilen i noen år, og han lager følgende regnestykke for å beregne hvor mye han kan selge bilen for:

$$\text{Salgspris} = 320\,000 \cdot 0,85^5$$

Hvor mye kjøpte Knut bilen for, hvor mange prosent antar Knut at verdien synker hvert år, og hvor mange år tenker Knut å beholde bilen før han selger den?

Hvor mye regner Knut å selge bilen for?

7. Å finne gammel verdi

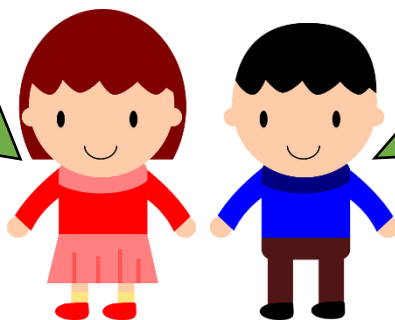
7.1 En prosentvis endring

Eks:

På 17. mai solgte en kiosk 1260 is. Dette var en nedgang på 10 % fra i fjor. Hvor mange is solgte kiosken i fjor?

$$\begin{aligned} 100\% - 10\% &= 90\% = 0,9 \\ x \cdot 0,9 &= 1260 \\ x &= \frac{1260}{0,9} \\ x &= 1400 \end{aligned}$$

Kiosken solgte 1400 is på 17. mai i fjor.

$$\begin{aligned} 100\% - 10\% &= 90\% = 0,9 \\ \text{Salg av is i fjor} &= \frac{1260}{0,9} \end{aligned}$$

Kiosken solgte 1400 is på 17. mai i fjor.

Forklar hvordan disse to personene tenker. Hvilken likte du best? Kan man tippe seg frem til svaret? Hvordan hadde regnestykket blitt dersom issalget hadde økt med 10 %?

Oppgave 54

Prisen på en bukse ble satt ned med 15 %. Nå koster buksa 765 kr. Hvor mye kostet buksa før prisreduksjonen?

Oppgave 55

Elevtallet på en VGS økte med 4 % fra august 2017 til august 2018? I august 2018 var elevtallet ved skolen 582. Hvor høyt var elevtallet i august 2017?

Oppgave 56:

På 16-årsdagen sin kjøpte Mariam en moped. Det er vanlig at verdien til mopeder går det med en viss prosent hvert år. På 17-årsdagen sin setter hun opp følgende regnestykke:

$$\text{Nypris på moped} = \frac{14450}{0,85}$$

Hvor mye antar Mariam at verdien til mopeden er på 17-årsdagen hennes? Hvor mange prosent antar hun at verdien synker hvert år?

Hvor mye kostet mopeden da den var ny?

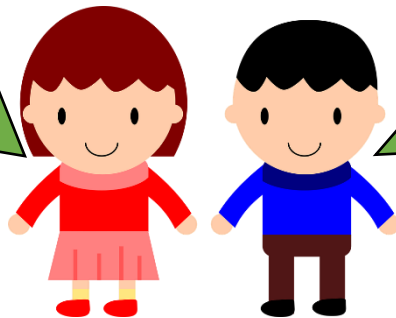
7.2 Flere prosentvise endringer

Eks:

Prisen på Euro gikk opp 10 %, deretter sank den med 8 % før den steg med 7 %. Nå koster 1 Euro 9,59 kr. Hvor mye kostet den før prisendringene?

$$\begin{aligned}x \cdot 1,1 \cdot 0,92 \cdot 1,07 &= 9,59 \\x \cdot 1,083 &= 9,59 \\x &= \frac{9,59}{1,083}\end{aligned}$$

1 Euro kostet 8,85 kr før prisendringen

$$\begin{aligned}9,59 : 1,07 &= 8,96 \\8,96 : 0,92 &= 9,73 \\9,73 : 1,1 &= 8,85\end{aligned}$$

1 Euro kostet 8,85 kr før prisendringen

Forklar hvordan disse to personene tenker. Hvilken likte du best? Kan man gjøre metode 2 raskere?

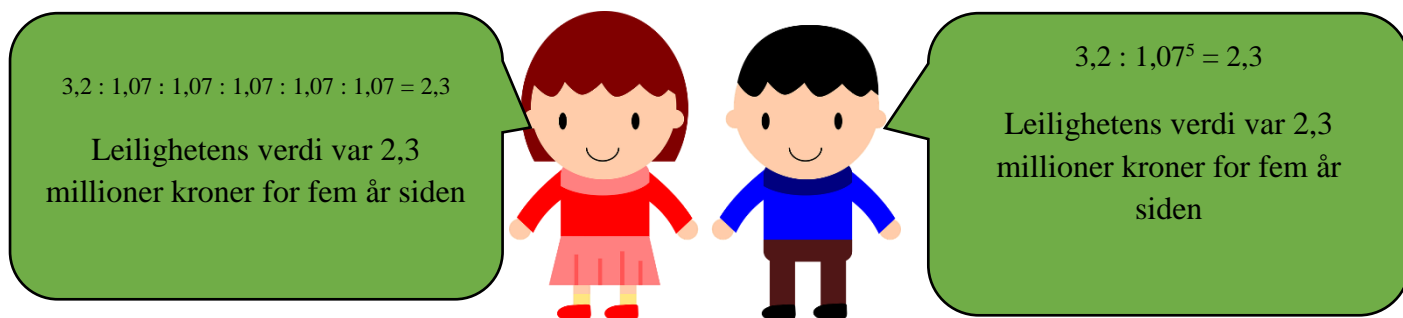
Inntakstallet på Hellerud VGS har endret seg (både opp og ned) med en viss prosentandel fra år til år de siste tre årene. I august i år begynte 620 elever på Hellerud. Bruk Excel og vekstfaktor til å lage et forslag på prosentvis endring de siste tre årene og hvor mange elever som begynte på Hellerud for tre år siden.

7.3 Flere like prosentvise endringer

Eks:

I dag kan en leilighet selges for 3,2 millioner kroner. Man antar at verdien til denne leiligheten har steget med 7 % hvert år de siste fem årene. Hvor mye var leiligheten verdt for fem år siden?

3,2 : 1,07 : 1,07 : 1,07 : 1,07 : 1,07 = 2,3

Leilighetens verdi var 2,3 millioner kroner for fem år siden

3,2 : 1,07⁵ = 2,3

Leilighetens verdi var 2,3 millioner kroner for fem år siden

Forklar hvordan disse to personene tenker. Hvilken likte du best? Hva om det er enda flere endringer?

Oppgave 55

For fire år siden satte Espen inn et beløp i banken. Pengene har stått urørt med 3 % årlig rente. I dag har han kr 112 550,88 på kontoen. Hvor stort var beløpet Espen satt inn for fire år siden?

Oppgave 56

Verdien til en aksje har sunket med 2,5 % seks dager på rad. I dag kan aksjen kjøpes for kr. 128,86. Hva var verdien til aksjen for seks dager siden?

Oppgave 57:

I en kommune ble det hvert år laget en telling av antall hjort, og nye tellinger har blitt laget hvert år etter. Det viser seg at antall hjort i kommunen synker med en fast prosent hvert år. Du finner følgende regnestykke som gjelder for i år:

$$\text{Antall hjort ved første telling} = \frac{850}{0,95^3}$$

Hvor mange hjort er i kommunen ved årets telling, hvor mange år er det siden første telling, og hvor mange prosent synker hjortebestande med hvert år?

Hvor mange hjort var det ved første telling?

8. Prosentpoeng

Hvis oppslutningen om et politisk parti økte fra 18 % til 22 %, sier vi at den økte med 4 *prosentpoeng*.

Vi sier det slik fordi oppslutningen *ikke* økte med 4 *prosent*! For å regne ut økningen i *prosent*, kan vi regne slik:

$$\text{Økningen i prosent: } \frac{4}{18} = 0,222 = 22,2 \%$$

Oppgave 58

I en spørreundersøkelse svarte 50 % at de var for at Oslo skal søke om å få vinter-OL i 2022. I neste undersøkelse hadde dette økt til 55 %.

- Hvor mange *prosentpoeng* hadde oppslutningen økt?
- Hvor mange *prosent* hadde den økt?

Oppgave 59

I 2002 røykte 29 % av alle nordmenn over 16 år daglig. I 2012 var dette sunket til 16 %.

- Hvor mange *prosentpoeng* hadde andelen røykere minket?
- Hvor mange *prosent* hadde andelen røykere minket?

Blandede oppgaver

B1

(Eksamen 1P høsten 2012, Del 1)

Tidligere kostet en vare 50 kroner. Nå koster varen 90 kroner.
Hvor mange prosent har prisen økt med?

B2

Tidligere kostet en vare 90 kroner. Nå koster varen 50 kroner.
Hvor mange prosent har prisen minket med?

B3

(Eksamen 1P høsten 2011, Del 1)

I løpet av noen år steg Gretes lønn fra 160 kroner per time til 184 kroner per time.
Hvor mange prosent steg timelønnen?

B4

(Eksamen 1P våren 2015, Del 1)

Skriv som prosent

- 0,451
- $\frac{5}{25}$

B5

(Eksamen 1P høsten 2016, del 1)

a) Skriv som prosent

- 1) $\frac{1}{5}$
- 2) $\frac{135}{250}$

b) I en klasse er $\frac{3}{4}$ av elevene jenter. 20 % av jentene spiller håndball. Ingen av guttene spiller håndball. Hvor mange prosent av elevene i klassen spiller håndball?

B6

- a) I et borettslag ble det stemt over et forslag som krevde $\frac{2}{3}$ flertall for å bli vedtatt. 46 av 74 stemte for forslaget. Ble forslaget vedtatt?
- b) I et annet borettslag stemte 81 for og 39 mot et forslag som også krevde $\frac{2}{3}$ flertall. Ble dette forslaget vedtatt?

B7

(Eksamen 1P våren 2014, Del 1)

Det bor ca. 7,2 milliarder mennesker på jorda. 15 % har ikke tilgang til rent vann. Omtrent hvor mange mennesker har ikke tilgang på rent vann?

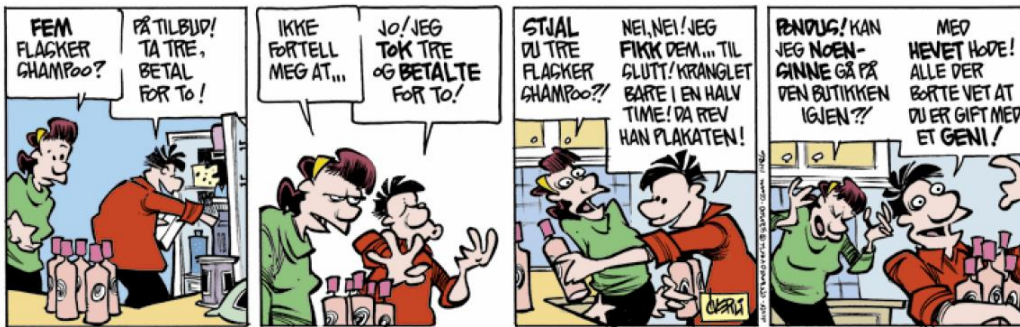
B8

(Eksamen 2P våren 2008, Del 2)

I butikker ser en ofte tilbud av typen ”Ta tre, betal for to”.
Du får altså tre varer til prisen for to.

- a) En klesbutikk hadde et slikt tilbud på T-skjorter. Der kostet én T-skjorte 129 kroner. Hvor mange prosent avslag vil du få ved å benytte deg av tilbudet ”Ta tre, betal for to”?

- b) 🤔 I tegneseriestripen nedenfor har Pondus tolket tilbudet annerledes. Hvor mange prosent avslag fikk han?

B9

Hos en frisør betaler du full pris for de fire første klippene, men får 50 % rabatt på det femte. Hvor mange prosent rabatt får du hvis du ser på disse fem klippene samlet?

B10

(Eksamen 2P våren 2011, Del 1)

Tegn av tabellen nedenfor i besvarelsen din og fyll inn det som mangler.

Prosentvis endring	Vekstfaktor
+ 2 %	
- 68 %	
	0,25
	2

B11

- a) I følge Aftenposten 20. juni 2013 har antall leverte brev per postkasse gått ned fra 750 i år 2000 til 450 i 2012. Hvor mange prosent har antall brev per postkasse minket?

- b) 🤔 Posten antar at i 2020 vil antall brev ha falt til 230 per postkasse i året. De sier at da har to tredjedeler av posten forsvunnet på 20 år. Undersøk om denne påstanden er riktig.

B12

(Eksamen våren 2013, Del 1)

En vare koster nå 210 kr. Prisen er da satt ned med 30 %.
Hva kostet varen før prisen ble satt ned?

B13

I mai 2013 eksporterte norske bedrifter varer og tjenester for 72,9 milliarder kroner. Dette var 11,2 % mindre enn i mai 2012. Hvor stor var eksporten i mai 2012?

B14

(Eksamen 1P høsten 2012, Del 2)

Siri setter inn 12 000 kroner på en ny bankkonto. Hun lar pengene stå urørt og får 4,5 % rente per år.

Hvor mye vil hun ha på kontoen etter 15 år?

B15

(Eksamen 1P våren 2010, Del 1)

Stian har en bil som i dag er verdt 270 000 kroner. Verdien til bilen har avtatt med 10 % det siste året. Vi antar at verdien vil fortsette å avta med 10 % hvert år i årene framover.

- 1) Hvor mye vil bilen være verdt om ett år?
- 2) Hvor mye var bilen verdt for ett år siden?

B16

(Eksamen 1P våren 2011, Del 1)

En vare selges i to forskjellige butikker. Prisen er den samme i begge butikkene. I butikk A settes prisen opp med 20 %. I butikk B settes prisen først opp med 10 % og så etter noen dager med 10 % til. Marit påstår at prisen da fremdeles er den samme i begge butikkene.

Forklar Marit hvorfor dette ikke er riktig. Bruk gjerne et eksempel når du forklarer.

B17

(Eksamen 1P våren 2012, Del 1)

En bil koster 250 000 kroner. Bilens verdi avtar med 15 % per år.

Forklar hvilket av regnestykkene nedenfor som kan brukes for å finne hvor mye bilen er verd etter 10 år.

- 1) $250\,000 - 10 \cdot \frac{250\,000 \cdot 15}{100}$
- 2) $250\,000 \cdot 0,15^{10}$
- 3) $250\,000 \cdot 0,85^{10}$

B18

Fra 2009 til 2012 steg norske boligpriser i gjennomsnitt med 8,3 % hvert år. Hvor mange prosent steg boligprisene totalt fra 2009 til 2012? (Nei, svaret er ikke 24,9 %!)

B19

(Eksamen 1P våren 2010, Del 2)

Ola skal bygge hus. Huset vil koste 2 300 000 kroner. Han har 150 000 kroner i banken. Resten må han låne. I Husbanken får han låne 80 % av det huset vil koste. Renten i Husbanken er 4 % per år. Resten av pengene må han låne i en privat bank til 6 % rente per år.

- a) Hvor mye penger får Ola låne i Husbanken, og hvor mye må han låne i den private banken?
- b) Hvor mange kroner må han til sammen betale i renter i Husbanken og den private banken det første året?

Ola kan trekke fra 28 % av rentekostnadene på skatten. Dette kalles et skattefradrag.

- c) Hvor store blir renteutgiftene til Ola det første året, dersom vi tar hensyn til skattefradraget?

B20

En bensinstasjon reklamerer for bilvask: "Kjøp kupongkort med 5 vask, betal for 3. Spar 40 %." Stemmer dette?

B21

(Eksamen 1P våren 2014, Del 2)

Prisen på en vare er satt opp 10 % fem ganger. Opprinnelig kostet varen 246 kroner.

- a) Hvor mye koster varen nå?
- b) Hvor mange prosent er prisen totalt satt opp?

Prisen på en annen vare også satt opp 10 % fem ganger. Nå koster varen 550 kroner.

- c) Hva kostet denne varen opprinnelig?

Kapittel 4. Algebra

Mål for Kapittel 4, Algebra.

Kompetansemål

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

- gjøre overslag over svar, regne praktiske oppgaver, med og uten digitale verktøy, presentere resultatene og vurdere hvor rimelige de er
- tolke, bearbeide, vurdere og diskutere det matematiske innholdet i skriftlige, muntlige og grafiske fremstillinger
- forenkle flerleddet uttrykk og løse ligninger av første grad og enkle potensligninger

Læringsmål

Etter at du har arbeidet med dette kapitlet skal du sette kryss i de boksene som tilhører de læringsmålene du har oppnådd. Det er viktig at du er ærlig og at du ikke krysser i de boksene som du føler at du ikke kan. På den måten vet du på hvilket område du må forbedre deg.

Etter dette kapitlet vet jeg

- hvordan jeg regner ut verdien av en formel
- hva et bokstavuttrykk er
- hvordan jeg forenkler et bokstavuttrykk
- hva en ligning er
- hvordan jeg kan løse en ligning

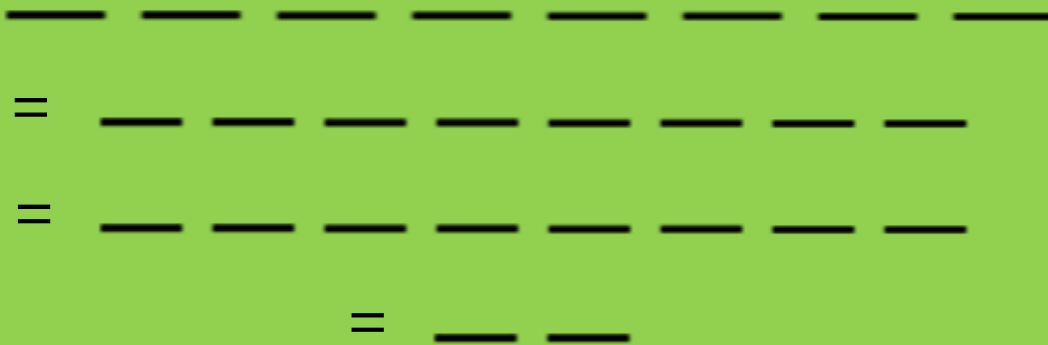
Etter dette kapitlet kan jeg forklare

- hvorfor jeg kan/bør forenkle et bokstavuttrykk
- hvordan jeg forenkler et bokstavuttrykk
- hvordan finne løsningen på en ligning

Etter dette kapitlet kan jeg vurdere og

- Gi praktiske eksempler på algebra i hverdagen
- Løse sammensatte oppgaver der en må lage en ligning og løse den
- Lage og løse en tekstoppgave der du må benytte algebra se sammenhenger ved hjelp av tabeller, diagram og funksjonsuttrykk
- vurdere og sortere informasjon oppgitt i tekst

Utforskende oppgave – Bevegelse gjennom klasserommet

Mål lengden på et steg og et hopp:

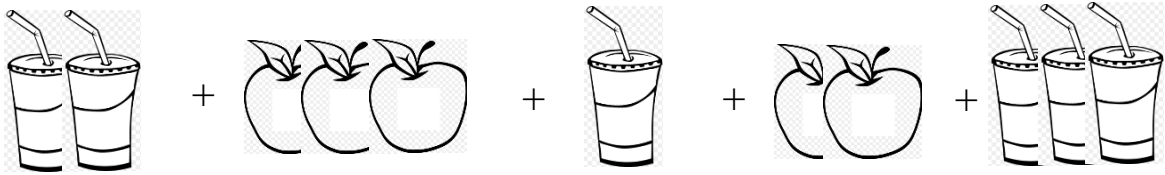
Steg: _____ cm

Hopp: _____ cm

Under finner du en liste med begreper som er viktige i dette kapittelet. Skriv en forklaring på hva begrepene betyr.

Begrep	Forklaring
Variabel	
Konstant	
Uttrykk	
Formel	
Mengde/størrelse	
Verdi	

1. Forenkling av bokstavuttrykk

En mor hadde med sine barn til byen. Ovenfor ser du bilder av hva de kjøpte i løpet av byturen.

a) Kan du rydde i regnestykket?

Det viste seg at 1 brus kostet 20 kr og 1 eple kostet 5 kr.

b) Hvor mye brukte moren på brus og epler på den byturen?

En annen familie kjøpte like mye brus og epler, men de brukte 200 kr.

c) Lag et forslag på hvor mye de betalte for 1 brus og 1 eple.

Oppgave 1

Gjør disse uttrykkene enklere.

a) $3a + 6a$ b) $2x + 5x$ c) $y + 3y$ d) $7b - 2b$ e) $2y + 5y - 3y$

Hva med $2a + 3b$? Fordi a og b ikke behøver å ha samme verdi, går det *ikke* an å forenkle dette uttrykket. Ikke prøv å være kreativ her!

Oppgave 2

Gjør disse uttrykkene enklere hvis det er mulig.

a) $3x + 4y$ b) $2a + 3b + 4a$ c) $3x + 4y + x - 2y$

$3(x + 2y)$ er et uttrykk som kan skrives om ved å bruke regelen $a \cdot (b + c) = a \cdot b + a \cdot c$. Her må vi bytte ut a med 3, b med x og c med $2y$. Vi regner slik:

$$3(x + 2y) = 3 \cdot x + 3 \cdot 2y = 3x + 6y$$

Oppgave 3

Skriv om uttrykkene ved å bruke regelen $a \cdot (b + c) = a \cdot b + a \cdot c$.

- a) $2(5 + 3)$ b) $2(a + 3)$ c) $2(b + c)$ d) $3(2a + 4b)$ e) $x(3 + 4y)$ f) $x(2x - 4)$

Her er tre uttrykk hvor vi må bruke *flere* regler for å forenkle:

$$2x + 3(x + 1) + 4 = 2x + 3x + 3 + 4 = 5x + 7$$

$$3a + 4(b - 2) - b + 2a + 3 = 3a + 4b - 8 - b + 2a + 3 = 3a + 2a + 4b - b - 8 + 3 = 5a + 3b - 5$$

$$x^2 + xy + 3x(x + 2y) = x^2 + xy + 3x \cdot x + 3x \cdot 2y = x^2 + xy + 3x^2 + 6xy = 4x^2 + 7xy$$

Oppgave 4

Gjør disse uttrykkene enklere:

- a) $2 \cdot 3 + 2(3 + 4)$ b) $2b + 2(b + 4)$ c) $5(b - 1) + 8$ d) $a(2 + 4) + 4a$

Hvis det står minus foran en parentes betyr det at tallet a i regelen $a \cdot (b + c) = a \cdot b + a \cdot c$ er negativt, og vi må da *bytte fortegn når vi ganger ut parentesen*:

$$4x - 2(x - 4) = 4x - 2x + 8 = 2x + 8$$

$$4a - (3a - 1) = 4a - 3a + 1 = a + 1$$

Oppgave 5

Gjør disse uttrykkene enklere:

- a) $6y - 3(y - 2)$ b) $6x - (2x - 3)$ c) $x^2 - 3x(x + y) - y(1 - 3x)$

	+		+		+		= 70 kr
	+		+		+		= 65 kr
	+		+		= ? kr		

2. Formelregning

Dersom du får vite hva bokstavuttrykket beskriver kalles dette en formel. En formel består av variabler, et likhetstegn og et bokstavuttrykk. For at man skal kunne bruke en formel til å løse praktiske problemer må det opplyses om hva variablene representerer.

Eksempler på formler:

Prisen P for en pose epler som veier v kilo når kiloprisen er 24 kr: $P = 24v$

Omkretsen til en sirkel med radius r : $o = 2\pi r$

Arealet A av en trekant med grunnlinje g og høyde h : $A = \frac{g \cdot h}{2}$

I oppgaver hvor du skal regne ut verdien av en variabel vil oppgaven opplyse om verdien til alle andre variabler enn den du skal regne ut. En god start er å erstatte variablene i uttrykket med verdien oppgitt i oppgaven, og regne ut det du klarer.

Eksempel 1

Regn ut verdien til a i formelen

$$a = b + 2c$$

når $b = 7$ og $c = 12$

Fremgangsmåte:

$$a = b + 2c$$

$$a = 7 + 2 \cdot 12$$

$$a = 7 + 24$$

$$a = \underline{31}$$

Oppgave 6

Regn ut lengden L du beveger deg når du bruker dine mål for h hopp og s steg.

Bruk formelen

$$L = 3h - s$$

Test om regningen stemmer og drøft resultatet.

Oppgave 7

Regn a i formelen

$$a = 2b + 3c$$

når

- i) $b = 4$ og $c = 7$
- ii) $b = 7$ og $c = 14$
- iii) $b = 2,5$ og $c = 8$
- iv) $b = 0,78$ og $c = 3,4$

Oppgave 8

Regn a i formelen

$$a = bc$$

når

- i) $b = 3$ og $c = 9$
- ii) $b = 10$ og $c = 14$
- iii) $b = 0,5$ og $c = 20$
- iv) $b = 4,67$ og $c = 0,6$

Oppgave 9

Regn a i formelen

$$a = \frac{2b}{c}$$

når

- i) $b = 6$ og $c = 4$
- ii) $b = 14$ og $c = 7$
- iii) $b = 4,5$ og $c = 3$
- iv) $b = 6,81$ og $c = 2,7$

Oppgave 10

Regn a i formelen

$$a = (b + c) \cdot 3$$

når

- i) $b = 6$ og $c = 4$
- ii) $b = 12$ og $c = 13$
- iii) $b = 2,5$ og $c = 7,5$
- iv) $b = 3,9$ og $c = 8,3$

Eks:

Regn ut verdien til b i formelen

$$a = 2b + 2c$$

når $a = 14$ og $c = 3$

Fremgangsmåte:

$$a = 2b + 2c$$

$$14 = 2b + 2 \cdot 3$$

$$14 = 2b + 6$$

$$2b + 6 = 14$$

Dersom du har lært deg å løse likninger kan du bruke metode 1. Hvis ikke kan du prøve metode 2.

Metode 1, løse som likning:	Metode 2, prøve og feile (POF):		
$2b + 6 = 14$ $2b = 14 - 6$ $2b = 8$ $b = \underline{4}$	Metoden går ut på å sette inn ulike tall for b, og finne ut hva b må være for at svaret skal bli riktig. I denne oppgaven skal svaret bli 14. Det er viktig at du noterer hvilke tall du bruker og hva svaret blir.		
	Tipper at b =	Svar skal bli 14 $2b + 6 = 14$	Vurdering av svaret Høyt/lavt/riktig
	1	$2 \cdot 1 + 6 = 8$	For lavt, må tippe høyere
	2	$2 \cdot 2 + 6 = 10$	For lavt, må tippe høyere
	6	$2 \cdot 6 + 6 = 18$	For høyt, må tippe lavere
	4	$2 \cdot 4 + 6 = 14$	Riktig! b må være 4

Oppgave 11

- a) En lærer beveget seg frem i klasserommet etter formelen

$$L = 3h - s$$

og endte på 2,4 m. Læreren avslører at hennes steg måler 0,3 m. Hvor lange er hvert av hoppene til læreren?

- b) En annen lærer fulgte samme formel, og endte på 3,6 m. Hva kan denne lærerens hopp og steg ha målt?

Oppgave 12

Regn b i formelen

$$a = bc$$

når

- v) $a = 24$ og $c = 3$
- vi) $a = 39$ og $c = 13$
- vii) $a = 105$ og $c = 15$
- viii) $a = 20$ og $c = 40$

Oppgave 13

Regn c i formelen

$$a = \frac{2b}{c}$$

når

- v) $a = 4$ og $b = 12$
- vi) $a = 9$ og $b = 13,5$
- vii) $a = 2,8$ og $b = 7$
- viii) $a = 20$ og $b = 5$

Oppgave 14

Regn b i formelen

$$a = (b + c) \cdot 3$$

når

- v) $a = 27$ og $c = 4$
- vi) $a = 48$ og $c = 7$
- vii) $a = 75$ og $c = 12$
- viii) $a = 186$ og $c = 24$

Oppgave 15

Til et bursdagsselskap blir det kjøpt inn en flaske med 1,5 L brus. Bursdagsbarnet får en stor kopp med plass til 3 dL. De 6 andre gjestene får en liten kopp hver. Hvor mye brus får hver gjest?

Oppgave 16

Vi slipper to objekter med massene m_1 og m_2 ut fra et fly. Etter kort tid vil objektene ligge oppå hverandre i fritt fall. Vi kan kalkulere summen av krefter F , målt i N (Newton), som virker på objektene med formelen

$$F = (m_1 + m_2) \cdot g_{\text{jorden}} - L$$

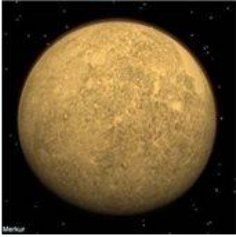

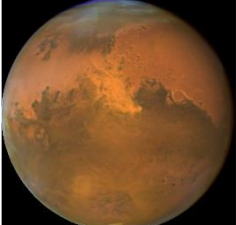

der g_{jorden} er gravitasjonskonstanten på jorden og L er kraften luftmotstanden utgjør. L er motsatt rettet av gravitasjonskraften og satt til 25N i denne oppgaven. Gravitasjonskonstanten g på jorden er $g_{\text{jorden}} \approx 10 \text{ m/s}^2$.

- a) Skriv av formelen, først slik det står. Deretter erstatter du konstantene med tallene som er oppgitt.
- b) Finn F når massen av de to objektene m_1 og m_2 er
 - i) 10 kg og 5kg
 - ii) 13 kg og 17 kg
 - iii) 25 kg og 45 kg
 - iv) 13,4 kg og 6,28 kg
- c) Finn summen av massene når
 - i) $F = 150\text{N}$
 - ii) $F = 270\text{N}$
 - iii) $F = 105\text{N}$
 - iv) $F = 28,5\text{N}$
- d) Finn m_1 når
 - i) $F = 250\text{N}$ og $m_2 = 15 \text{ kg}$
 - ii) $F = 300\text{N}$ og $m_2 = 25 \text{ kg}$
 - iii) $F = 350\text{N}$ og $m_2 = 20 \text{ kg}$
 - iv) $F = 278\text{N}$ og $m_2 = 16,5 \text{ kg}$
- e) Etter en tid har farten til objektene i oppgave b) i) økt, og luftmotstanden, L , har derfor blitt større. Nå måler vi summen av krefter til å være 50 N, hvor stor er L ?

Oppgave 17

Konstantene (verdiene) for gravitasjon og luftmotstand som vi brukte i oppgave 16 gjelder kun for jorden. Andre planeter har ulik gravitasjonskraft og ulik luftmotstand. Noen planeter har faktisk ingen luftmotstand, mens andre planeter har en tykk atmosfære som vil bremse fallet (husk at luftmotstanden virker i motsatt retning av gravitasjonen).

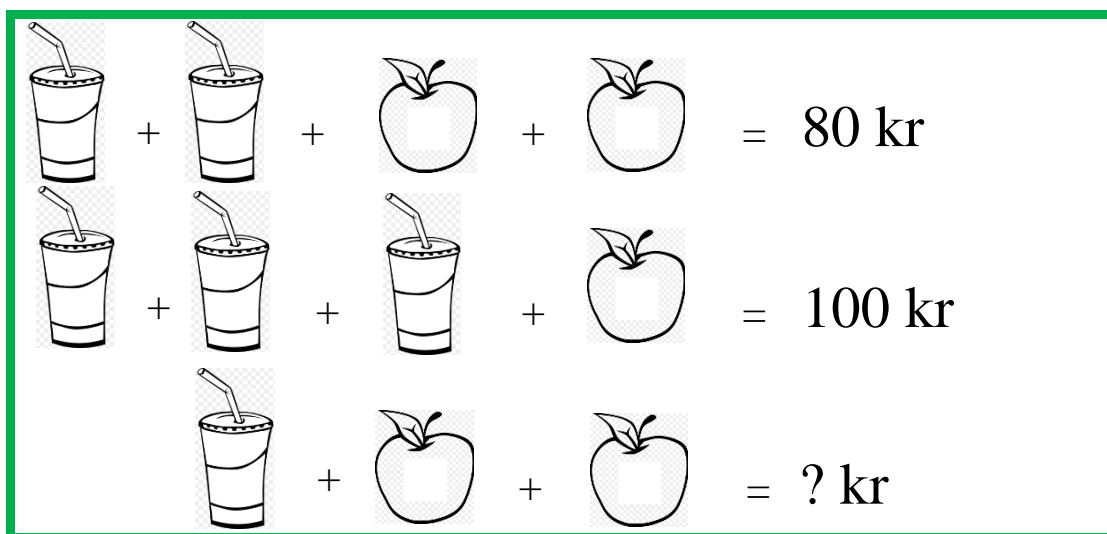
- a) På neste side finner du en oversikt over alle planetene i solsystemet vårt. Regn ut gravitasjonskonstanten på alle planetene.

Planet	Bilde	Gravitasjon i forhold til jorden $g_{\text{jorden}} \approx 10 \text{ m/s}^2$	g_{planet}	L
Merkur		0,38		0
Venus		0,904		100
Mars		0,38		0,25
Jupiter		2,528		10
Saturn		1,065		10
Uranus		0,886		15
Neptun		1,14		15

- b) Velg deg en planet du reiser til. Ikke si høyt hvilken du velger, da oppgaven for en annen elev er å regne seg frem til hvilken planet du har valgt.

Tenk deg at du slipper ut to objekter med massene $m_1 = 10$ kg og $m_2 = 5$ kg. Regn ut F på din planet når du bruker gravitasjonskonstanten og luftmotstanden for denne planeten.

- c) Bytt svarene fra oppgave b) med andre elever. Klarer du å finne ut hvilken planet de har vært på?

2. Løse likninger

Et likhetstegn betyr ikke alltid helt det samme. $2x + 3x = 5x$ er riktig for *alle* verdier av x . Men $2x + 3x = 10$ er bare riktig hvis x er lik 2. Å finne den verdien av x som gjør at likhetstegnet er riktig, kaller vi å *løse* likningen.

Eksempel 3

Noen likninger kan vi løse med enkel hoderegning.

$3x = 6$ har løsningen $x = 2$ fordi $3 \cdot 2 = 6$. Legg merke til at $x = \frac{6}{3} = 2$.

Oppgave 18

Løs likningene.

- a) $2x = 8$ b) $6x = 18$ c) $-3x = 12$ d) $-3x = -12$ e) $4s = 36$

Eksempel 4

I «praktiske» likninger er det ofte så «stygge» tall at vi må bruke kalkulator. Samme type likning som i eksempel 1 løses da slik:

$$6,28x = 20$$

$$x = \frac{20}{6,28} = 3,18$$

Oppgave 19

Løs likningene.

a) $0,25x = 10$ b) $4a = 22$ c) $2\pi r = 30$ (π er omtrent lik 3,14)

Eksempel 5

$x + 4 = 10$ er et eksempel på en annen type enkel likning. Du ser nok fort at løsningen er $x = 6$ fordi $6 + 4 = 10$. Hvis vi ikke ser løsningen med en gang, kan vi *trekke fra* 4 på begge sider av likningen. Løsningsmetoden blir da slik:

$$x + 4 = 10$$

$$x + 4 - 4 = 10 - 4$$

$$x = 6$$

Eksempel 6

Her er en liknende likning hvor vi *legger til* samme tall på begge sider av likhetstegnet:

$$x - 8 = 12$$

$$x - 8 + 8 = 12 + 8$$

$$x = 20$$

Eksempel 7

$2x - 3 = 5$ er en kombinasjon av de to likningstypene ovenfor. Vi løser den slik:

$$2x - 3 = 5$$

$$2x - 3 + 3 = 5 + 3$$

$$2x = 8$$

$$x = \frac{8}{2}$$

$$x = 4$$

Da $2 \cdot 4 - 3 = 8 - 3 = 5$ ser vi at vi har regnet riktig.

Oppgave 20

Løs likningene på samme måte som i eksempel 5.

a) $3x - 4 = 11$ b) $-2x + 6 = 12$

Du kan også få likninger med en brøk:

Eksempel 8

Mange vil se med en gang at likningen $\frac{x}{3} = 2$ har løsningen $x = 6$. Hvis du ikke ser det, kan du løse den slik:

$$\frac{x}{3} = 2$$

$$\frac{x}{3} \cdot 3 = 2 \cdot 3$$

$$\frac{3x}{3} = 6$$

$$x = 6$$

Oppgave 21

Løs likningene slik som i eksempel 6.

a) $\frac{x}{4} = 3$ b) $\frac{n}{6} = 3$ c) $\frac{x}{100} = 1,26$ d) $\frac{x}{1,14} = 210$

Til slutt tar vi et eksempel hvor vi må bruke alle løsningsmetodene ovenfor.

Eksempel 9

$$3x - 1 + \frac{x}{4} = x + 8$$

$$3x - 1 + \frac{x}{4} + 1 = x + 8 + 1$$

$$3x + \frac{x}{4} = x + 9$$

$$3x + \frac{x}{4} - x = x + 9 - x$$

$$2x + \frac{x}{4} = 9$$

$$2x \cdot 4 + \frac{x}{4} \cdot 4 = 9 \cdot 4$$

$$8x + x = 36$$

$$9x = 36$$

$$x = \frac{36}{9}$$

$$x = 4$$

Hvis du ikke går i surr, kan du gjerne ta flere skritt på hver linje slik at ikke løsningen blir så lang. Du kan også bytte om på rekkefølgen av regneoperasjonene.

Oppgave 22

Løs likningene.

a) $x + \frac{2x}{3} = 10$ b) $\frac{x}{5} + 3 = 21 - x$

Potenslikning

x^2 og x^3 er eksempler på *potenser*..

Eksempel 10

Likningen under er en potenslikning. Den har *to* løsninger:

$$x^2 = 16$$

$$x = \sqrt{16} = 4 \quad \text{eller} \quad x = -\sqrt{16} = -4$$

Eksempel 11

$$2x^2 = 40$$

$$x^2 = \frac{40}{2}$$

$$x^2 = 20$$

$$x = \sqrt{20} = 4,47 \quad \text{eller} \quad x = -\sqrt{20} = -4,47$$

Eksempel 12

Likningen $x^2 = -4$ har *ingen* løsninger fordi det er umulig å få et negativt svar når vi multipliserer et tall med seg selv.

Eksempel 13

$$x^3 = 27$$

$$x = \sqrt[3]{27} = 3$$

$\sqrt[3]{27}$ kaller vi “tredjeroten av 27” og er lik 3 fordi $3^3 = 27$. De fleste kalkulatorer har en egen tast for å regne ut tredjerot.

Oppgave 23

Løs likningene.

a) $x^2 = 25$ b) $x^2 = 50$ c) $4x^2 = 86$ d) $3,14x^2 = 40$ e) $x^2 = -9$ f) $x^3 = 8$
g) $5,67x^3 = 100$ h) $x^3 = -27$

Det kan hende at du får en potenslikning hvor eksponenten er større enn 3:

Eksempel 14

$$x^5 = 2$$

$$x = \sqrt[5]{2} = 1,149$$

Hvis kalkulatoren din ikke har en egen tast hvor du kan regne ut dette, kan du gjøre det slik:

Å beregne 5. rot viser seg å være det samme som å opphøye i $1/5$. Du kan altså bruke potenstasten og regne ut

$$2^{\frac{1}{5}} = 1,149$$

Oppgave 24

Løs likningene a) $x^4 = 3$ b) $500 \cdot x^{10} = 800$

Blandede oppgaver

B1

(Eksamen 1P vår 2014, Del 1)

Løs likningen $\frac{(x+4) \cdot 3}{2} = 9$.

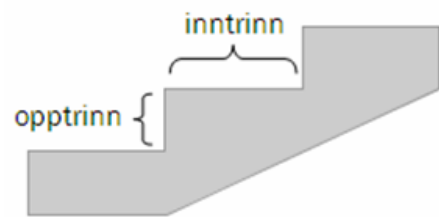
B2

(Eksamen 1P høst 2010, Del 1)

For at en trapp skal være behagelig å gå i, bør ett inntrinn pluss to opptrinn være omtrent 630 mm.

Hvor høyt bør opptrinnet i en trapp være dersom inntrinnet skal være 340 mm?

(Tips: Kan løses med likning. Kall opptrinnet for x og sett opp en likning.)

B3

Hvor stor må radien i en sirkel være for at arealet skal være 100 cm^2 ?

B4

(Eksamen 1P vår 2012, Del 1)

En pose Maarud Proviant inneholder 150 g potetskiver.

Energiinnholdet i potetskivene er gitt på forsiden av posen som vist på bildet til høyre.

- a) Torbjørn spiser hele posen. Hvor mange kcal får han i seg?

Formelen

$$E = (P + K) \cdot 4 + F \cdot 9$$

viser energiinnholdet E kcal i mat som inneholder P gram proteiner, K gram karbohydrater og F gram fett.

Det er ca. 2 g proteiner og ca. 8 g fett i 30 g potetskiver.

- b) 🤔 Bruk formelen ovenfor til å finne ut omtrent hvor mange gram karbohydrater det er i 30 g potetskiver.

B5

(Eksamen 1P høst 2011, Del 2, litt endret)

Når babylonerne skulle finne kvadratroten av et tall T , fant de det kvadrattallet K som lå nærmest T , og brukte formelen:

$$\sqrt{T} \approx \frac{1}{2} \left(\sqrt{K} + \frac{T}{\sqrt{K}} \right)$$

Eksempel

Vi skal finne $\sqrt{31}$.

36 er det kvadrattallet som er nærmest 31, og formelen gir oss:

$$\sqrt{31} \approx \frac{1}{2} \left(\sqrt{36} + \frac{31}{\sqrt{36}} \right) = \frac{1}{2} \left(6 + \frac{31}{6} \right) = \frac{67}{12} \approx \underline{\underline{5.58}}$$

Bruk denne formelen til å regne ut en tilnærmet verdi for $\sqrt{74}$.

B6

Den elektriske effekten P til en lyspære er den elektriske energien som omdannes til lys og varme på ett sekund. Den måles i W (watt). Hvis vi kjenner spenningen U over pæra, målt i V (volt), og strømmen I gjennom pæra, målt i A (ampere) kan vi regne ut effekten med formelen

$$P = UI$$

- Regn ut effekten til pæra når $U = 230$ V og $I = 0,17$ A.
- Hvor stor strøm går gjennom en 60 W pære når spenningen er 230 V?

B7

Kropps masseindeksen er gitt ved formelen $K = \frac{m}{h^2}$. Her er m kroppsmassen målt i kg, og h er høyden målt i m. Kropps masseindeksen bør helst ligge mellom 20 og 25. Regn ut største og minste gunstige kroppsvekt for en gutt som er 180 cm høy.

B8

(Eksamen 1P, høst 2015, del 1)

Formlene nedenfor kan brukes for å anslå hvor høyt et barn vil bli i voksen alder.

Gutt: (fars høyde + mors høyde) $\cdot 0,5 + 7$ cm

Jente: (fars høyde + mors høyde) $\cdot 0,5 - 7$ cm

Mors og fars høyde oppgis i centimeter.

En familie består av mor, far og barna Ola og Kari.

Mor er 160 cm høy, og far er 180 cm høy.

- a) Hvor høye vil Ola og Kari bli i voksen alder ifølge formlene ovenfor?

En annen familie består av mor, far og sønnen Per, som nå er voksen. Far er 186 cm høy. Per er 189 cm høy.

- b) Hvor høy er mor i denne familien ifølge den første formelen ovenfor?

B9

(Eksamen 1P, vår 2015, del 1)

En formel er gitt ved

$$s = v_0 \cdot t + \frac{1}{2} \cdot a \cdot t^2$$

- a) Bestem s når $v_0 = 0$, $t = 8$ og $a = 10$
- b) Bestem a når $v_0 = 20$, $t = 4$ og $s = 144$

Kapittel 5. Lengder og areal

Mål for Kapittel 5, Lengder og areal.

Kompetansemål

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

- bruke og grunngi bruk av formlikhet, målestokk og Pytagoras' setning til beregninger i praktisk arbeid
- løse problem som gjelder lengde, vinkel, areal og volum

Læringsmål

Etter at du har arbeidet med dette kapitlet skal du sette kryss i de boksene som tilhører de læringsmålene du har oppnådd. Det er viktig at du er ærlig og at du ikke krysser i de boksene som du føler at du ikke kan. På den måten vet du på hvilket område du må forbedre deg.

Etter dette kapitlet vet jeg

- hvordan jeg regner om mellom ulike lengdeenheter
- hva omkrets er og hvordan jeg beregner det for ulike figurer (enkle og sammensatte)
- hvordan jeg regner ut en ukjent side i en rettvinklet trekant ved bruk av Pytagoras
- hvordan jeg regner arealet av de grunnleggende figurene kvadrat, rektangel, trekant, parallelogram, rombe, trapes og sirkel
- hva formlikhet er og hvordan løse en oppgave baret på formlikhet

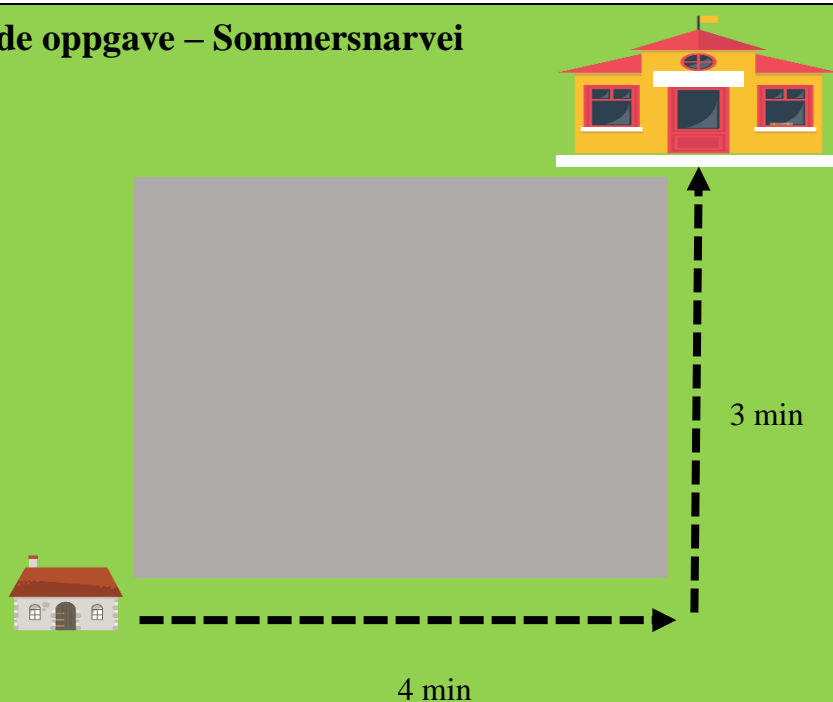
Etter dette kapitlet kan jeg forklare

- hvorfor Pytagoras ligning stemmer
- hvorfor formelen for arealer av figurene stemmer
- hvorfor formlikhet er nyttig i dagliglivet og hvordan formlikhet knyttes til målestokk hvorfor å løse oppgaver med areal av sammensatte figurer kan løses på ulike måter

Etter dette kapitlet kan jeg vurdere og

- sammenligne areal av ulike figurer og løse oppgaver knyttet til dette.
- lage og løse oppgaver knyttet til omkrets, areal og formlikhet
- forklare nytten ved kunnskap om areal og lengder i dagliglivet
- se sammenhenger ved hjelp av tabeller, diagram og funksjonsuttrykk
- vurdere og sortere informasjon oppgitt i tekst

Utforskende oppgave – Sommersnarvei

Mellom huset til Daniel og skolen han går på ligger det en stor park. Denne blir ikke brøytet, så på vinteren må han gå rundt. Hvor lang tid han bruker ser du ovenfor. Når snøen er borte kan han gå skrått over parken.

Hvor mange minutter tror du han sparer ved å gå på skrått over parken istedenfor å gå rundt dersom han holder lik fart?

Målenheter for lengde

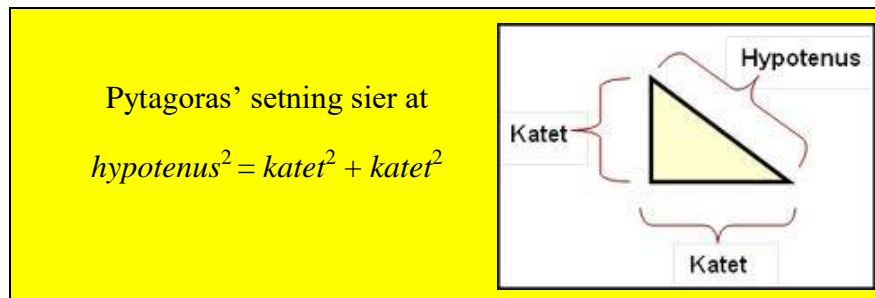
Vi repeterer først lengdeenheter. Grunnenheten for lengde er meter. Ofte er det mer praktisk å bruke mm, cm, dm eller km. Se tabellen nedenfor.

Forstavelse	Betydning	Eksempel
milli (m)	Tusendel = $1/1000 = 0,001$	3 mm = 0,003 m
centi (c)	Hundredel = $1/100 = 0,01$	4 cm = 0,04 m
desi (d)	Tidel = $1/10 = 0,1$	2,5 dm = 0,25 m
kilo (k)	Tusen = 1000	3,4 km = 3400 m

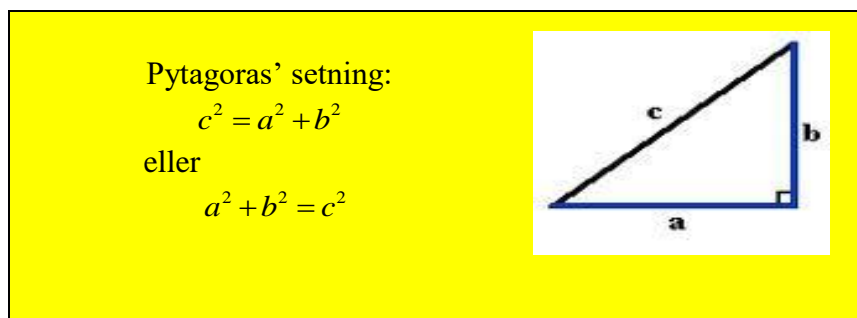
For avstander brukes også mil. 1 mil = 10 km.

1. Beregning av sidelengder i rettvinklede trekanter

I en rettvinklet trekant er *katetene* de to sidene som danner vinkelen på 90° . Den tredje (og lengste) siden, heter *hypotenusen*.

Hvis vi kaller lengdene av de to katetene for a og b , og lengden av hypotenusen for c (se figuren under), kan vi skrive setningen på en kortere måte:

Eksempel 1

Se figuren til høyre. Vi kjenner katetene og skal finne hypotenusen.

Her er $a = 12$ og $b = 5$. Da finner vi hypotenusen slik:

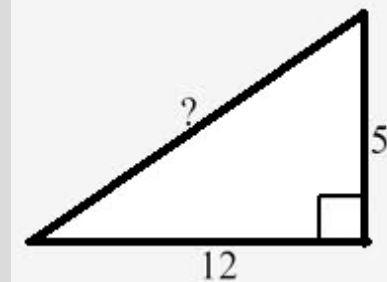
$$c^2 = 12^2 + 5^2$$

$$c^2 = 144 + 25$$

$$c^2 = 169$$

$$c = \sqrt{169} = 13$$

c er 13 cm

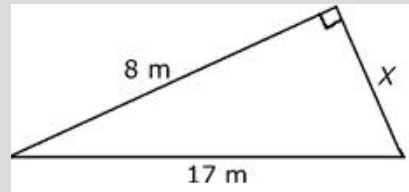
Oppgave 1

Katetene i en rettvinklet trekant er 7 cm og 8 cm. Hvor lang er hypotenusen? Tegn en pen figur før du løser oppgaven.

Eksempel 2

Her skal vi finne den ukjente kateten på figuren til høyre. Ikke la deg forvirre av at trekanten er snudd på figuren!

Vi kaller lengden av den ukjente kateten for x og bruker Pytagoras. Her er det lurt å sette hypotenusen på *høyre* side av likningen slik at den ukjente kommer på *venstre* side.

$$x^2 + 8^2 = 17^2$$

$$x^2 + 64 = 289$$

$$x^2 = 289 - 64$$

$$x^2 = 225$$

$$x = \sqrt{225} = 15$$

Den andre kateten er 15 m.

Oppgave 2

I en rettvinklet trekant er hypotenusen 20 cm. Den ene kateten er 10 cm. Hvor lang er den andre kateten? Tegn en pen figur før du løser oppgaven.

2. Omkrets

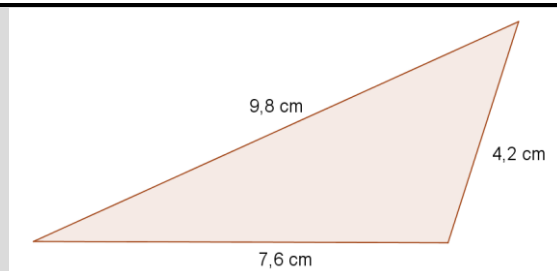
Omkretsen av en figur viser hvor langt det er rundt hele figuren.

Omkretsen av en trekant eller en firkant kan vi finne ved å legge sammen lengdene av alle sidene.

Eksempel 3

Omkretsen av trekanten til høyre er

$$7,6 \text{ cm} + 4,2 \text{ cm} + 9,8 \text{ cm} = 21,6 \text{ cm}.$$

Eksempel 4

Omkretsen av rektangelet til høyre er

$$12 \text{ cm} + 12 \text{ cm} + 3 \text{ cm} + 3 \text{ cm} = 30 \text{ cm}.$$

Pass på at alle lengdene du legger sammen har *samme målenhet!*

Oppgave 3

- På en rektangelformet tomt er to av sidene 20 m og 30 m. Hvor stor er omkretsen av tomta?
- I en trekant er lengden av sidene 6 cm, 1,5 dm og 0,20 m. Finn omkretsen.
- I en rettvinklet trekant er hypotenusen 5 cm, og den ene kateten er 4 cm. Finn omkretsen av trekanten.
- I et rektangel er den korteste siden 6 cm. Forholdet mellom den lengste og den korteste siden er 3 : 2. Finn omkretsen av rektangelet.

Omkretsen av *sirkel* kan vi regne ut med formelen $o = \pi d = 2\pi r$.

Her er r radien i sirkelen, $d = 2r$ er diameteren, og π (pi) er det berømte tallet 3,1415....

Se om du finner π på en egen tast på kalkulatoren.

Eksempel 5

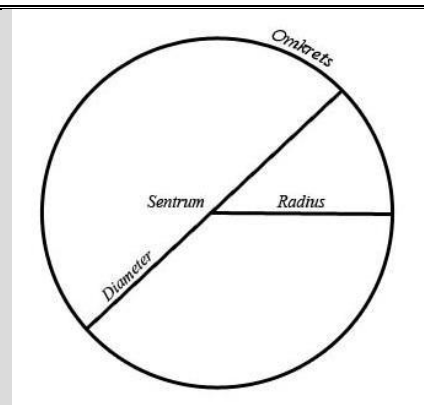
I sirkelen til høyre er radien 6 cm.
Diameteren er da $6 \text{ cm} \cdot 2 = 12 \text{ cm}$.

Omkretsen kan vi regne ut slik:

$$o = \pi d = \pi \cdot 12 \text{ cm} = 37,7 \text{ cm}$$

eller slik:

$$o = 2\pi r = 2 \cdot \pi \cdot 6 \text{ cm} = 37,7 \text{ cm}$$

Eksempel 6

Omkretsen av en trestamme er 182 cm. Hvor stor er radien av treet hvis vi regner med at tverrsnittet av treet er en perfekt sirkel?

Her er omkretsen oppgitt og radien er ukjent. Hvis vi bruker formelen for omkretsen av en sirkel, får vi en likning som vi løser slik:

$$2\pi r = o$$

$$2 \cdot \pi \cdot r = 182$$

$$r = \frac{182}{2\pi} = 29,0$$

Radien til trestammen er 29,0 cm.

Når du regner ut $\frac{182}{2\pi}$ må du taste det inn slik på kalkulatoren: $182 : (2 * \pi)$. Sjekk at du får ca. 29,0 på din egen kalkulator!

Oppgave 4

a) Radien til en tallerken er 13 cm. Hvor stor er omkretsen av tallerkenen?

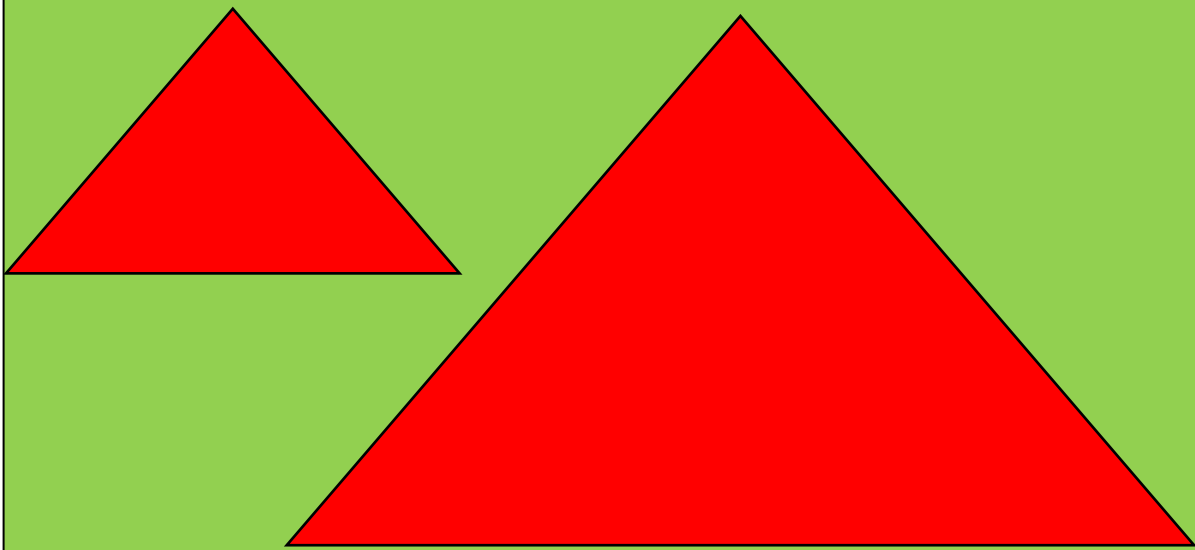

b) Du har 2,0 m dekorasjonsbånd som du vil sy fast som en sirkel til pynt på en duk. Hvor stor blir radien og diameteren i denne sirkelen?

4. Formlike figurer

Utforskende oppgave – Formlike trekanter

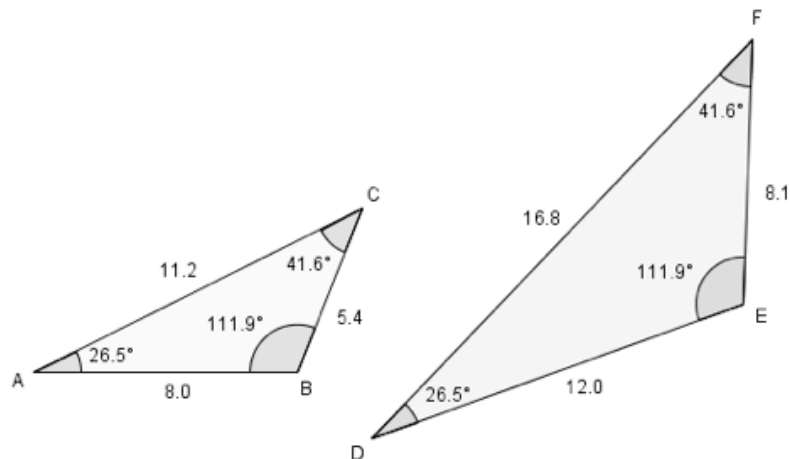
Påstand: de to trekantene du ser nedenfor er formlike, det vil si at de har lik form (men ulik størrelse).

Avgjør om påstanden stemmer ved å bruke:

- a) En gradskive
- b) Linjal og kalkulator

De to trekantene nedenfor er også formlike.

På denne figuren sier vi at vinkel D er *samsvarende* med vinkel A, og siden DF er samsvarende med siden AC.

Nå regner vi ut *forholdet* mellom de tre parene med samsvarende sider:

$$\frac{DF}{AC} = \frac{16,8}{11,2} = 1,5 \quad \frac{DE}{AB} = \frac{12,0}{8,0} = 1,5 \quad \frac{EF}{BC} = \frac{8,1}{5,4} = 1,5$$

Dette betyr at hver side i den største trekanten er 1,5 ganger så lang som den samsvarende siden i den minste trekanten.

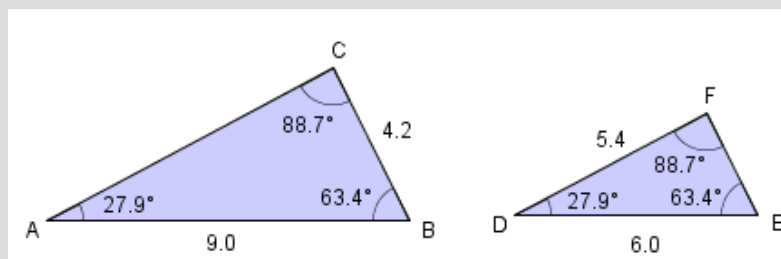
For to formlike trekantene ABC og DEF er

$$\frac{DF}{AC} = \frac{DE}{AB} = \frac{EF}{BC}$$

Vinkel D må da samsvare med vinkel A og vinkel E med vinkel B.

Det er samme *forholdstall* mellom de samsvarende sidene. Du lærte om *forhold* i kapittel 3, og kan bruke samme metode her.

Eksempel 7

a) Regn ut lengden av siden AC i trekanten ovenfor.

Vi ser at de to trekantene er formlike og at lengden av siden DF , som samsvarer med AC , er oppgitt. Som i kapittel 2 lager vi en tabell og setter opp *forholdslikning* eller bruker *forholdstallet*.

Du kan kalle AC for x.

	Samsvarende sider	Samsvarende sider
Trekant <i>ABC</i>	<i>AC</i>	<i>AB</i>
Trekant <i>DEF</i>	<i>DF</i>	<i>DE</i>

	Samsvarende sider	Samsvarende sider
Trekant <i>ABC</i>	<i>x</i>	9,0
Trekant <i>DEF</i>	5,4	6,0

$$\frac{x}{5,4} = \frac{9,0}{6,0}$$

$$x = \frac{9,0 \cdot 5,4}{6,0} = 8,1 \text{ cm}$$

b) Regn ut lengden av siden *EF* i trekanten ovenfor. Vi bruker tabell for å sette opp en **forholdslikning**. Skriv navn på trekantene og sidene i tabellen:

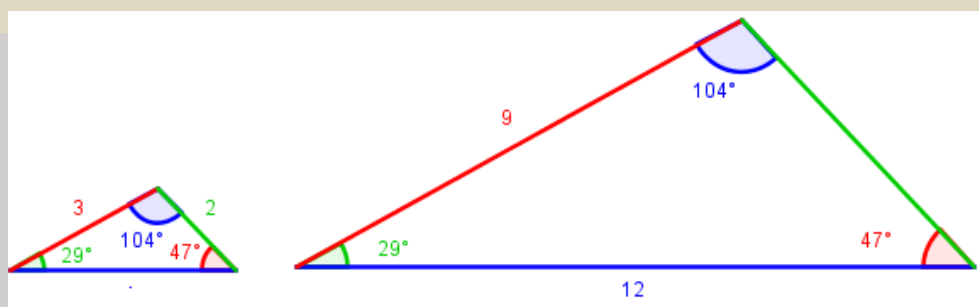
	Samsvarende sider	Samsvarende sider
Trekant	<i>EF = x</i>	6,0
Trekant	<i>BC = 4,2</i>	9,0

$$\frac{x}{4,2} = \frac{6,0}{9,0}$$

$$x = \frac{6,0 \cdot 4,2}{9,0} = 2,8 \text{ cm}$$

Oppgave 5

Regn ut lengden av de to ukjente sidene i trekantene nedenfor. Sett navn (bokstaver) på hjørnene i trekantene. Fyll inn i tabellen og løs oppgaven med den metoden du liker best.

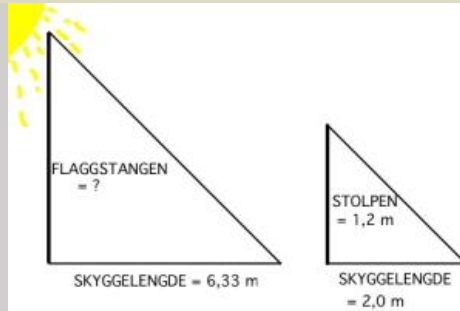
	Samsvarende sider	Samsvarende sider	Samsvarende sider
Trekant			
Trekant			

Forholdstall:

Oppgave 6

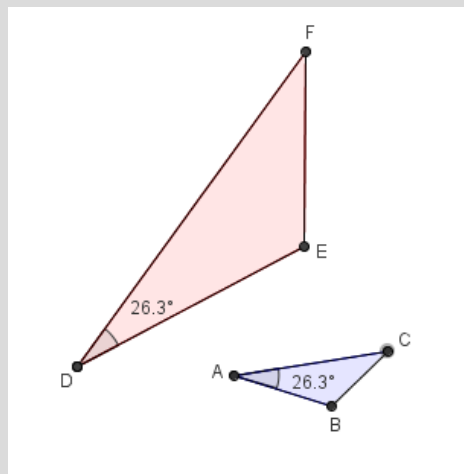
Finn og Torleif kranglet høylydt. Det var 17. mai, og saken gjaldt en flaggstang. Finn mente at den ikke kunne være høyere enn 4 meter, mens Torleif var bomsikker på at den måtte være minst 5 meter! Så kom de på den "lyse" ideen å se på en gjerdestolpe i nærheten. Den var 1,2 meter høy, og kastet en skygge som var 2 meter lang. Flaggstangens skygge var 6,33 meter. Hvem av de to hadde rett?

En figur viser at oppgaven kan løses ved å bruke formlike trekanter:

Det kan hende at du må *forklare* hvorfor to oppgitte trekanter er formlike.

Eksempel 8

Her får du i tillegg vite at vinkel B = $109,7^\circ$ og vinkel F = $44,0^\circ$. Forklar at trekantene er formlike.

Vi må nå undersøke om vinkel E er lik vinkel B, og om vinkel C er lik vinkel F. Vi kan regne ut den manglende vinkelen i hver trekant ved å bruke at *summen av alle tre vinklene i en trekant alltid er 180°* . Da finner vi

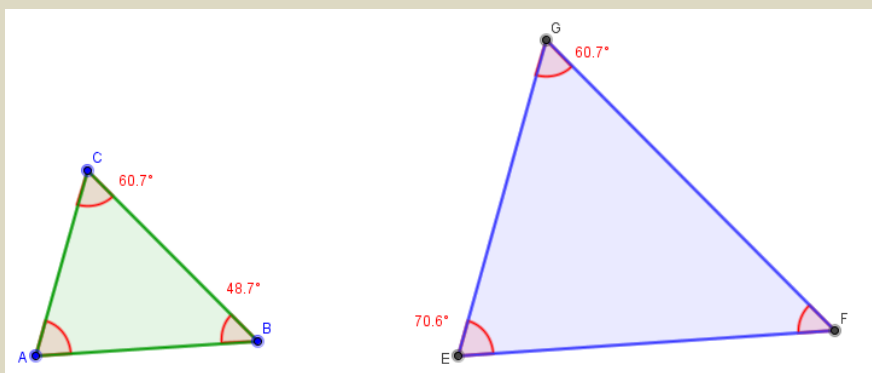
$$\text{Vinkel E} = 180^\circ - 26,3^\circ - 44,0^\circ = 109,7^\circ$$

$$\text{Vinkel C} = 180^\circ - 26,3^\circ - 109,7^\circ = 44,0^\circ$$

Altså er vinklene i de to trekantene parvis like store og trekantene er formlike.

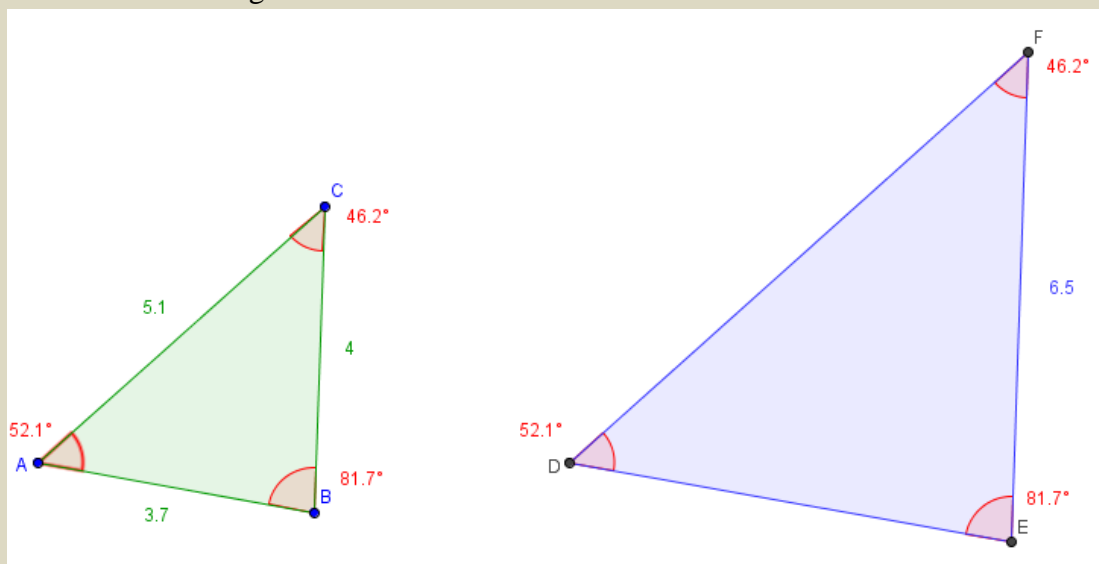
Oppgave 7

- Finn $\angle A$
- Finn $\angle F$
- Forklar at $\triangle ABC$ og $\triangle EFG$ er formlike

Oppgave 8

Trekantene ABC og DEF er formlike.

- Hvor lang er DE? Fyll ut tabellen og lag *forholdslikning*:

	Samsvarende sider	Samsvarende sider
Trekant		
Trekant		

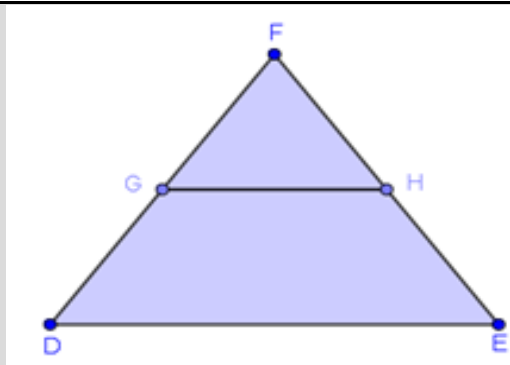
- Hvor lang er DF? Fyll ut tabellen og lag *forholdslikning*:

	Samsvarende sider	Samsvarende sider
Trekant		
Trekant		

Eksempel 9

På figuren til høyre er sidene DE og GH parallelle. Forklar at trekantene DEF og GHF er formlike.

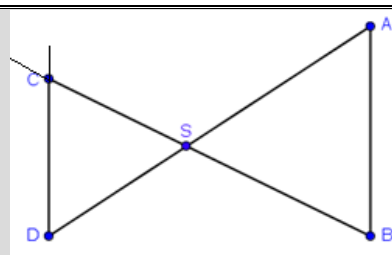
Fordi DE og GH er parallelle, må vinkel G og vinkel D være like store. Det samme gjelder vinkel H og vinkel E . Vinkel F er felles for begge trekantene. Altså er de formlike.

Eksempel 10

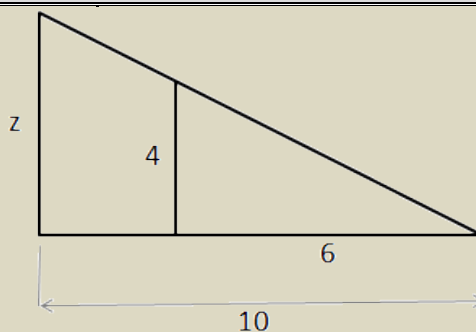
På figuren til høyre er AB og CD parallelle. Forklar at ABS og CDS er formlike.

De to vinklene i hjørnet S er opplagt like store. Ved å forlenge sidene SC og DC , ser vi at vinkel B og vinkel C er like store. Da to vinkler i de to trekantene er parvis like store må også den tredje vinkelen være det, og trekantene er formlike.

Oppgave 9

Bruk formlikhet til å finne lengden z på figuren til høyre. Fyll ut tabellen og *løs oppgaven*.

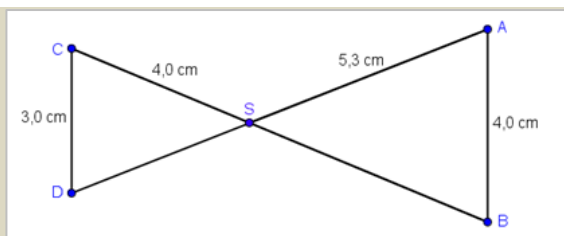

	Samsvarende sider	Samsvarende sider
Trekant		
Trekant		

Oppgave 10

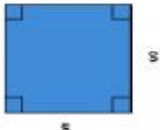

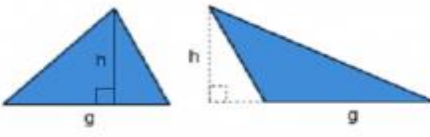

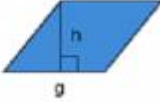
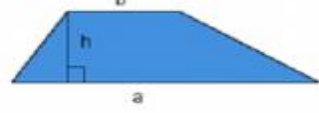

Regn ut lengdene av DS og BS .

Fyll ut tabellen og *løs oppgaven*.

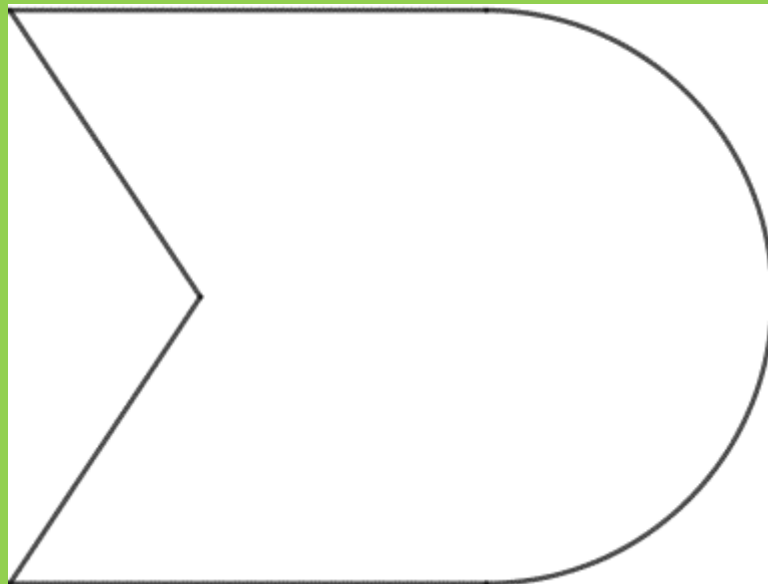

	Samsvarende sider	Samsvarende sider
Trekant		
Trekant		

5. Areal av enkle figurer

<p>Kvadrat</p> <p>$A = s^2$</p>	<p>Rektangel</p> <p>$A = g \cdot h$</p>	<p>Trekant</p> <p>$A = \frac{g \cdot h}{2}$</p>
<p>Parallelogram</p> <p>$A = g \cdot h$</p>	<p>Rombe</p> <p>$A = g \cdot h$</p>	<p>Trapes</p> <p>$A = \frac{(a+b) \cdot h}{2}$</p>
<p>Sirkel</p> <p>$A = \pi r^2$ $d = 2r$</p>		

Utforskende oppgave – S sammensatt figur

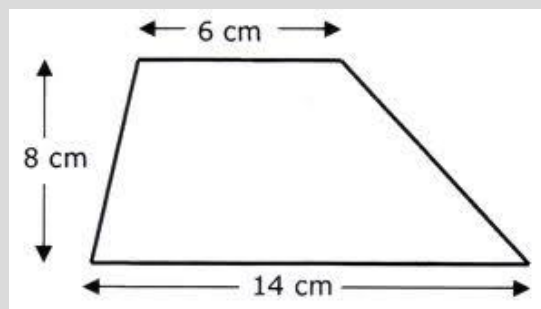

Kan du dele opp denne figuren slik at du kan regne arealet avgrenset av linja?

Eksempel 11

Et trapes er en firkant hvor to av sidene er *parallelle*. Arealet av trapeset til høyre er

$$A = \frac{(a+b) \cdot h}{2} = \frac{(14 \text{ cm} + 6 \text{ cm}) \cdot 8 \text{ cm}}{2} = \frac{20 \text{ cm} \cdot 8 \text{ cm}}{2} = 80 \text{ cm}^2$$

Eksempel 12

Figuren viser en *likesidet* trekant. I en likesidet trekant er alle tre sidene like lange, og alle vinklene er 60° . For å regne ut arealet av trekanten må vi først finne høyden. Da bruker vi Pytagoras slik som i eksempel 2:

$$h^2 + 5^2 = 10^2$$

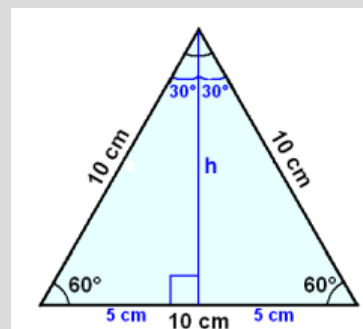
$$h^2 = 100 - 25$$

$$h^2 = 75$$

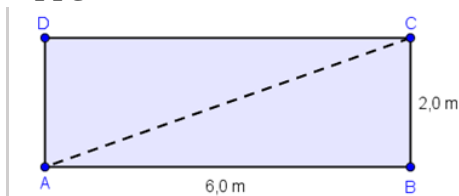
$$h = \sqrt{75} = 8,66$$

Arealet av trekanten er:

$$\frac{gh}{2} = \frac{10 \text{ cm} \cdot 8,66 \text{ cm}}{2} = 43,3 \text{ cm}^2$$

Oppgave 11

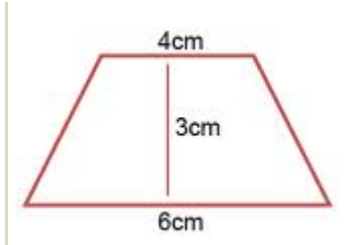

Regn ut arealet og omkretsen av rektangelet $ABCD$ og av trekanten ABC .

Oppgave 12

Lokket på en hermetikkboks er en sirkel med radius 2,8 cm. Finn arealet og omkretsen av lokket.

Oppgave 13

Regn ut arealet av trapeset ovenfor uten å bruke kalkulator.

Oppgave 14

Finn arealet av en likebent trekant hvor de to like sidene er 6 cm og den tredje siden er 8 cm.

Eksempel 13

Hva er grunnlinjen i en trekant som har areal 20 cm^2 og høyde 5 cm?

Vi bruker formelen for arealet av en trekant og setter opp og løser en likning:

$$\frac{g \cdot h}{2} = A$$

$$\frac{g \cdot 5}{2} = 20$$

$$5g = 20 \cdot 2 = 40$$

$$g = \frac{40}{5} = 8$$

Grunnlinjen er 8 cm.

Oppgave 15

Hva er lengden av et rektangel som har areal 56 cm^2 og bredde 7 cm?

Oppgave 16

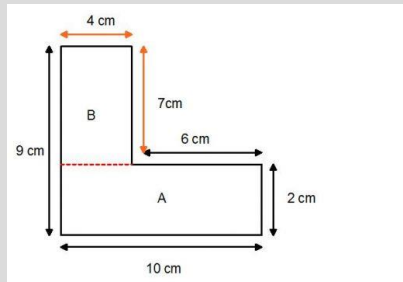
Hva er radien i en sirkel med areal 100 cm^2 ?

6. Areal av sammensatte figurer

Med “sammensatt figur” mener vi her en figur som ikke er med i oversikten på side 7, men som vi kan dele opp slik at arealet av figuren likevel kan beregnes med disse arealformlene.

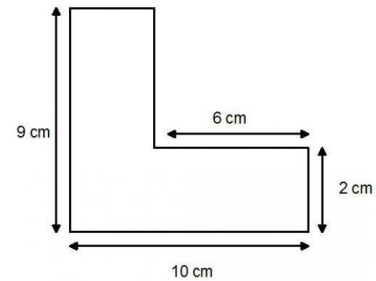
Eksempel 14

Vi vil beregne arealet av figuren til høyre. Da kan vi først dele den opp i to rektangler og finne sidene i begge rektanglene:

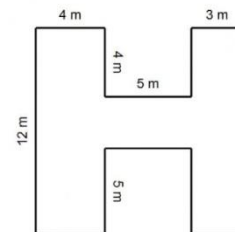
Arealet blir

$$10 \text{ cm} \cdot 2 \text{ cm} + 4 \text{ cm} \cdot 7 \text{ cm} = 20 \text{ cm}^2 + 28 \text{ cm}^2 = 48 \text{ cm}^2.$$

Oppgave 17

Beregn arealet av figuren til høyre.

Eksempel 15

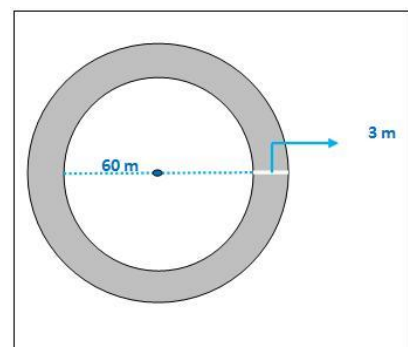
Rundt en sirkelformet park med diameter 60 m skal det legges en tre meter bred grusvei. Finn arealet av veien.

Radien til parken er $60 \text{ m} : 2 = 30 \text{ m}$.

Arealet av veien blir arealet av en sirkel med radius 33 m minus arealet av en sirkel med radius 30 m. Se figuren.

$$A = \pi \cdot (33 \text{ m})^2 - \pi \cdot (30 \text{ m})^2 = 3421 \text{ m}^2 - 2827 \text{ m}^2 = 594 \text{ m}^2$$

Arealet av grusveien er 594 m^2 .

Oppgave 18

Ei DVD-plate har en diameter på 12,0 cm. Innerst er det et hull med en diameter på 1,5 cm. Finn arealet av selve DVD-plata.

7. Overslagsregning med lengder^[OBJ]

I noen eksamensoppgaver fra del 1 med beregning av lengder eller arealer, er tallene slik at du må gjøre et *overslag* når du ikke kan bruke kalkulator

I noen slike oppgaver må du bruke Pytagoras for å regne ut en høyde. Ofte blir ikke høyden et helt tall, men for eksempel $\sqrt{30}$. Da må du typisk tenke at $\sqrt{30}$ er større enn 5, men mindre enn 6, for å kunne besvare oppgaven. I oppgavene E2, E3, E6 og E10 må du tenke slik.

Eksempel 16

En trekant A har en omkrets på 22 cm. Trekant B er rettvinklet, med kateter på 6 cm og 7 cm. Hvilken trekant har størst omkrets?

Vi finner først hypotenusen i trekant B:

$$x^2 = 6^2 + 7^2 = 36 + 49 = 85$$

$$x = \sqrt{85}$$

Fordi $\sqrt{81} = 9$, er hypotenusen litt lengre enn 9 cm. Omkretsen av B blir da litt lengre enn $6 \text{ cm} + 7 \text{ cm} + 9 \text{ cm} = 22 \text{ cm}$.

Omkretsen til B er litt større enn omkretsen til A.

Eksempel 17

Omtrent hvor stor er omkretsen og hvor stort er arealet av en sirkel med radius 4 m?

Vi runder av π til 3. Da får vi:

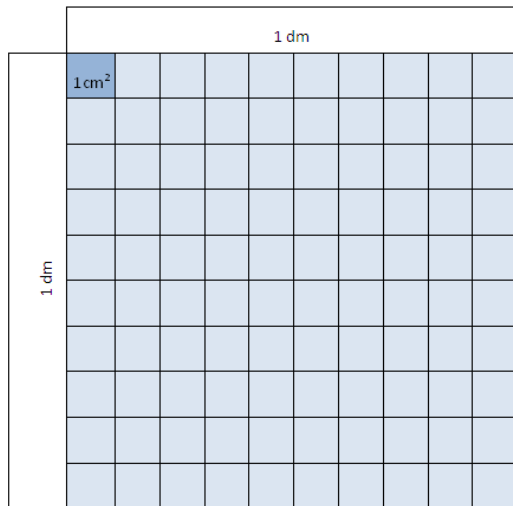
$$\text{Omkrets: } 2\pi r \approx 2 \cdot 3 \cdot 4 \text{ m} = 6 \cdot 4 \text{ m} = 24 \text{ m}$$

$$\text{Areal: } \pi r^2 \approx 3 \cdot (4 \text{ m})^2 = 3 \cdot 16 \text{ m}^2 = 48 \text{ m}^2$$

Fordi π er litt større enn 3, vil 25 m og 50 m^2 være enda bedre overslag. Hvis det ikke er nøyaktig nok å bruke π lik 3 (for eksempel i oppgave E5), kan du prøve å øke svarene med 5 % uten kalkulator fordi 3,14 er omtrent 5 % større enn 3.

8. Regning med arealenheter

Fordi $1 \text{ dm} = 10 \text{ cm}$, tror mange at 1 dm^2 er lik 10 cm^2 . Det er feil! Figuren og regningen under viser at $1 \text{ dm}^2 = 100 \text{ cm}^2$.

$$1 \text{ dm}^2 = 1 \text{ dm} \cdot 1 \text{ dm} = 10 \text{ cm} \cdot 10 \text{ cm} = 100 \text{ cm}^2$$

Oppgave 19

- a) $1 \text{ m}^2 = \underline{\hspace{2cm}} \text{ dm}^2$
- b) $1 \text{ km}^2 = \underline{\hspace{2cm}} \text{ m}^2$
- c) $1 \text{ m}^2 = \underline{\hspace{2cm}} \text{ cm}^2$
- d) $1 \text{ cm}^2 = \underline{\hspace{2cm}} \text{ dm}^2$

Oppgave 20

Når utbyggingen på Oslo Lufthavn (Gardermoen) er ferdig, blir arealet av terminalen $117\,000 \text{ m}^2$. En journalist påstår at dette er 117 km^2 . Er det riktig?

Hvis du vil ha et areal i m^2 , og sider eller radier er oppgitt i cm , er det lurt å gjøre om lengdene til meter før du setter inn i formler.

Eksempel 18

Et rektangel har sidene 120 cm og 80 cm . Finn arealet uttrykt i m^2 .

Vi gjør om sidene slik at de har lengdeenhet meter:

$$120 \text{ cm} = 1,20 \text{ m}, \quad 80 \text{ cm} = 0,80 \text{ m}.$$

$$\text{Arealet: } 1,20 \text{ m} \cdot 0,80 \text{ m} = 0,96 \text{ m}^2.$$

Oppgave 21

En sirkel har en radius på $4,5 \text{ dm}$. Finn arealet i m^2 og i cm^2 .

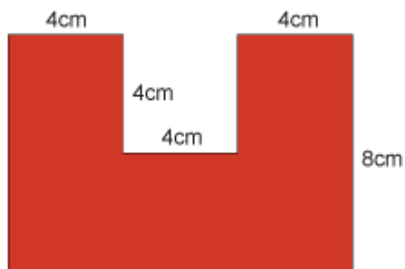
Blandede oppgaver

B1

- a) Badehåndkleet Hären, som selges av Ikea, veier 400 g/m^2 .
Håndkleet måler $150 \text{ cm} \times 100 \text{ cm}$. Hvor mye veier det?
- b) Håndkleet Åfjärden veier 600 g/m^2 . Det har målene $70 \text{ cm} \times 40 \text{ cm}$. Hvor mye veier det?

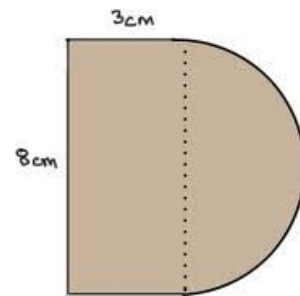
B2

Finn arealet av den fargede figuren under.

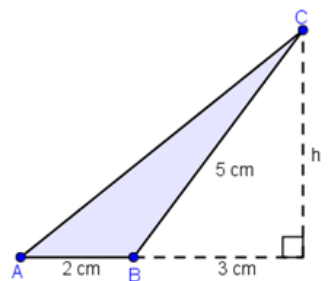
B3

Finn arealet av figuren til høyre. Figuren består av et rektangel og en halvsirkel.

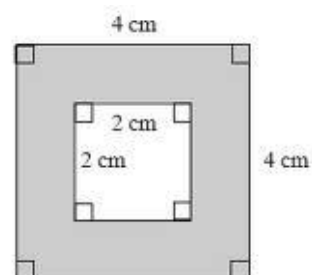
B4

- a) Finn høyden h i trekanten til høyre.
- b) Regn ut arealet av trekanten ABC .

B5

Hvor mange prosent utgjør det fargede området av hele kvadratet?

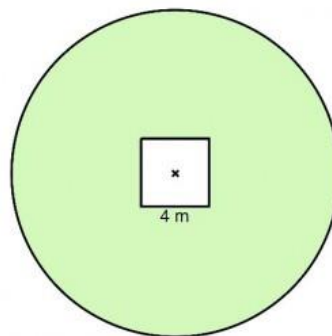

B6

I en sirkelformet hage med radius 10 m er det et hellelagt kvadratisk område med side 4 m i midten.

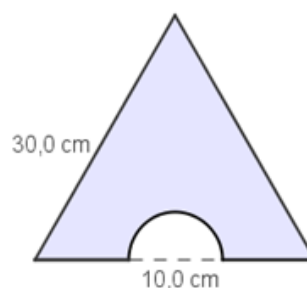
Det skal sås gress i hagen. Gjør et overslag (uten kalkulator) over hvor mange pakker gressfrø som trengs når det skal brukes 15 g frø/m² og det er 1 kg frø i hver pakke.

(Det skal selvfølgelig ikke brukes frø på kvadratet i midten.)

B7

Figuren til høyre viser en likesidet trekant med sider 30,0 cm. Utskjæringen er en halvsirkel med diameter 10,0 cm.

- Regn ut høyden i trekanten.
- Regn ut arealet av den fargede figuren.
- Regn ut omkretsen av den fargede figuren.

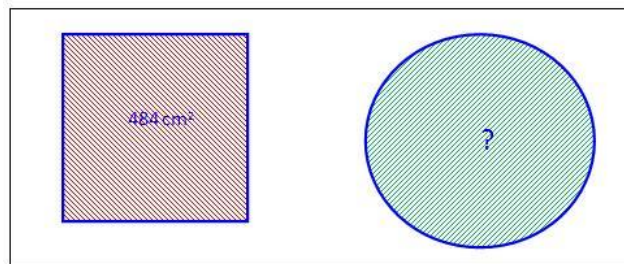
B8

- Finn avstanden mellom langsiden og kortsiden på bordplaten. (Tips: Tegn bordet sett ovenfra, sett på mål, bruk Pytagoras).
- Finn arealet av bordplaten.

B9

Sirkelen og kvadratet til høyre har samme areal, 484 cm^2 .

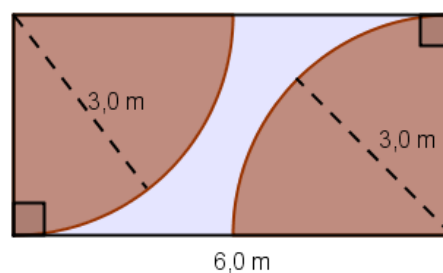

a) Avgjør uten regning om det er siden i kvadratet eller diameteren i sirkelen som er størst.

b) Regn ut radien i sirkelen.

B10

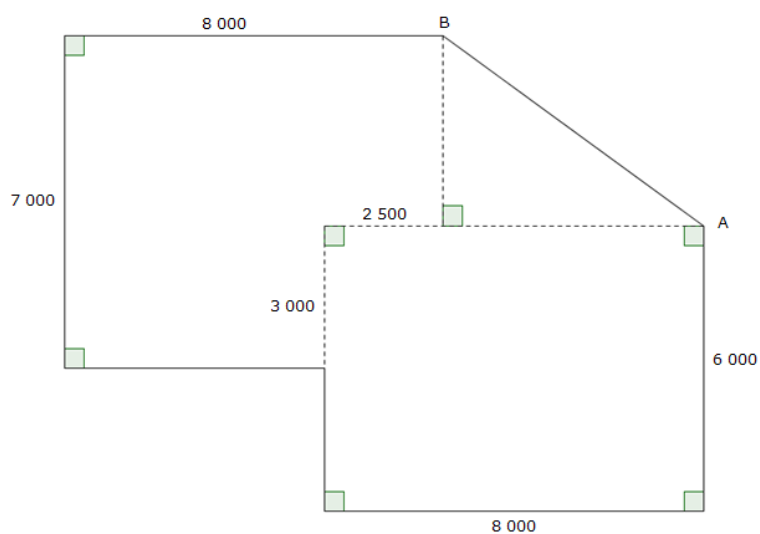
Regn ut arealet av det blå området (området i midten) på figuren til høyre.

B11

Snekkeren skal sette opp et bygg. Grunnflaten har form som vist på tegningen nedenfor.

Alle målene er gitt i millimeter (mm).

Vis at grunnflaten til bygget har et areal på $107,5 \text{ m}^2$.

Eksamensoppgaver

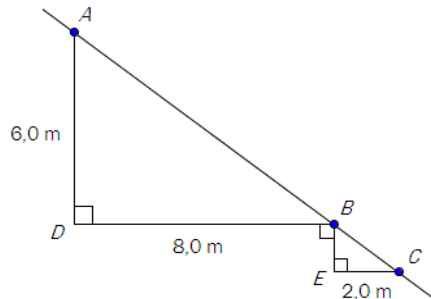
Husk: Ikke kalkulator på Del 1 oppgaver!

E1

(Eksamen 1P, Vår 2010, Del 1)

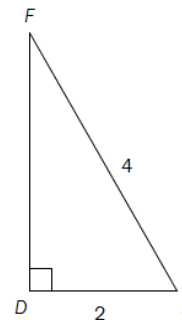
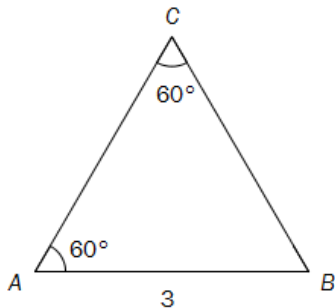
Figuren viser to trekanter og en rett linje som går gjennom punktene A, B og C. Bruk målene som er gitt på figuren, og regn ut

- avstanden fra A til B
- avstanden fra B til E

E2

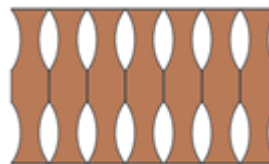
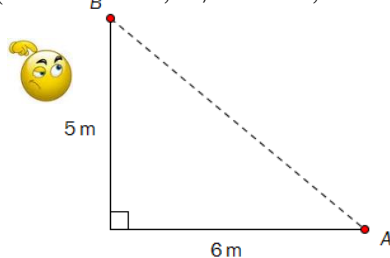
(Eksamen 1P, Vår 2012, Del 1)

Gjør beregninger og finn ut hvilken av trekantene ovenfor som har størst omkrets.

E3

(Eksamen 1P, Høst 2011, Del 1)

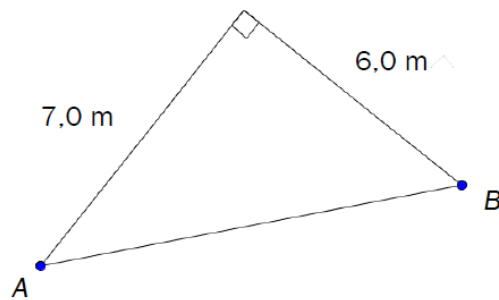

Kari vil sette opp et gjerde langs den stiplede linjen fra punkt A til punkt B. Gjerdet selges i ferdige lengder på 1 m.

Hvor mange lengder må hun kjøpe?

E4

(Eksamen 1P, Høst 2016, Del 1)

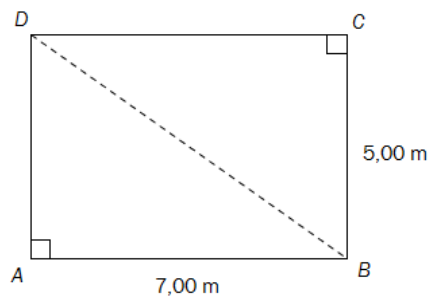

Et område har form som vist på figuren ovenfor.

Avgjør ved regning om avstanden fra A til B er lengre enn 9,0 m.

E5

(Eksamen 1P, Høst 2011, Del 2)

Frode skal sette opp en grunnmur til en hytte. Grunnflaten i hytten skal ha form som et rektangel med sider 7,00 m og 5,00 m. Se figuren ovenfor.

Regn ut hvor lang diagonalen BD må være.

E6

(Eksamen 1P, Høst 2010, Del 1)

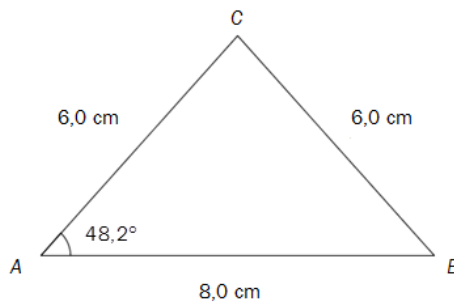

Rune trenger 61 m kabel. Han har en kabel som er rullet opp på en trommel. Trommelen har en diameter på 50 cm, og kabelen går 40 ganger rundt trommelen.

Gjør *overslag* og finn ut om det er nok kabel på trommelen.

E7

(Eksamen 1P, høst 2012, Del 1)

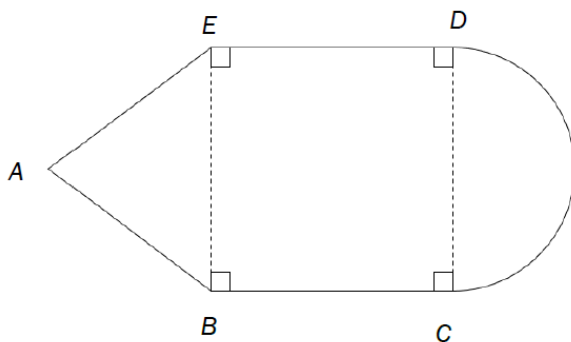

Gjør beregninger og avgjør om påstandene nedenfor er riktige.

- $\angle C = 83,6^\circ$
- Arealet av $\triangle ABC$ er mindre enn 20 cm^2

E8

(Eksamen 1P, Høst 2016, Del 1)

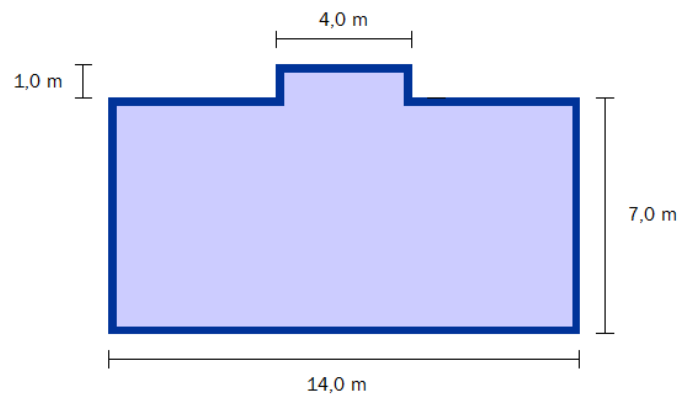
En figur er satt sammen av en likebeint trekant, et kvadrat og en halvsirkel. $AB = 10 \text{ cm}$ og $BC = 12 \text{ cm}$. Se skissen ovenfor.

Sett $\pi \approx 3$ og bestem tilnærmede verdier for

- omkretsen av figuren
- arealet av figuren

E9

(Eksamen 1P, Høst 2011, Del 2)

Svein skal bygge hytte. Han skal lage grunnmur og gulv av betong. Se figuren ovenfor. Det mørkeblå området er grunnmuren. Denne skal være 0,25 m bred.

- a) Bestem arealet av det lyseblå og av det mørkeblå området på figuren.

E10

(Eksamen 1P, Vår 2011, Del 1)

Maria har tegnet en sirkel med radius 2 cm.

Tommy vil tegne en sirkel som har fire ganger så stort areal som sirkelen til Maria.

Hvor stor må radius i denne sirkelen være?

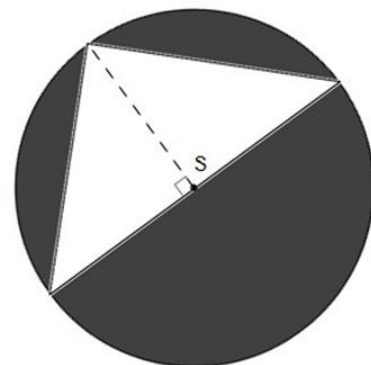
E11

(Eksamen 1P, Vår 2012, Del 1)

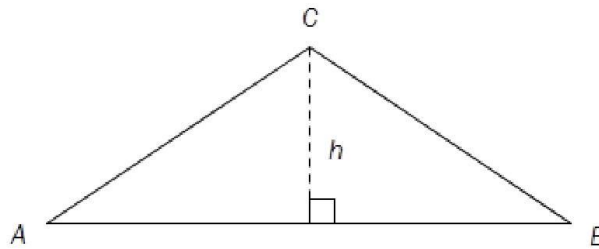
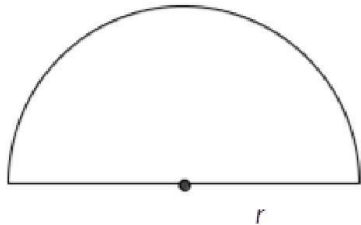
Til høyre ser du en sirkel med sentrum S og radius 4,0.

Sett $\pi = 3,0$ og finn ut omtrent hvor stort arealet av det mørke området på figuren er.

E12

(Eksamen 1P, Vår 2013, Del 1)

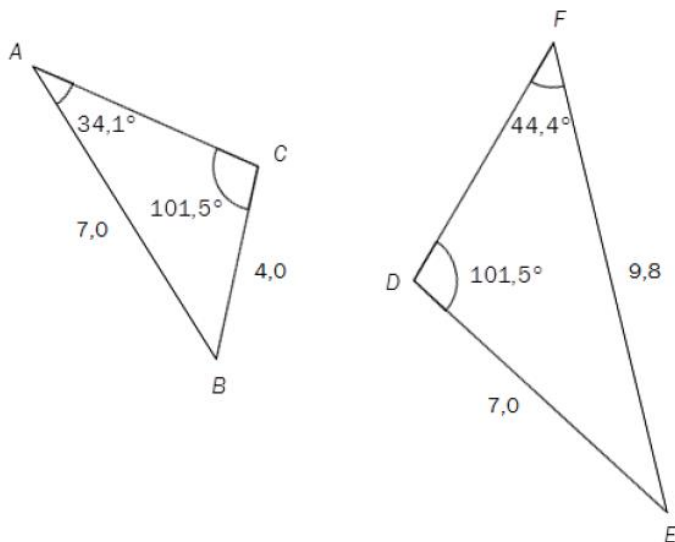
Et område har form som en halvsirkel med radius $r = 1,0$ m. Et annet område har form som en likebent trekant ABC , der $AB = 3,0$ m og høyden $h = 1,0$ m. Se figurene ovenfor.

Gjør beregninger (uten kalkulator!) og avgjør

- hvilket av de to områdene som har størst areal
- hvilket av de to områdene som har størst omkrets

E13

(Eksamen vår 2013 Del 1)

- Vis at de to trekantene ovenfor er formlike.
- Bestem lengdene av sidene AC og DF .

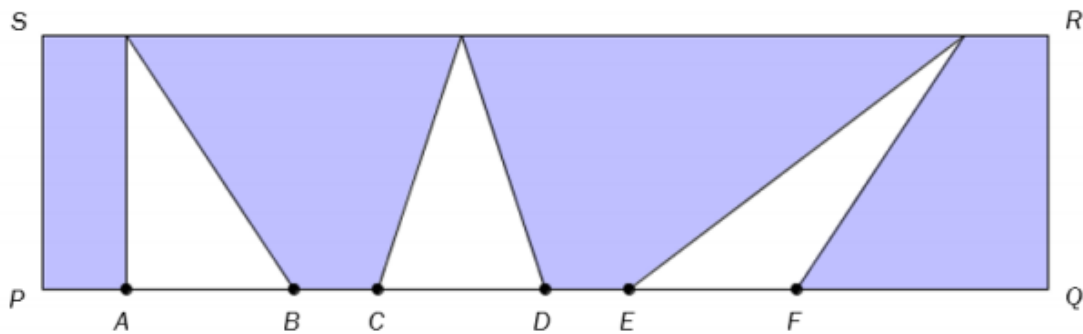
E14

(Eksamen høst 2010 Del 1)

Tegn et rektangel der den lengste siden er 9 cm og forholdet mellom den lengste og den korteste siden er 3 : 2.

E15

(Eksamen 1P vår 2015, del 1)

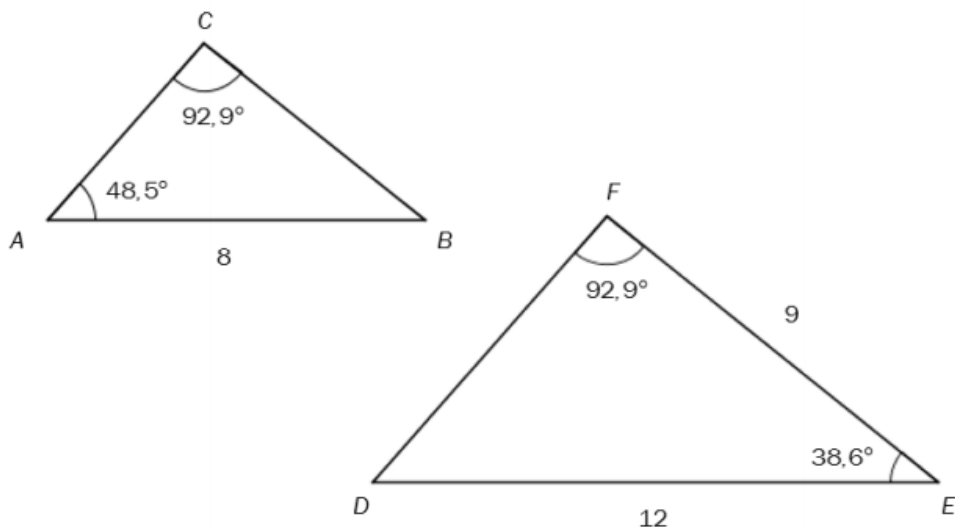

Figuren ovenfor viser et rektangel $PQRS$. $PQ = 12$ cm, $QR = 3$ cm og $AB = CD = EF = 2$ cm

Bestem arealet av det blå området.

E16

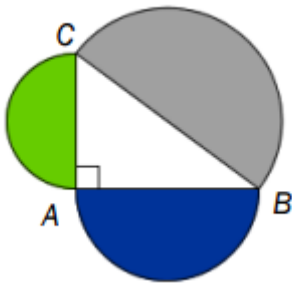
(Eksamen 1P vår 2015, del 1)

- Forklar at de to trekantene ovenfor er formlike
- Bestem lengden av siden BC ved regning.

E17

(Eksamen 1P, vår 2016, del 1)

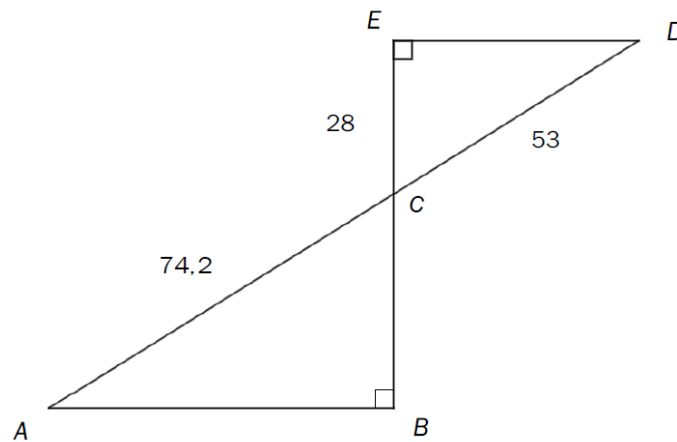

Gitt trekanten ABC slik at $AB = 8$ og $BC = 10$. Se figuren ovenfor.

Vis at arealet av den grønne og den blå halvsirkelen til sammen er like stort som arealet av den grå halvsirkelen.

E18

(Eksamen 1P, høst 2016, del 2)

Gitt figuren ovenfor. C er skjæringspunktet mellom AD og BE .
 $AC = 74,2$, $CD = 53$, $CE = 28$ og $\angle ABC = \angle DEC = 90^\circ$.

- Forklar at $\triangle ABC$ og $\triangle CDE$ er formlike.
- Bestem lengden av BC og lengden av AB .
- Bestem forholdet mellom arealet av $\triangle ABC$ og arealet av $\triangle CDE$.

Kapittel 6. Volum og overflate

Mål for Kapittel 6, Volum og overflate.

Kompetansemål

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

- bruke og grunngi bruk av formlikhet, målestokk og Pytagoras' setning til beregninger i praktisk arbeid
- løse problem som gjelder lengde, vinkel, areal og volum

Læringsmål

Etter at du har arbeidet med dette kapittelet skal du sette kryss i de boksene som tilhører de læringsmålene du har oppnådd. Det er viktig at du er ærlig og at du ikke krysser i de boksene som du føler at du ikke kan. På den måten vet du på hvilket område du må forbedre deg.

Etter dette kapittelet vet jeg

- hvordan jeg regner mellom ulike volumenheter
- hvordan jeg finner volum til prismer, sylindre, pyramider, kjegler og kuler
- hvordan jeg beregner overflateareal

Etter dette kapittelet kan jeg forklare

- hva volum er
- hvorfor en regner ut volum for figurene etter de ulike formlene
- hva overflateareal er og hvorfor det er viktig å kunne noe om

Etter dette kapittelet kan jeg vurdere og

- sammenligne volum i ulike figurer
- gi praktiske eksempler på bruk av volum og overflateareal
- lage og løse sammensatte tekstopp-gaver knyttet til volum og overflateareal
- se sammenhenger ved hjelp av tabeller, diagram og funksjonsuttrykk
- vurdere og sortere informasjon oppgitt i tekst

Utforskende oppgave – Bygg din egen figur

Du skal bygge en volumfigur, også kalt romfigur, med volum på 1,5 liter. Figuren skal ha form som et rektangulært prisme. Det vil si at bunnen skal være et rektangel, og de fire veggene skal stå rett opp.

Før du begynner byggingen må du gjøre noen beregninger. Før du begynner må du finne figurens mål.

- a) Skriv av dette regnearket:

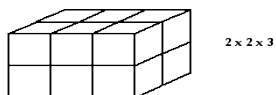
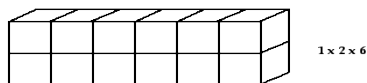
	A	B	C	D	E	F
1	DEN REKTANGULÆRE BUNNEN			Volumet til prismet		
2	Lengde	Bredde	Areal cm ²	Høyde	Volum cm ³	Volum L
3						

- b) Lag formler i de grå feltene.
- c) Prøv deg frem med ulike verdier i de gule feltene slik at du til slutt finner målene til et rektangulært prisme som har volum = 1,5 L.
- d) Klipp ut bunnen og alle sideveggene utfra målene du fant i oppgave c). Sett figuren sammen ved hjelp av tape.
- e) Test om ditt rektangulære prisme faktisk har volum på 1,5 L. Hvordan kan du gjøre dette?
- f) Hvordan ser din figur ut sammenlignet med figurene til de andre i klassen? Har alle figurene likt volum? Er alle figurene like?
- g) Hva tror du skjer med volumet til figuren din dersom du dobler enten lengden, bredden eller høyden? Hva tror du skjer med volumet dersom du dobler alle tre? Bruk regnearket til å finne det ut.

1. Hva er volum?

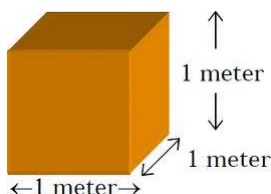
Volumet av en gjenstand viser hvor mye den rommer. Mer presist angir det hvor mange *enhetsterninger* som får plass i gjenstanden. Figuren under viser tre gjenstander som alle inneholder nøyaktig 12 enhetsterninger og derfor har like stort volum.

One cubic unit::

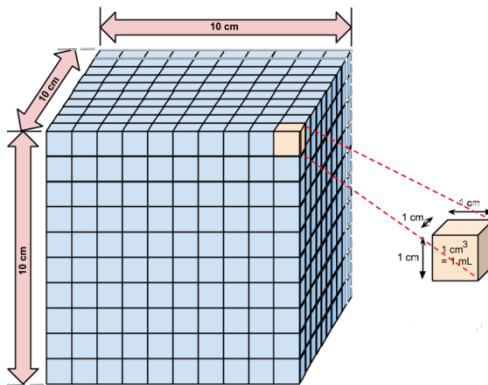
2. Volumenheter

En enhetsterning kan ha sidekant 1 mm, 1 cm, 1 dm eller 1 m. De tilsvarende volumene av enhetsterningen er da 1 mm^3 , 1 cm^3 , 1 dm^3 og 1 m^3 . Dette er altså de vanlige målenhetene for volum. 1 m^3 leser vi som «en kubikkmeter».

Denne terningen har et volum på 1 m^3 .

Av og til må du gjøre om fra en volumenhet til en annen. Da er det lett å lure seg selv. For eksempel er det 10 cm i 1 dm, men figuren nedenfor viser at det er 1000 cm^3 i 1 dm^3 .

Det er ofte mest praktisk å oppgi volumet av små gjenstander i dm^3 . Fordi dm^3 brukes så ofte, har vi et eget navn på denne enheten, nemlig *liter*. Både L og l brukes som forkortelse for liter. Liter, desiliter og milliliter brukes vanligvis for volum av *væsker*, mens vi gjerne bruker dm^3 og cm^3 for volumet av faste stoffer eller gjenstander.

1 liter (1 L) er det samme som 1 dm^3 .

1 desiliter (1 dL) = 0,1 L, slik at $1 \text{ L} = 10 \text{ dL}$.

1 centiliter (1 cL) = 0,01 L slik at $1 \text{ L} = 100 \text{ cL}$.

1 milliliter = 1 mL = 0,001 L (= 1 cm^3), slik at $1 \text{ L} = 1000 \text{ mL}$.

Her er eksempler på hvordan vi kan gjøre om mellom volumenheter:

$$1 \text{ m}^3 = 10 \text{ dm} \cdot 10 \text{ dm} \cdot 10 \text{ dm} = 1000 \text{ dm}^3 = 1000 \text{ L}$$

$$1 \text{ mm}^3 = 0,1 \text{ cm} \cdot 0,1 \text{ cm} \cdot 0,1 \text{ cm} = 0,001 \text{ cm}^3$$

Oppgave 1

- Gjør om 1 dm^3 til cm^3 . Vis utregningen på samme måte som i eksemplet ovenfor.
- Gjør om 1 dm^3 til m^3 . Vis utregningen på samme måte som i eksemplet ovenfor.

Husk:

Lengder oppgis med lengdeenheter, for eksempel m.

Arealer oppgis med arealenheter, for eksempel m^2 .

Volumer oppgis med volumenheter, for eksempel m^3 .

3. Hvordan kan vi måle volum?

Volumet til små mengder av vann og av stoffer som flyter utover, kan vi måle ved å putte dem i en målesylinder eller et målebeger.

Målesylinder (gradert i mL)

Målebeger (litermål)

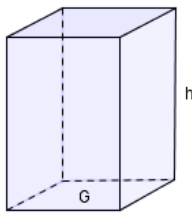
I matlaging brukes ofte *teskje*, som er 5 mL, eller *spiseskje*, som er 15 mL. For å finne volumet av små, uregelmessige gjenstander kan vi gjøre slik:

(Subtract betyr å trekke fra.)

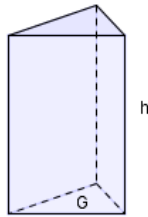
4. Volum av enkle gjenstander

For mange gjenstander kan vi finne *volumformler*. Her er de som er aktuelle i 1P:

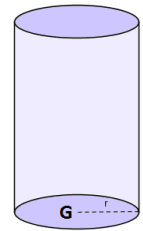
Firkantet prisme

$$V = G \cdot h$$

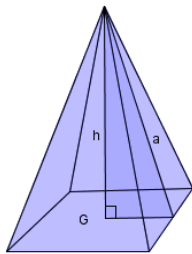
Trekantet prisme

$$V = G \cdot h$$

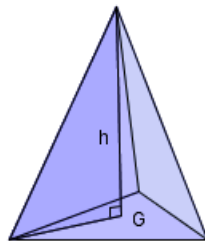
Sylinder
(sirkelprisme)

$$V = G \cdot h$$

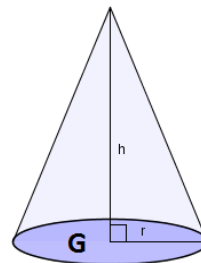
Firkantet pyramide

$$V = \frac{G \cdot h}{3}$$

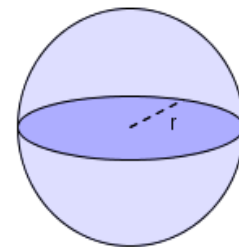
Trekantet pyramide

$$V = \frac{G \cdot h}{3}$$

Kjegle

$$V = \frac{G \cdot h}{3}$$

Kule

$$V = \frac{4\pi r^3}{3}$$

I disse formlene er G arealet av grunnflaten. Du ser at i figurene er grunnflaten et *rektangel*, en *trekant* eller en *sirkel*, og arealet av disse figurene skal du vite fra før hvordan du regner ut.

Legg merke at volumet av en pyramide er tredjedelen av et prisme med samme grunnflate og høyde som pyramiden, mens volumet av en kjegle er tredjedelen av en sylinder med samme grunnflate og høyde som kjeglen.

Eksempel 1

Figuren til høyre viser et trekantet, liggende, prisme.

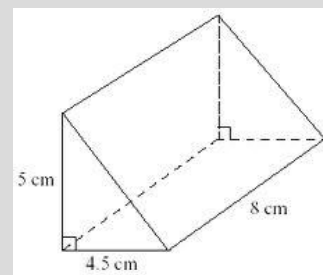
Grunnflaten er en trekant, og arealet av grunnflaten er da

$$G = \frac{4,5 \text{ cm} \cdot 5 \text{ cm}}{2} = 11,25 \text{ cm}^2$$

Volumet av prismet blir

$$V = G \cdot h = 11,25 \text{ cm}^2 \cdot 8 \text{ cm} = 90 \text{ cm}^3$$

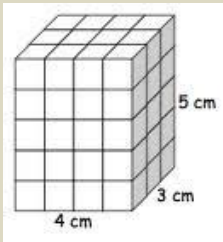
Legg merke til at vi tar med målenheter i hele regnestykket!

Oppgave 2

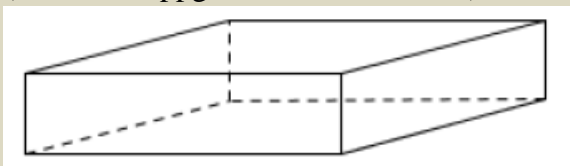
(løst denne oppgaven uten kalkulator)

Finn volumet av prismet nedenfor. Ta med målenheter (cm , cm^2 og cm^3) i hele regnestykket!

Oppgave 3

(løst denne oppgaven uten kalkulator)

Et badebasseng har form som et rett firkantet prisme med lengde 6,0 meter, bredde 4,0 meter og høyde 1,5 meter.

a) Hvor stort volum har bassenget?

For å fylle bassenget med vann brukes en vannpumpe som gir 300 liter vann per minutt.

b) Hvor lang tid tar det å fylle bassenget?

Oppgave 4

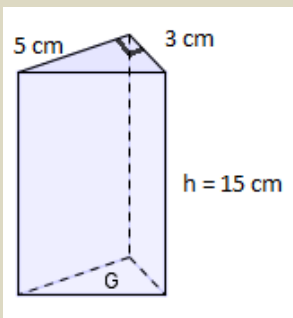
En kartong med appelsinjuice har målene:

Høyde 24,0 cm, bredde 6,6 cm og dybde 6,4 cm.

Hvor mye rommer juicekartongen? Gi svaret i liter.

Oppgave 5

Finn volumet av det trekantede prismet. Ta med målenheter i hele regnestykket!

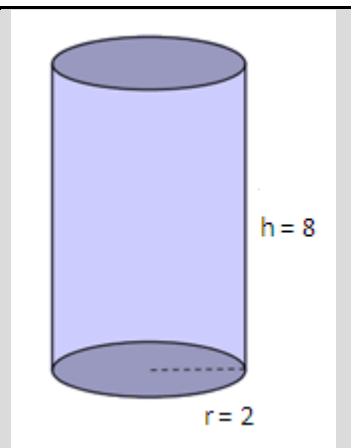
Eksempel 2

Figuren til høyre viser en sylinder. Arealet av grunnflaten er

$$G = \pi r^2 = \pi \cdot (2 \text{ cm})^2 = 12,57 \text{ cm}^2$$

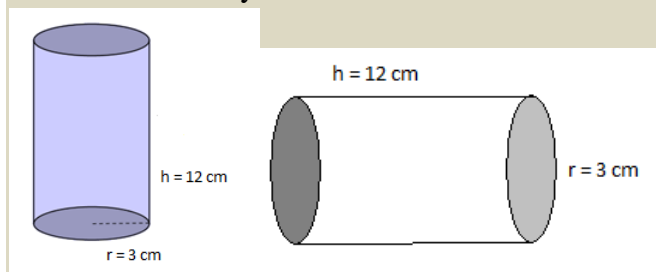
Volumet av sylindren:

$$V = G \cdot h = 12,57 \text{ cm}^2 \cdot 8 \text{ cm} = 100,5 \text{ cm}^3$$

Oppgave 6

Finn volumet av sylindren nedenfor.

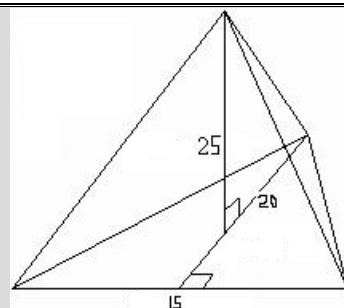
Eksempel 3

Figuren til høyre viser en trekantet pyramide. Målene er gitt i cm. Arealet av grunnflaten er

$$G = \frac{15 \text{ cm} \cdot 20 \text{ cm}}{2} = 150 \text{ cm}^2$$

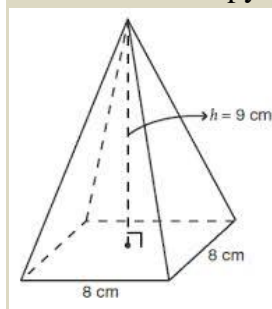
Volumet av pyramiden:

$$V = \frac{G \cdot h}{3} = \frac{150 \text{ cm}^2 \cdot 25 \text{ cm}}{3} = 1250 \text{ cm}^3$$

Oppgave 7

Finn volumet av pyramiden nedenfor. Ta med målenheter i hele regnestykket!

Eksempel 4

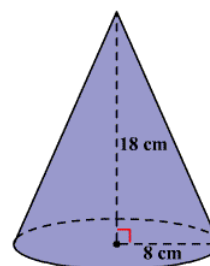
Figuren til høyre viser en kjegle.

Arealet av grunnflaten er

$$G = \pi r^2 = \pi \cdot (8 \text{ cm})^2 = 201 \text{ cm}^2$$

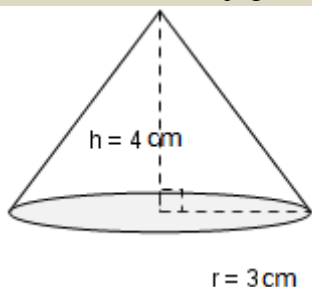
Volumet av kjeglen:

$$V = \frac{G \cdot h}{3} = \frac{201 \text{ cm}^2 \cdot 18 \text{ cm}}{3} = 1206 \text{ cm}^3$$

Oppgave 8

Finn volumet av kjeglen nedenfor. Ta med målenheter i hele regnestykket!

Eksempel 5

For å regne ut volumet av kula til høyre, må vi først finne radien.

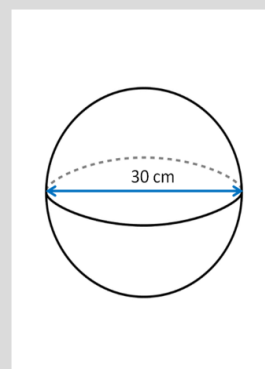
Radien er halvparten av diameteren slik at

$$r = d/2 = 30 \text{ cm}/2 = 15 \text{ cm}.$$

Volumet av kula:

$$V = \frac{4\pi r^3}{3} = \frac{4\pi(15 \text{ cm})^3}{3} = 14140 \text{ cm}^3$$

Da $1 \text{ dm}^3 = 1000 \text{ cm}^3$, kan vi også skrive $V = 14,140 \text{ dm}^3$

Oppgave 9

a) Finn volumet av to kuler med diameter 4 cm og diameter 8 cm.

b) Hva er forholdet mellom volumet av den største og volumet av den minste? Kunne du tenkt ut dette svaret *uten* å regne ut volumene?

5. Finne høyder eller radius i gjenstander med oppgitt volum

Eksempel 6

En boks har en kvadratisk bunn med side lik 7 cm. Hvor høy må den være for å romme 1 liter?

Da $1 \text{ L} = 1 \text{ dm}^3$ må vi enten gjøre om volumet til cm^3 eller sidene til dm. Vi velger det første, slik at volumet av prismet er $V = 1000 \text{ cm}^3$.

Grunnflatearealet er $G = 7 \text{ cm} \cdot 7 \text{ cm} = 49 \text{ cm}^2$.

Nå kjenner vi V og G og kan finne h ved å løse en enkel likning:

$$V = Gh$$

$$49 \cdot h = 1000$$

$$h = \frac{1000}{49} = 20,4$$

Høyden må være 20,4 cm for at boksen skal romme 1 L.

Vi kunne også funnet formelen $h = \frac{V}{G}$ og satt inn tallene i den.

Oppgave 10

Bildet viser en flaske Voss vann. Flasken er 18,4 cm høy og har en innvendig diameter på 5,1 cm.

- a) Vis at flasken rommer 375 mL vann. (Dette er det samme som å finne det innvendige volumet til flasken.)

I en flaske Voss vann er det igjen 250 mL vann.

- b) Hvor høyt i flasken står vannet?

Eksempel 7

En sylinderformet hermetikkboks har en høyde på 8 cm. Hva må den innvendige radien være for at den skal romme 300 mL?

Vi kjenner volumet og høyden og kan da finne grunnflatearealet G ved å løse en likning. Husk at $300 \text{ mL} = 300 \text{ cm}^3$.

$$V = Gh$$

$$G = \frac{V}{h} = \frac{300 \text{ cm}^3}{8 \text{ cm}} = 37,5 \text{ cm}^2$$

Grunnflaten er en sirkel slik at $G = \pi r^2$. For å finne r må vi løse en likning:

$$\pi r^2 = 37,5$$

$$r^2 = \frac{37,5}{\pi} = 11,94$$

$$r = \sqrt{11,94} = 3,45$$

Radien må være 3,45 cm for at volumet skal bli 300 mL.

Oppgave 11

I en målesylinder er høyden av vannet lik 18 cm når volumet av vannet er 120 mL.

Finn diameteren i sylindringen.

Eksempel 8

En sandhaug har omtrent form som en kjegle med diameter 3,0 m i bunnen, og høyde 0,9 m. Sanden legges jevnt ut over en rektangulær plass med mål 6 x 8 m. Hvor dypt blir sandlaget?

Volumet av sandhaugen:

$$V = \frac{Gh}{3} = \frac{\pi r^2 \cdot h}{3} = \frac{\pi \cdot (1,5 \text{ m})^2 \cdot 0,9 \text{ m}}{3} = 2,12 \text{ m}^3$$

Arealet av plassen: $G = 6 \text{ m} \cdot 8 \text{ m} = 48 \text{ m}^2$.

Høyden av sandlaget:

$$h = \frac{V}{G} = \frac{2,12 \text{ m}^3}{48 \text{ m}^2} = 0,044 \text{ m} = 4,4 \text{ cm}$$

Oppgave 12

Keopspyramiden i Egypt har en kvadratisk grunnflate med side 230 m og høyde 147 m.

Tenk deg at all steinen i pyramiden legges jevnt utover et kvadratisk område som er 1 km på hver side. Hvor tykt ville steinlaget blitt? Vi ser bort fra hulrom inne i pyramiden.

6. Volum av sammensatte gjenstander

Eksempel 9

Hva er volumet av figuren til høyre? Målene er i cm.

Figuren består av et rett prisme og et trekantet, liggende prisme.

Arealet av grunnflaten i det rette prismet er 80 cm^2 .

Volumet av det rette prismet er $80 \text{ cm}^2 \cdot 7 \text{ cm} = 560 \text{ cm}^3$.

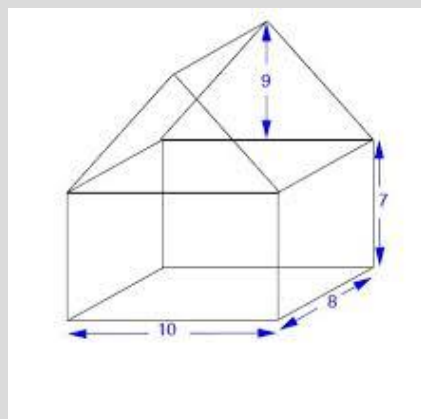
Arealet av grunnflaten i det trekantede prismet er

$$\frac{10 \text{ cm} \cdot 9 \text{ cm}}{2} = 45 \text{ cm}^2.$$

Volumet av det trekantede prismet er

$$45 \text{ cm}^2 \cdot 8 \text{ cm} = 360 \text{ cm}^3.$$

Volumet av hele figuren: $560 \text{ cm}^3 + 360 \text{ cm}^3 = 920 \text{ cm}^3$.

Oppgave 13

Vi antar at isen til venstre består av en kjeks-kjegle fylt med is og en halvkule av is på toppen. Høyden i kjekskjeglen 12 cm og radien på toppen av kjeglen (og dermed også i halvkulen) er 3 cm.

Finn det samlede volumet av isen i kjeglen og i halvkula.

Eksempel 10

Figuren viser en bit av et metallrør. Den ytre radien er 2,4 cm og den indre radien 2,0 cm. Lengden av rørbiten er 10 cm. Hva er volumet av metallet i rørbiten?

Volumet av metallet er volumet av sylindere med størst radius minus volumet av hullet i midten, som også er en sylinder.

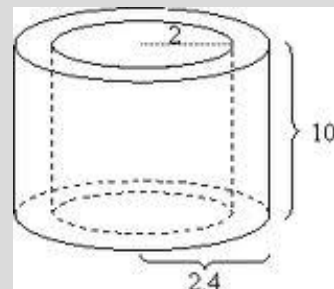
Volumet av den største sylindere:

$$G \cdot h = \pi r^2 h = \pi \cdot (2,4 \text{ cm})^2 \cdot 10 \text{ cm} = 181 \text{ cm}^3.$$

Volumet av hullet i midten:

$$G \cdot h = \pi r^2 h = \pi \cdot (2,0 \text{ cm})^2 \cdot 10 \text{ cm} = 126 \text{ cm}^3$$

Volumet av metallet i røret: $181 \text{ cm}^3 - 126 \text{ cm}^3 = 55 \text{ cm}^3$.

Oppgave 14

Figuren viser tre betongrør. Den ytre radien er 0,4 m og tykkelsen av betongveggen er 0,1 m. Lengden av hvert rør er 1,5 m.

Finn det samlede volumet av betongen i alle tre rørene.

Oppgave 15

Figuren viser et stearinlys med et sylinderformet hull i midten. Den ytre radien er 4 cm og radien av hullet i midten er 2 cm. Høyden av lyset er 10 cm, og dybden av hullet i midten er 4 cm.

Regn ut volumet av all stearinen i lyset.

7. Areal av overflater

Grensen mellom en gjenstand og omgivelsene rundt kaller vi *overflaten* til gjenstanden.

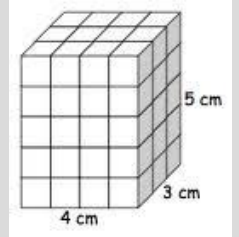
Eksempel 11

Overflaten av det rette prismet til høyre består av 6 rektangler. To og to av rektanglene er like.

Arealet av overflaten kan vi da finne slik:

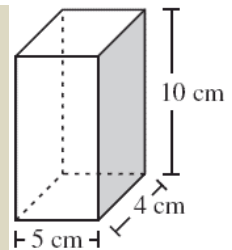
$$2 \cdot (4 \text{ cm} \cdot 5 \text{ cm} + 3 \text{ cm} \cdot 5 \text{ cm} + 4 \text{ cm} \cdot 3 \text{ cm}) =$$

$$2 \cdot (20 \text{ cm}^2 + 15 \text{ cm}^2 + 12 \text{ cm}^2) = 2 \cdot 47 \text{ cm}^2 = 94 \text{ cm}^2.$$

Oppgave 16

Figuren til høyre viser en liten pappboks med både bunn og topp. Hvor mange cm^2 papp måtte brukes for å lage boksen?

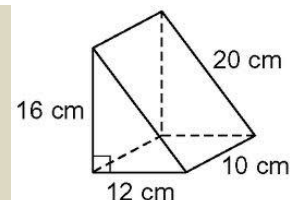

Oppgave 17

a) Sjekk at det stemmer at hypotenusen i trekantene i prismet til høyre er 20 cm, gitt lengdene av katetene.

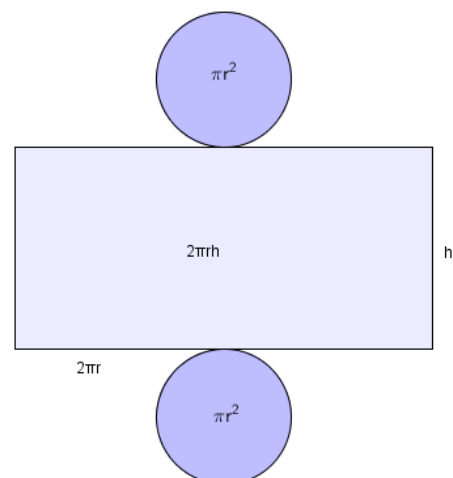
b) Regn ut arealet av overflaten til det trekantede prismet.

Overflaten til en sylinder består av to sirkler (hvis sylinderen har både topp og bunn) og et rektangel. Den ene siden i rektangelet er lik omkretsen i bunnen, nemlig $2\pi r$. Den andre siden i rektangelet er lik høyden til sylinderen.

Arealet av overflaten blir altså

$$2\pi r h + 2\pi r^2$$

NB! I noen oppgaver er sylinderen en gjenstand uten topp og/eller bunn. Da blir det selvfølgelig ikke *to* sirkler å beregne arealet av. Tenk alltid før du regner!

Oppgave 18

Hermetikkboksen til høyre har *diameter* 11 cm og høyde 15 cm.

- Hva er arealet av papiret som er limt rundt boksen?
- Hva er arealet av metallplaten som boksen består av?

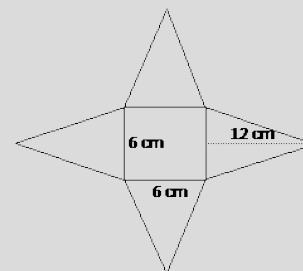
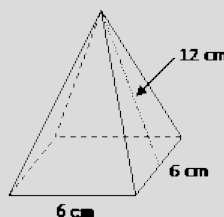

Eksempel 12

Hvis vi bretter ut en kvadratisk pyramide, ser vi at den består av et kvadrat og fire trekanter.

Hvis vi er så heldige at høyden i trekanten er oppgitt, er det lett å finne arealet av overflaten.

For pyramiden til høyre er overflatearealet

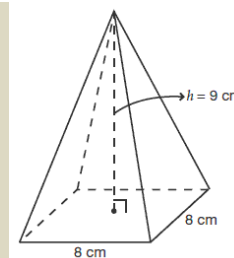
$$6 \text{ cm} \cdot 6 \text{ cm} + 4 \cdot \frac{6 \text{ cm} \cdot 12 \text{ cm}}{2} =$$

$$36 \text{ cm}^2 + 144 \text{ cm}^2 = 180 \text{ cm}^2$$

Oppgave 19

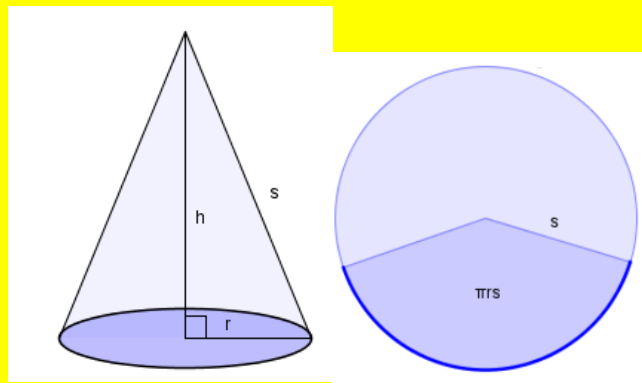

- Bruk Pytagoras' setning til å finne høyden i *trekantene* i pyramiden til høyre. (Høyden i *pyramiden* er, som du ser, 9 cm.)
- Hva er arealet av overflaten av pyramiden?

Arealet av sideflaten til en kjegle:

Sideflaten er en del av sirkel hvis den brettes ut og arealet er $\pi \cdot r \cdot s$.

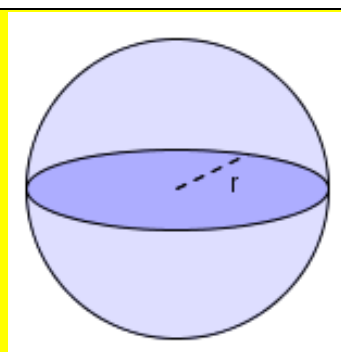
Eksempel 13

En kjegle har radius 5 cm og høyde 10 cm. Regn ut arealet av sideflaten.

Først finner vi lengden s (se figuren) ved hjelp av Pytagoras:

$$s = \sqrt{5^2 + 10^2} \text{ cm} = \sqrt{125} \text{ cm} = 11,2 \text{ cm}.$$

Arealet av sideflaten er da $\pi r s = \pi \cdot 5 \text{ cm} \cdot 11,2 \text{ cm} = 176 \text{ cm}^2$.

Arealet av overflaten til ei kule er gitt ved formelen

$$4\pi r^2$$

8. Flere eksempler på oppgaver med volum og overflate

Prøv å løse disse oppgavene selv før du ser på løsningen!

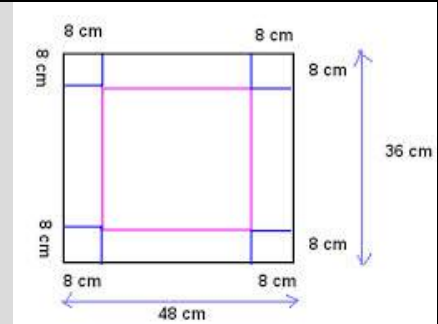
Eksempel 14

Vi skal lage en pappeske ved å klippe vekk de fire kvadratene i hjørnene på papp-platen til høyre og deretter brette opp sidene og lime dem sammen. Hvor mange liter vil esken romme?

Sidene i grunnflaten blir $48 \text{ cm} - 8 \text{ cm} - 8 \text{ cm} = 32 \text{ cm}$.
Fordi vi skal ha volumet i liter, som er det samme som dm^3 , gjør vi om siden til $3,2 \text{ dm}$. Høyden i esken blir $8 \text{ cm} = 0,8 \text{ dm}$.

Grunnflaten blir $3,2 \text{ dm} \cdot 3,2 \text{ dm} = 10,24 \text{ dm}^2$.

Volumet blir $10,24 \text{ dm}^2 \cdot 0,8 \text{ dm} = 8,2 \text{ dm}^3 = 8,2 \text{ L}$.

Eksempel 15

Tverrsnittet av en biltunnel er tilnærmet en halvsirkel med radius $5,0 \text{ m}$. Tunnelen er $1,6 \text{ km}$ lang.

- a) Hvor mange kubikkmeter fjellmasse ble fjernet under byggingen av tunnelen?
b) 1 m^3 stein veier ca. 2800 kg . En lastebil kan frakte 30 tonn stein. Hvor mange billass tilsvarer steinen som ble fjernet?

- a) Volumet av steinen som er tatt ut må være lik volumet av tunnelen. Tunnelen er en liggende, halv sylinder.

Grunnflaten av tunnelen er $\frac{\pi \cdot (5,0 \text{ m})^2}{2} = 39,3 \text{ m}^2$.

«Høyden» av halvsylindringen er lengden av tunnelen, altså $1,6 \text{ km} = 1600 \text{ m}$.

Volumet av tunnelen blir $39,3 \text{ m}^2 \cdot 1600 \text{ m} = 62900 \text{ m}^3$.

- b) $2800 \text{ kg} = 2,8 \text{ t}$ (tonn). Steinen som ble tatt ut veier

$62900 \text{ m}^3 \cdot 2,8 \text{ t/m}^3 = 176000 \text{ t}$.

Antall lass blir $176000 \text{ t} : 30 \text{ t} = 5900$ (passe avrundet).

Eksamensoppgaver

E1

(Høst 2011, Del 1)

En pakke melis har tilnærmet form som et rett prisme med lengde 8 cm, bredde 6 cm og høyde 16 cm.

Vil melisen få plass i en sylindrerformet boks med diameter 12 cm og høyde 10 cm? (*Overslagsregning!*)

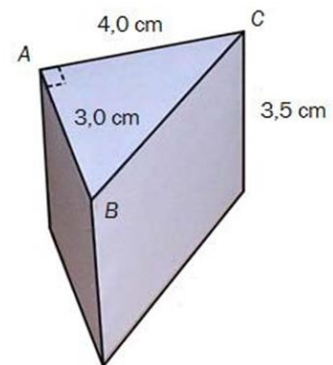
E2

(Vår 2011, Del 1)

En kloss har form som et rett trekantet prisme. $\angle A = 90^\circ$,

$AB = 3,0$ cm, $AC = 4,0$ cm og høyden er 3,5 cm. Se skissen til høyre.

- 1) Regn ut volumet av klossen. (Ikke kalkulator!)
- 2) Regn ut overflaten av klossen. (Ikke kalkulator!)

E3

(Høst 2012, Del 2)

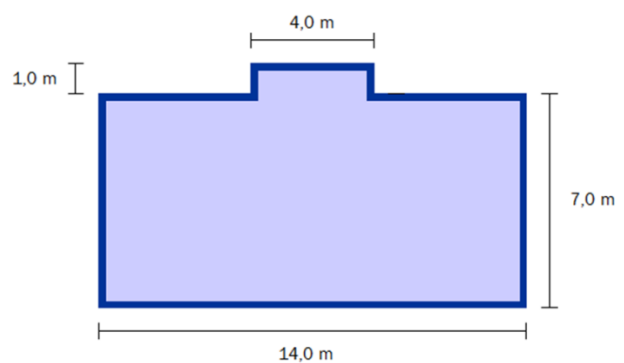

Svein skal bygge hytte. Han skal lage grunnmur og gulv av betong. Se figuren ovenfor. Det mørkeblå området er grunnmuren. Denne skal være 0,25 m bred.

- a) Bestem arealet av det lyseblå og av det mørkeblå området på figuren.

I det lyseblå området skal Svein legge et 10 cm tykt betonglag. Grunnmuren skal være 40 cm høy.

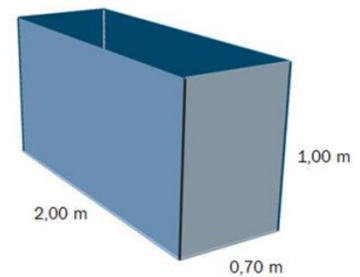
- b) Hvor mange kubikkmeter betong trenger han?

E4

(Vår 2013, Del 2)

Familien Hansen har hytte på fjellet. I kjelleren har de en beholder der de samler opp regnvann. Beholderen har form som et rett firkantet prisme. Se skissen ovenfor.

a) Hvor mange liter rommer beholderen?

Når det regner, vil alt vannet som treffer hyttetaket, bli ledet ned i beholderen. Hyttetaket er tilnærmet horisontalt og har et areal på 70 m^2 . En dag da familien reiser fra hytta, er beholderen tom. I løpet av den neste uken regner det 12 mm.

b) Hvor høyt i beholderen står vannet når familien kommer tilbake etter denne uken?

En annen dag familien reiser fra hytta, står vannet 10 cm høyt i beholderen. Når de kommer tilbake, står vannet 85 cm høyt.

c) 🤔 Hvor mange millimeter har det regnet den tiden de var borte?

E5

(Vår 2012, Del 2)

Kåre har kjøpt en sparedusj. Når han brukte det gamle dusjhodet, tok det 35 s å fylle en til liters bøtte med vann. Når han bruker sparedusjen, tar det 65 s å fylle den samme bøtta.

Kåre dusjer i åtte minutter hver dag.

a) Vis at Kåre brukte ca. 137 L vann hver dag når han dusjet med det gamle dusjhodet, og at han bare bruker ca. 74 L hver dag når han bruker sparedusjen.

For å varme opp én liter vann til normalt varmt dusjvann, kreves en energimengde på 0,035 kWh. Kåre må betale 1,10 kroner for 1 kWh.

b) Hvor mye kostet det per år for Kåre å dusje med det gamle dusjhodet?

Sparedusjen Kåre kjøpte, kostet 400 kroner.

c) 🤔 Hvor lang tid går det før han har spart inn denne investeringen?

Kåre har også et badekar. Badekaret har form som et rett firkantet prisme med lengde 140 cm og bredde 50 cm. Kåre fyller badekaret slik at vannhøyden er 30 cm.

d) 🤔 Hva koster det Kåre å fylle badekaret med normalt varmt dusjvann?

E6

(Vår 2013, Del 2)

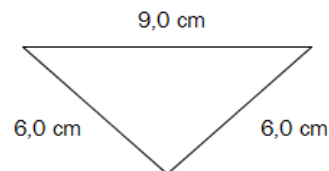

En haug med tørr sand har form tilnærmet lik en kjegle. Radius i kjeglen er 1,5 ganger så stor som høyden i kjeglen.

- Bestem volumet av haugen med tørr sand dersom radius i kjeglen er 1,35 m.
- Bestem hvor høy kjeglen er dersom haugen med sand har et volum på $8,0 \text{ m}^3$.

E7

(Høst 2012, Del 2)

Til venstre ovenfor ser du et glass med stett. Vi regner at den delen av glasset som fylles med drikke, har form som en kjegle. Diameteren i toppen av kjeglen er 9,0 cm, og sidekantene er 6,0 cm. Se tverrsnittet til høyre ovenfor.

- Bestem høyden i kjeglen.
- Hvor mange centiliter vann er det plass til i glasset?

E8

(Vår 2010, Del 2)

Bildet viser en sylindrerformet lagertank for diesellolje. Omkretsen til tanken er 48 meter. Personen på bildet er 184 cm høy.

- Omtrent hvor høy er tanken?
- Omtrent hvor stort volum har tanken?

Tanken skal males utvendig. Det går med 1 liter maling til 10 m^2 .

Omtrent hvor mange liter maling går det med til å male tanken?

E9

(Høst 2010, Del 2)

En ost har form som en sylinder. Den er 34,0 cm i diameter og 4,0 cm høy. Osten veier 3,0 kg.

- Finn volumet av osten.
- Osten har en 2 mm tykk skorpe.
- Hvor stor del av osten utgjør skorpen?

Gunnar kjøper 250 g ost. Han får et ostestykke formet som en sirkelsektor.

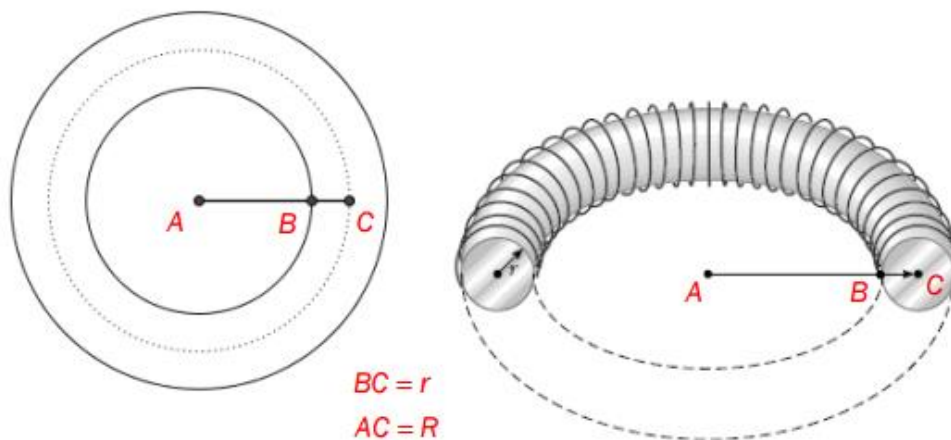

- Hvor mange grader er denne sirkelsektoren?

E10

(Vår 2016, Del 2)

Bildet ovenfor viser en torus. Torusen er laget av et aluminiumsrør. Figurene viser tverrsnitt av torusen.

Volumet V av en torus er gitt ved

$$V = \pi r^2 \cdot 2\pi R$$

Der $BC = r$ er radius i aluminiumsrøret og $AC = R$ er avstanden fra sentrum i det sirkelformede hullet i midten av torusen til sentrum i aluminiumsrøret.

I en torus er $r = 5,1$ cm og $R = 20,4$ cm

a) Bestemt volumet av denne torusen. Gi svaret i liter.

I en annen torus er $R = 10,2$ cm. Torusen har $V = 8,6$ L.

b) Bestem omkretsen av sirkelen med radius AB .

E11

(Høst 2011, Del 2)

Kari vil bake en kake. Hun finner oppskrifter på tre runde kaker i ulike størrelser. Alle kakene har tilnærmet form som sylindre med høyde 7 cm.

Liten kake:
- Diameter 20 cm
- Beregnet til
10 personer

Medium kake:
- Diameter 26 cm
- Beregnet til
16 personer

Stor kake:
- Diameter 30 cm
- Beregnet til
25 personer

a) For hvilken kakestørrelse er det beregnet mest kake per person?

Kakene er dekket med marsipan på toppen og på siden. Marsipanlaget er tilnærmet 3 mm tykt.

b) 🤔 Omtrent hvor mye marsipan går med for å lage den store kaken?

Kari går til butikken for å kjøpe marsipan. En marsipanpølse har form som en sylinder med diameter 4 cm og lengde 20 cm.

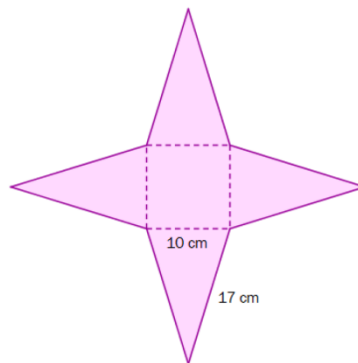
c) 🤔 Hvor mange marsipanpølser må Kari kjøpe for å ha nok marsipan til den store kaken?

E12

(Vår 2012, Del 2)

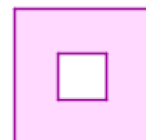
Mary har laget et pyramidekort. Grunnflaten i kortet er et kvadrat. Sidene i pyramiden er likebeinte trekkanter. Under ser du mønsteret hun brukte.

I tillegg til selve pyramiden har hun laget en kvadratisk ramme, som hun kan tre ned over pyramiden for å holde den sammen.

- Vis ved regning at høydene i de fire likebeinte trekantene på figuren over er ca. 16 cm, og bruk dette til å regne ut overflaten til pyramidekortet. (Vi ser her bort fra rammen som er tredd over kortet.)
- Vis at pyramidekortet er ca. 15 cm høyt.

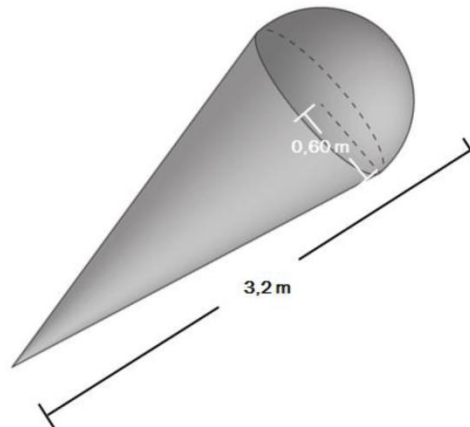
Hullet i rammen som tres over kortet, er et kvadrat. Hullet skal være så stort at rammen blir liggende 10 cm over grunnflaten i pyramiden.

- Regn ut hvor stort hullet i rammen må være.

E13

(høst 2013, Del 2)

Tore har laget en stor modell av en kuleis. Modellen har tilnærmet form som en kjegle med en halvkule i enden. Toppen av kjeglen har radius 0,60 m, og modellen er 3,2 m lang. Se skissen ovenfor.

a) Regn ut volumet av modellen.

Modellen skal lakeres. En boks lakk er nok til $2,2 \text{ m}^2$.

b) Hvor mange bokser vil gå med for å lakkere modellen?

Kapittel 7. Funksjoner

Mål for kapittel 7, funksjoner.

Kompetansemål

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

- redegjøre for begrepet lineær vekst, vise gangen i slik vekst og bruke dette i praktiske eksempler, også digitalt
- oversette mellom ulike representasjoner av funksjoner
- undersøke funksjonar som beskriver praktiske situasjonar, ved å fastsetje nullpunkt, ekstremalpunkt og skjæringspunkt og tolke den praktiske verdien av resultatene

Læringsmål

Etter at du har arbeidet med dette kapittelet skal du sette kryss i de boksene som tilhører de læringsmålene du har oppnådd. Det er viktig at du er ærlig og at du ikke krysser i de boksene som du føler at du ikke kan. På den måten vet du på hvilket område du må forbedre deg.

Etter dette kapittelet vet jeg

- hva en lineær- og polynomfunksjon er
- hva nullpunkt, ekstremalpunkt og skjæringspunkt er og hvordan jeg finner det ved hånd og ved bruk av grafisk verktøy
- hvordan grafisk fremstille en funksjon både for hånd og ved bruk av digitale verktøy
- hvilken informasjon en grafisk fremstilling av en funksjon skal inneholde
- hvordan jeg finner stigningstall og konstantledd i en funksjon

Etter dette kapittelet kan jeg forklare

- hvordan jeg finner stigningstallet og konstantleddet til en lineær funksjon
- hva en funksjon fremstiller
- hvorfor en grafisk fremstilling må inneholde noe grunnleggende informasjon utover funksjonen

Etter dette kapittelet kan jeg vurdere og

- tolke en funksjon, både ved funksjonsuttrykk og grafisk
- forklare de praktiske betydningene av en funksjon
- lage og løse sammensatte tekstoppgaver knyttet til funksjoner
- se sammenhenger ved hjelp av tabeller, diagram og funksjonsuttrykk
- vurdere og sortere informasjon oppgitt i tekst

Utforskende oppgave – Måle og presentere

I denne oppgaven skal dere jobbe i par. Dere skal utføre, måle og notere. Bli enige om hvem som gjør hva.

Dere skal måle (enten vekten eller lengden) av ulikt antall gjenstander du får av læreren din. Deretter skal dere presentere resultatene for resten av klassen. Dette skal dere gjøre ved å

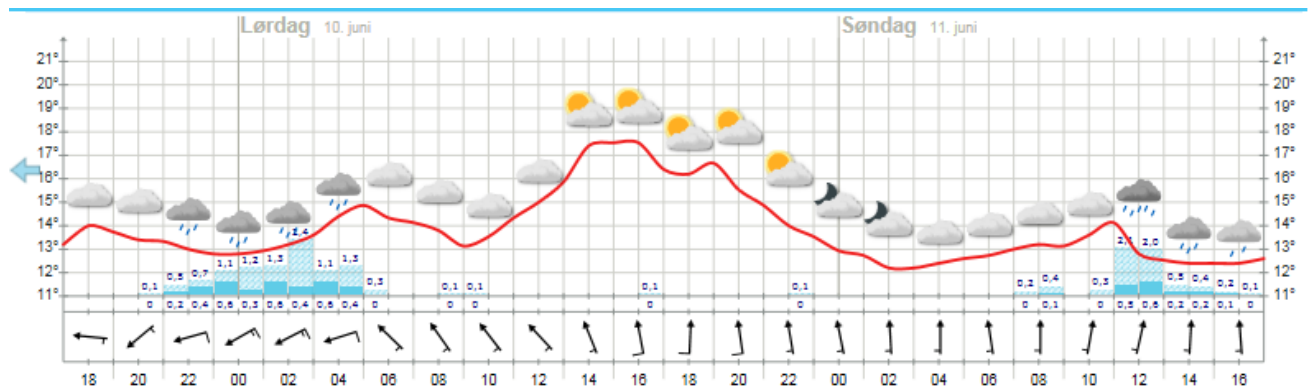
- fylle ut tabellen nedenfor til venstre
- fremstille resultatene i et koordinatsystem dere får av læreren
- lage et regnestykke som viser hvordan man regner ut de ulike måltallene dere fant i a)
- skrive en forklarende tekst på hvordan man regner ut de ulike måltallene dere fant i a)

Måle:			Måle:	
Antall	Måltall i		Antall	Måltall i
0			0	
1			1	
2			2	
3			3	
4			4	

Deretter får dere en startverdi av læreren din. Dere skal nå gjøre det samme som dere gjorde ovenfor. Altså, du skal:

- fylle ut tabellen ovenfor til høyre
- fremstille resultatene i det samme koordinatsystemet
- lage et regnestykke som viser hvordan man regner ut de ulike måltallene dere fant i a)
- skrive en forklarende tekst på hvordan man regner ut de ulike måltallene dere fant i a)

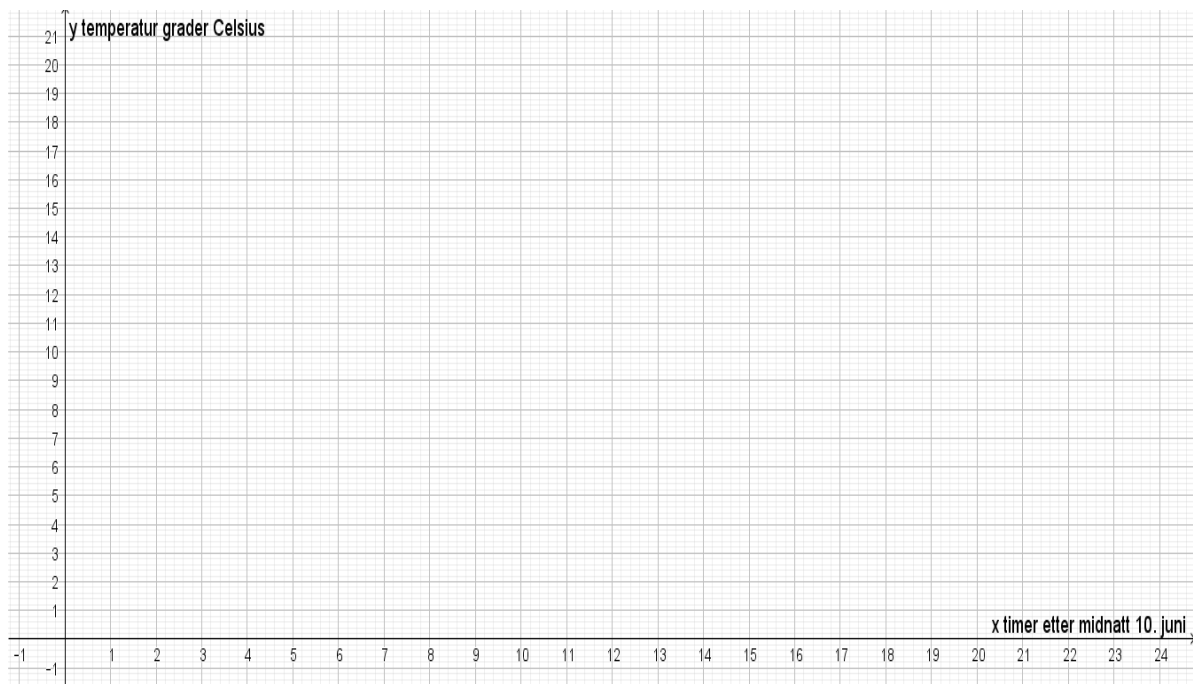
En grafisk fremstilling gir oss informasjon om sammenhengen mellom flere størrelser.

Se på bildet over fra yr.no som viser varselet for Hellerud videregående skole. Angi tidspunktene som hele timer, og temperaturen med én desimal. Starttidspunktet er kl. 17:00 fredag 9.juni.

- a) Når er det varmest på søndag?
 1. Hva er temperaturen da?
 2. Hvor mange timer er det gått siden starttidspunktet?
- b) Når blir det kaldest på lørdag?
 1. Hva er temperaturen da?
 2. Hvor mange timer er det gått siden starttidspunktet?
- c) Når vil det være varmest i perioden? (marker på figuren)
- d) Når vil det være kaldest i perioden? (marker på figuren)
- e) Hvor stor er forskjellen mellom det varmeste og kaldeste på lørdag og hvor mange timer går det fra det er kaldest til varmest?
- f) Hvor mye stiger temperaturen med per time fra det kaldeste til det varmeste på lørdag?
- g) Hvor mange ganger er temperaturen $15\text{ }^{\circ}\text{C}$? (marker på figuren)
- h) Når er temperaturen $13\text{ }^{\circ}\text{C}$? (marker på figuren)

- i) I hvilken periode er temperaturøkningen sterkest? (marker på figuren)
- j) I hvilken periode er temperaturreduksjonen sterkest? (marker på figuren)
- k) Tegn en framstilling av temperaturutviklingen i løpet av lørdag 10. juni i et koordinatsystem. Merk av temperatur hver time og tegn. Beskriv deretter temperaturutviklingen det døgnet med egne ord og relevante matematiske begreper.

Beskrivelse med ord:

Funksjon er et av de viktigste begrepene i matematikken.

Funksjoner handler om sammenhengen mellom to størrelser.

1. Noen begreper

1.1 Størrelse

I matematikk er en *størrelse* noe som kan måles og som vanligvis har en målenhet.

Eksempel 1

Dette er eksempler på størrelser:

- vekten av en pose med epler (målenhet kg)
- prisen for en pose med epler (målenhet kr)
- høyden av et tre (målenhet m)
- temperaturen i en kopp med kaffe (målenhet grader)
- farten til en bil (målenhet km/h)

1.2 Variabel.

En *variabel* er en størrelse som kan variere (forandre seg) og derfor ha ulike verdier. De fleste størrelser kan være variabler. Hvis en størrelse ikke forandrer seg, sier vi at den er *konstant*.

Dette er eksempler på *konstante* størrelser:

- Farten til lys er konstant og alltid lik 300 000 km/s.
- Hvis en kopp med varm kaffe står lenge på bordet, vil temperaturen i kaffen til slutt bli konstant og lik temperaturen i rommet.

1.3 Størrelser som er avhengig av hverandre

Eksempel 2

Dette er eksempler på sammenhenger mellom størrelser:

- Hvis vekten av en eplepose forandrer seg, forandrer prisen for posen seg også
- Hvis radien til en sirkel forandrer seg, forandrer arealet av sirkelen seg også
- Når alderen til et tre forandrer seg, forandrer høyden av treet seg også

1.4 Funksjoner

Hvis to størrelser er avhengige av hverandre, sier vi at den ene størrelsen er en *funksjon* av den andre størrelsen.

Eksempel 3

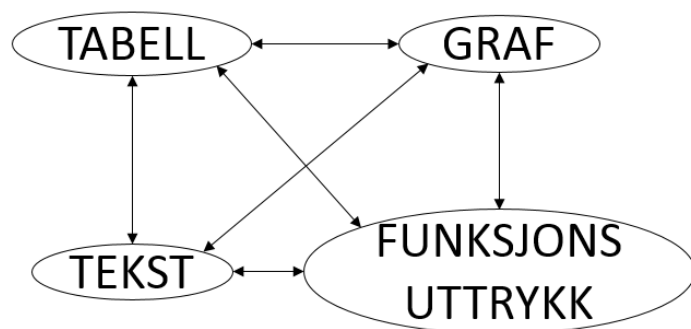
Dette er eksempler på *funksjoner*:

- prisen for en eplepose er en funksjon av vekten av posen
- arealet av en sirkel er en funksjon av radien i sirkelen
- høyden av et tre er en funksjon av alderen til treet

2. Hvordan kan vi vise fram sammenhengen mellom to størrelser?

Funksjonssammenhenger kan framstilles som

- 1) en *tabell*
- 2) en *graf*
- 3) et *funksjonsuttrykk* (en *formel*) for funksjonen.
- 4) En tekst

Verdien til den størrelsen som vi lar variere, kaller vi ofte for x .

Verdien til den andre størrelsen kaller vi ofte for y .

2.1 Tabell

Vi kjøper tre store poser epler til 20 kr per kilogram, de veier 1 kg, 2 kg og 3,5 kg

Pose 1: Veier 1 kg. Prisen er $20 \cdot 1 = 20$ kr

Pose 2: Veier 2 kg. Prisen er $20 \cdot 2 = 40$ kr

Pose 3: Veier 3,5 kg. Prisen er $20 \cdot 3,5 = 70$ kr

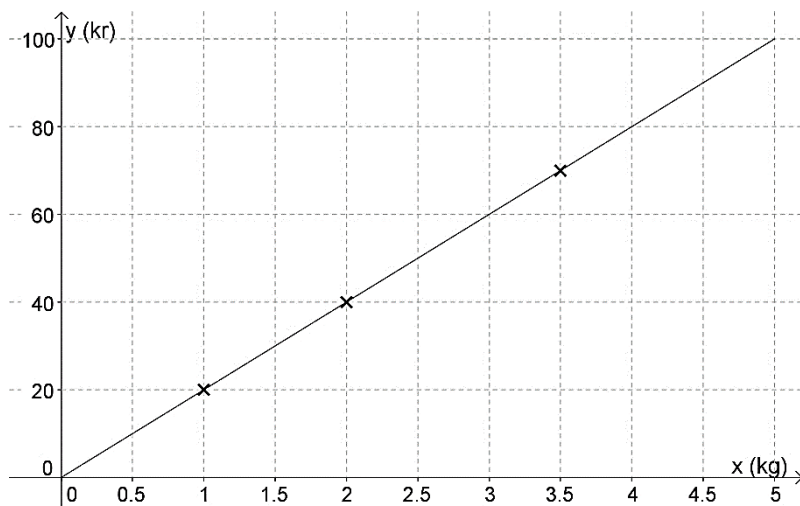
Da kan vi sette opp sammenhengen mellom vekten av en pose (x) og prisen av posen (y) i en *verditabell*. For eksempel slik:

x / kg	1	2	3,5
y / kr	20,00	40,00	70,00

Legg merke til at vi også tar med *målenhetene* i tabellen.

2.2 Graf

De tre posene vi kjøper, kan vi se på som tre punkter i et koordinatsystem. Vi tegner dem inn og ser at de ligger på samme rette linje, som vi derfor trekker opp:

Ved hjelp av denne linjen, som vi kaller *graf*en til funksjonen, kan vi lese av hvor mye et bestemt antall kilo epler koster. Vi kan også lese av hvor mange kilo epler vi kan få for et bestemt antall kroner.

3.1 Lineære funksjoner

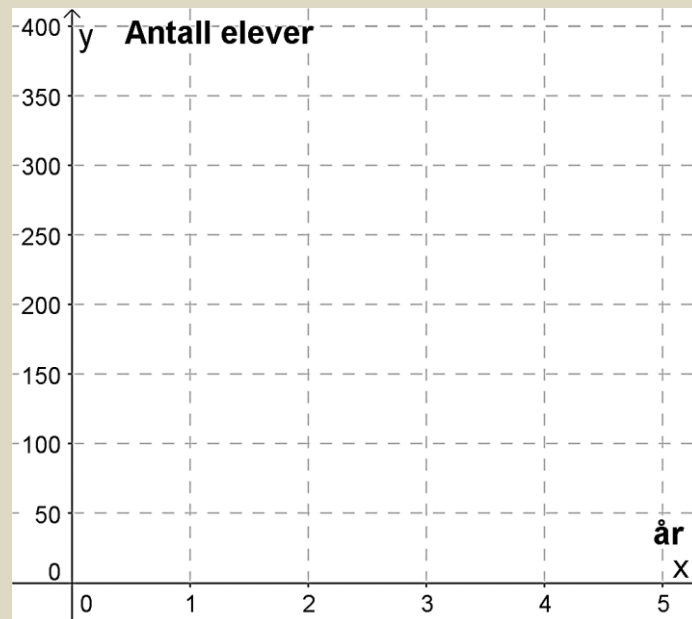
I en lineær funksjon sier vi at **veksten** er lineær. Den kan både være positiv (økning) og negativ (nedgang).

Hva kjennetegner lineær vekst? Vi finner ut det ved hjelp av oppgavene under.

Oppgave 1

Elevtallet ved en skole er i dag 150. Antallet elever vokser med 25 elever hvert år.

- a) Hvor mange elever er det ved skolen om 1 år? _____
- b) Hvor mange elever er det ved skolen om 2 år? _____
- c) Hvor mange elever er det ved skolen om 4 år? _____
- d) Merk av elevtallet de ulike årene som punkter i koordinatsystemet under:

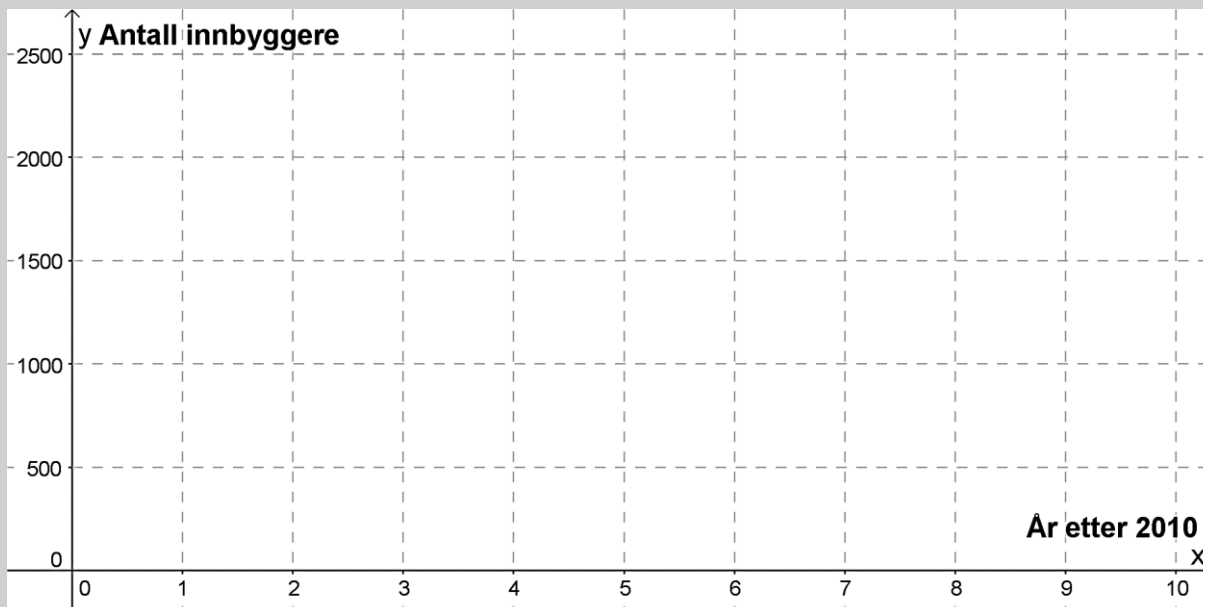

- e) Legg merke til at de tre punktene ligger på en rett linje, og tegn linja som går gjennom punktene.
- f) Når vil elevtallet ved skolen passere 300 dersom denne utviklingen fortsetter?

Oppgave 2

I 2010 var antall innbyggere i en bygd 2500. Årene etterpå har antall innbyggere avtatt (gått ned, minket) med 250 per år.

- a) Hvor mange innbyggere var det i bygda i 2012? _____
- b) Hvor mange innbyggere var det i bygda i 2015? _____
- c) Hvis vi regner med at utviklingen vil fortsette, hvor mange innbyggere vil det være i bygda i 2020? _____
- d) Merk av innbyggertallet de ulike årene som punkter i koordinatsystemet

- e) Legg merke til at de tre punktene ligger langs en rett linje og tegn linja gjennom punktene.

Grafene i oppgave 1 og oppgave 2 viser begge lineær vekst.

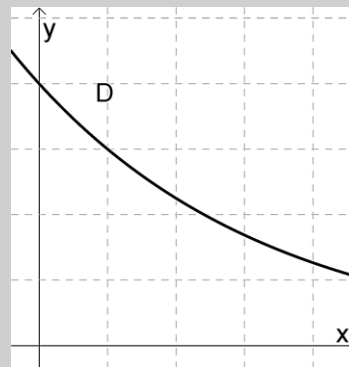
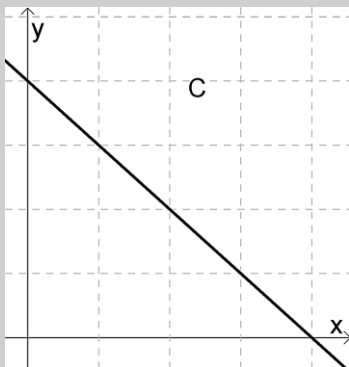
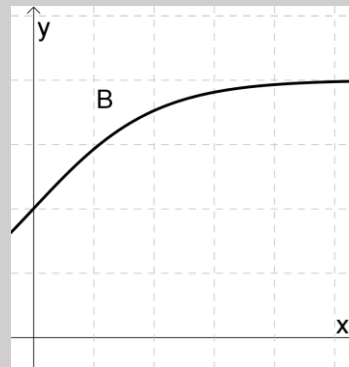
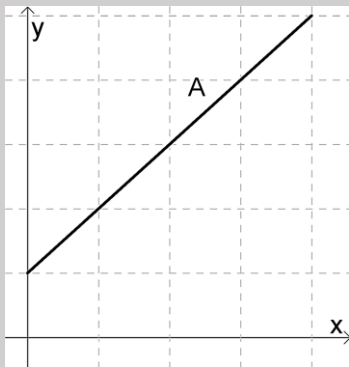
- Hva er likt?
- Hva er forskjellig?

Den grafiske tolkningen av lineær vekst er en **rett linje**.

Ved lineær vekst er **veksten lik** per enhet. Vi kan både ha positiv vekst (noe øker) og negativ vekst (noe avtar)

Oppgave 3

Nedenfor ser du 4 grafer. Minst en av grafene viser lineær vekst.

a) Forklar hvilke(n) graf(er) som viser lineær vekst, og begrunn svaret.

b) Beskriv en praktisk situasjon som passer til de(n) grafen(e) som viser lineær vekst.

Oppgave 4

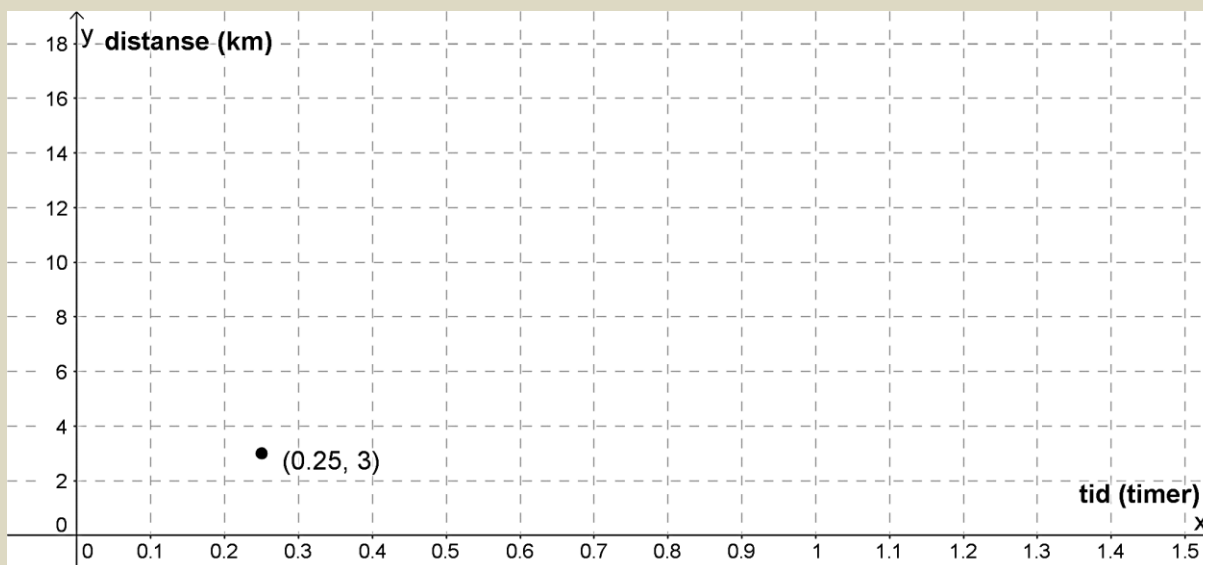
Vi løper på tredemølle med jevn fart 12 km/t og vil finne ut hvor langt vi løper dersom vi holder denne farten

- a) Fyll ut resten av tabellen under og merk av avstandene som punkter i koordinatsystemet.

x (tid (timer))	$f(x)$ (distanse (km))
0,25	3
0,5	
1	
1,5	

- b) Hvorfor viser denne situasjonen lineær vekst?
-

- c) Merk av punktene i koordinatsystemet og trekk en rett linje gjennom dem.

- d) Bruk grafen til å finne ut omtrent hvor lenge du må løpe for å ha løpt 10 km
-

- e) Hvor langt løper du i løpet av en time?
-

3.2 Praktisk tolkning av en lineær funksjon

Alle lineære funksjoner har

- **konstantledd** (der grafen skjærer y-aksen)
- **stigningstall** (hvor mye funksjonsverdien øker med når x-verdien øker med 1)

Som regel kaller man konstantleddet b og stigningstallet a . (a og b står for tall).

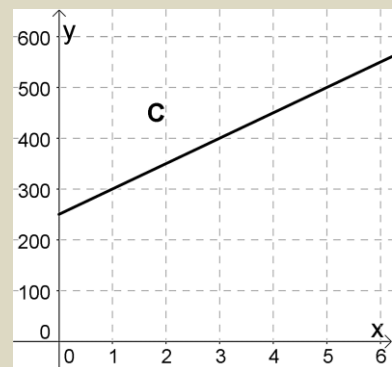
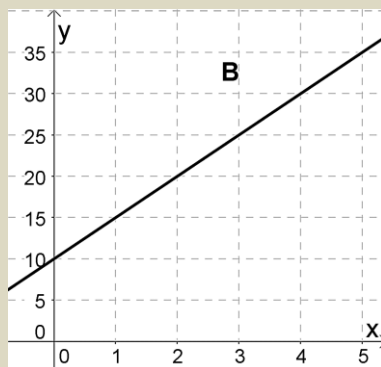
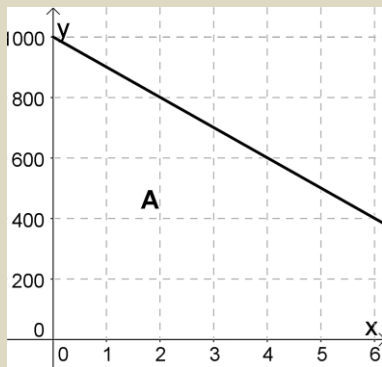
Uttrykket til en lineær funksjon kan da alltid skrives som

$$f(x) = a \cdot x + b \text{ eller } f(x) = b + a \cdot x$$

Oppgave 5

a) Hva er konstantleddet og stigningstallet til funksjonene i grafene under?

b) Hva er uttrykket til hver av funksjonene i grafene under?

A: $a =$ _____

B: $a =$ _____

C: $a =$ _____

$b =$ _____

$b =$ _____

$b =$ _____

$f(x) =$ _____

$f(x) =$ _____

$f(x) =$ _____

Det er interessant å vite uttrykket til en lineær funksjon fordi det gir oss informasjon om hva funksjonen beskriver. Vi skal nå finne uttrykkene til funksjonene i oppgave 1 og 2:

Eksempel 1

1) Elevtallet ved en skole er i dag 150. Antallet elever vokser med 25 elever hvert år.

Antall elever totalt vil være $150 + \text{endringen}$.

Endringen er $+25$ hvert år, altså $25 \cdot \text{antall år}$.

Siden uttrykket skal gjelde for hvilket som helst år i fremtiden, erstatter vi «antall år» med x

Antall elever etter x år er gitt ved funksjonen $f(x) = 150 + 25 \cdot x$

1) I 2010 var antall innbyggere i en bygd 2500. Hvert år siden da har antall innbyggere avtatt (sunket) med 250.

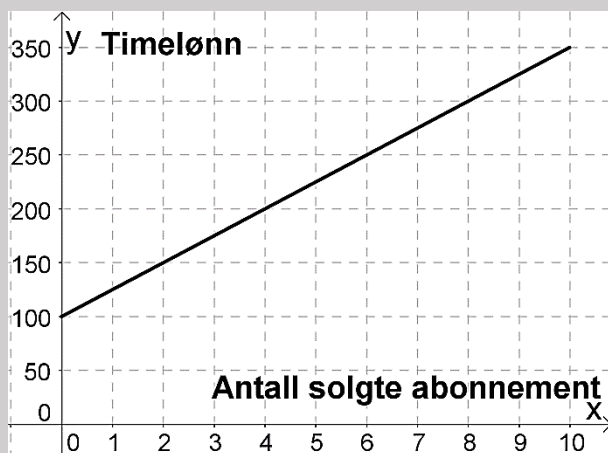
Antall innbyggere totalt vil være $2500 + \text{endringen}$

Endringen her er negativ (blir færre), -250 hvert år, altså $-250 \cdot \text{antall år}$

Siden uttrykket skal gjelde for hvilket som helst år i fremtiden, erstatter vi «antall år» med x

Antall innbyggere etter x år er gitt ved funksjonen $f(x) = 2500 - 250 \cdot x$

Oppgave 6

Emma arbeider som telefonselger.

Timelønna hennes er delvis provisjonsbasert, dvs at hun får et fast beløp hver time, i tillegg til en bestemt sum per abonnement hun selger.

Bestem uttrykket til funksjonen.

Hva sier uttrykket om lønna til Emma?

Oppgave 7

En fotobedrift selger album med bilder.

Prisen på albumet med x antall bilder er gitt ved funksjonen $P(x) = 100 + 20x$.

Hva er prisen på albumet (uten bilder)? _____

Hva er prisen for ett bilde? _____

Hvor mye vil et album med 10 bilder koste? _____

3.3 Lineære funksjoner i GeoGebra

Vi kan bruke en graftegner (GeoGebra) til å tegne lineære funksjoner. Vi skriver da inn funksjonsuttrykket i GeoGebra. Det er viktig å sette navn på aksene i koordinatsystemet. I eksemplet under repeterer vi fra 1P hvordan vi gjør det.

Eksempel:

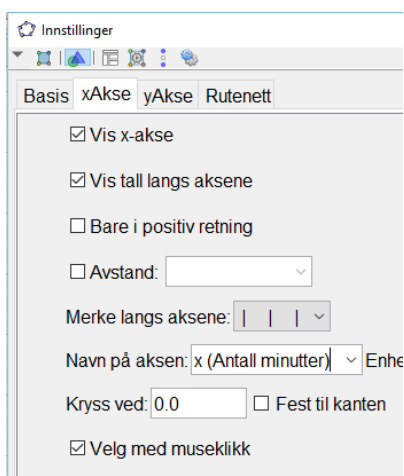
Ole skal lade opp mobiltelefonen sin. Displayet viser at han har 23% igjen på batteriet og batteriet lades med 1% i minuttet. Uttrykket $f(x) = x + 23$ viser oppladingsprosenten til batteriet etter x minutter. Vi skal tegne funksjonen de første 60 minuttene.

Vi går på **Skriv inn** og velger **Funksjon(Funksjon,start,slutt)**. Vi skriver inn det som står etter = i uttrykket og 0 på start og 60 på slutt slik **Funksjon(x+23,0,60)** og trykker enter.

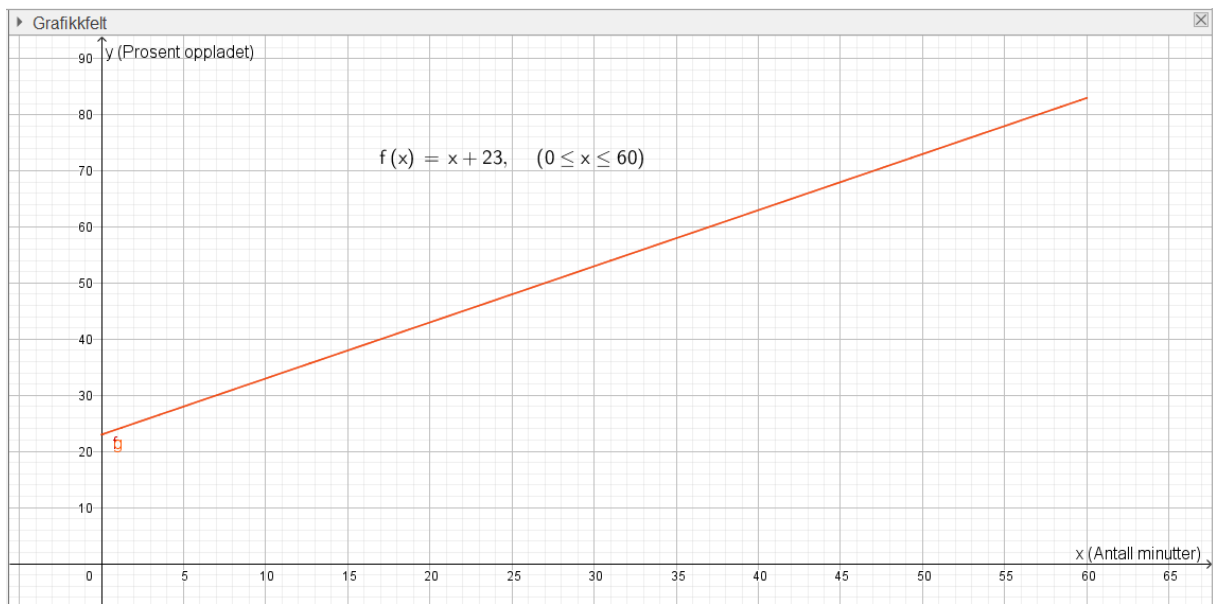

Vi stiller aksene med og drar i x og y-aksen slik at grafen legger seg over x-aksen fra 0 til 60.

Vi setter navn på aksene ved å **høyreklikke i Grafikkfeltet**, velge **Grafikkfelt** og x- og y-akse etter tur. Der det står **Navn på aksene** skriver vi inn hva x og y er.

Da blir bildet i GeoGebra slik:

Oppgave 8

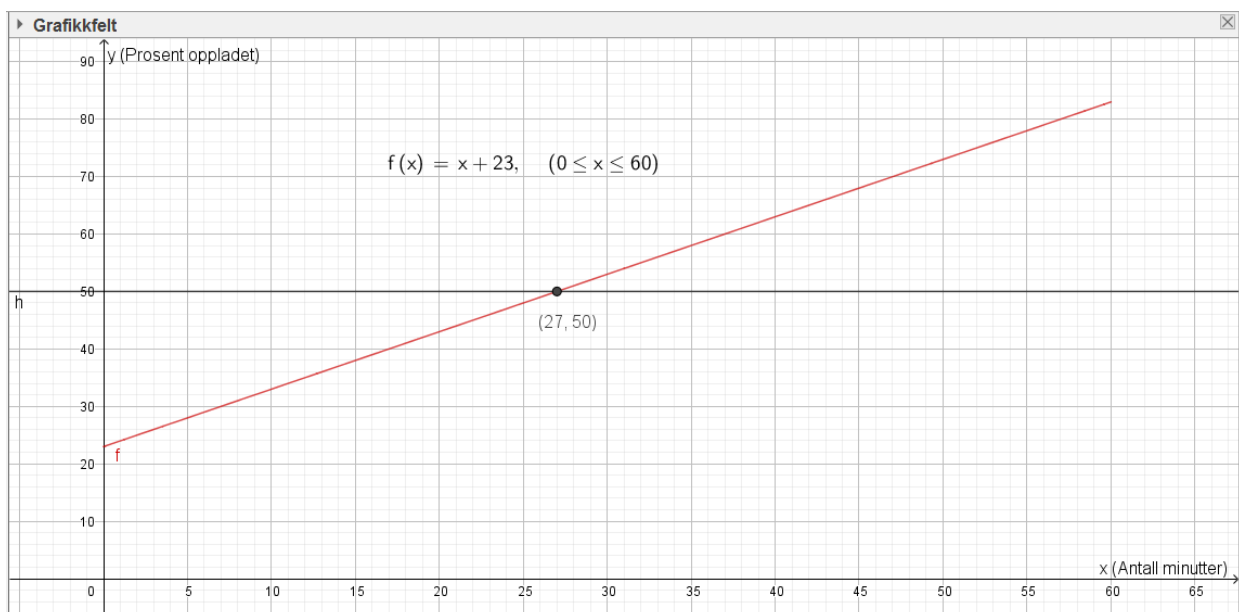
Bestem funksjonsuttrykkene til funksjonene i oppgave 1 og 2. Tegn dem i hvert sitt koordinatsystem i GeoGebra og la $0 \ll x \ll 10$. Skriv ut grafene og lim dem inn her:

Vi kan bruke grafen til å finne informasjon om situasjonen vi har tegnet.

Eksempel.

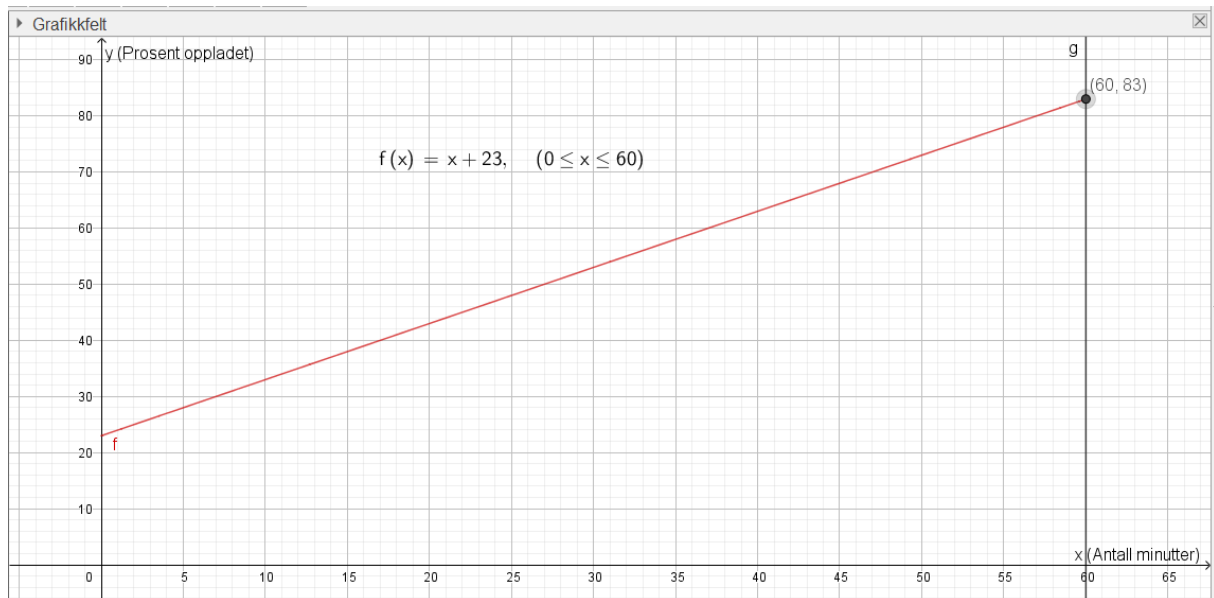
Ole lurer på når batterikapasiteten er på 50% og hvor mange prosent han har på batteriet etter 60 minutter.

Vi finner batterikapasiteten på y-aksen og skriver derfor inn $y = 50$ på **Skriv inn** og trykker enter. Vi får da frem en rett linje som krysser grafen. Vi leser av x-verdien i skjæringspunktet med grafen ved å bruke **Skjæring mellom to objekt** (i nedtrekksmenyen til andre knapp fra venstre).

Vi ser at batterikapasiteten er 50% etter 27 minutter.

Når vi skal finne batterikapasiteten etter 60 minutter, gjør vi det samme som ovenfor. Men vi finner minuttene på x-aksen. Derfor skriver vi inn $x = 60$ på **Skriv inn** istedenfor. Vi leser så av y-verdien i skjæringspunktet med grafen.

Vi ser at batterikapasiteten er på 83% etter 60 minutter.

Du må alltid lime inn GeoGebra bildet i besvarelsen din og skrive svartekst og fremgangsmåte (hvilke kommandoer du har brukt i GeoGebra)

Oppgave 9

Vi har en vekta og et begerglass. Vi slår på vekta og setter begerglasset på vekta. Vi legger i en og en terning og leser av hva vekta viser. Uttrykket

$$y = 5x + 100$$

Viser vekta y når vi har lagt på x antall terninger.

- Tegn grafen til y når x er mellom 0 og 20
- Hva viser vekta når vi har lagt på 7 terninger?
- Hvor mange terninger ligger det på vekta når den viser 150 gram?
- Hvor krysser denne linja y-aksen? Hva forteller denne verdien?
- Hvor mye veier en terning?

Oppgave 10

Per fyller bensintanken helt full. Han vil se hvor langt han kan komme på en full tank.
Uttrykket

$$y = -0,5x + 45$$

viser hvor mange liter han har igjen på tanken når han har kjørt x mil.

- Tegn grafen til y når x er mellom 0 og 100
- Hvor mye har Per igjen på tanken når han har kjørt 30 mil?
- Hvor langt har Per kjørt når det er 10 liter igjen på tanken?
- Hvor langt har han kjørt når tanken er tom?
- Hvor krysser denne linja y -aksen? Hva forteller denne verdien?
- Hvor mange liter bruker bilen per mil?

Skriv ut grafen og lim den inn her:

4. Polynomfunksjoner

“Polynom” betyr “flere ledd”. En polynomfunksjon består av en sum av potenser av x . Potensen med den største eksponenten bestemmer navnet på funksjonstypen.

Polynomfunksjonen $f(x) = 2x^2 - 3x + 1$ kalles en *andregradsfunksjon*

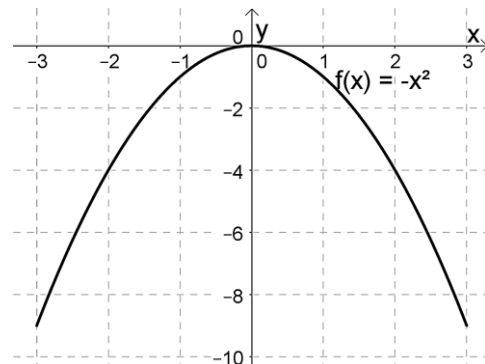
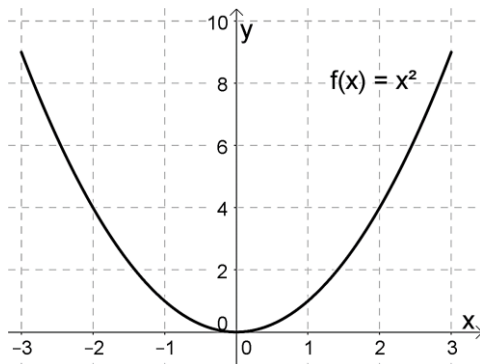
Polynomfunksjonen $g(x) = -x^3 + 2x^2 - 4$ kalles en *tredjegradsfunksjon*.

Begrepet stigningstall brukes ikke for polynomfunksjoner fordi grafen ikke er en rett linje. Men også polynomfunksjoner har et konstantledd som gir skjæringspunktet med andreaksen. Konstantleddene er 1 og -4 for funksjonene f og g ovenfor.

4.1 Grafen til en polynomfunksjon

En polynomfunksjon av grad 2 (=andregradsfunksjon) vil alltid ha et toppunkt eller et bunnpunkt, under ser du grafen til funksjonene $f(x) = x^2$ og $g(x) = -x^2$.

Hva er likt og hva er forskjellig med disse grafene? Hvorfor er det slik?

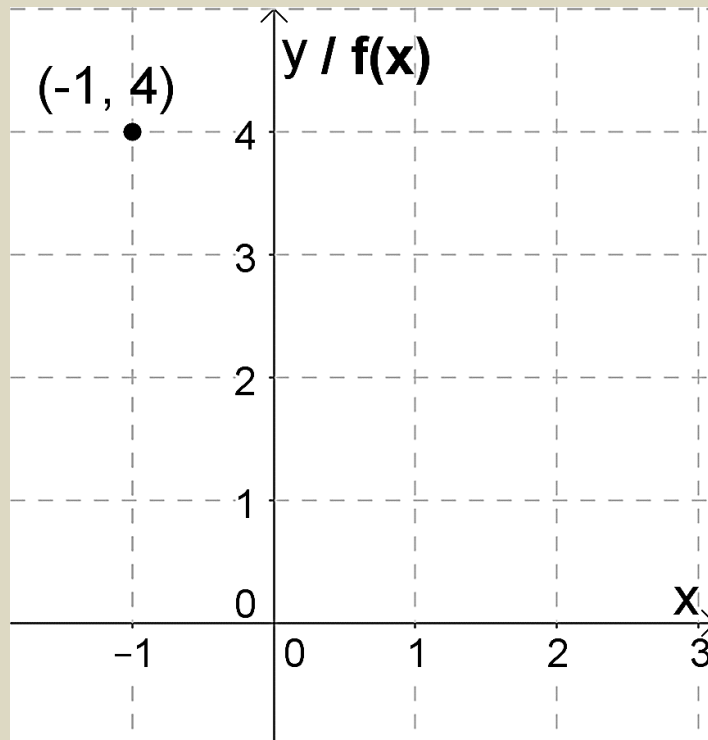
Oppgave 11

Funksjonen f er gitt ved $f(x) = x^2 - 2x + 1$.

- a) Hva kan vi si om hvordan grafen vil se ut før vi tegner den?
- b) Gjør utregninger og fyll ut resten av tabellen:

x	-1	0	1	2	3
$f(x)$	4				

- c) Marker resten tallene fra tabellen som punkter i koordinatsystemet og tegn grafen.

- d) Skriv funksjonsuttrykket inn i GeoGebra. Bruk samme la grafen gå mellom x-verdiene -1 og 3

4.2 Ekstremalpunkt

I mange oppgaver med polynomfunksjoner blir du bedt om å tegne grafen og å finne største eller minste verdi som funksjonen kan ha. Disse punktene kalles for *ekstremalpunkt*. Litt enkelt kan vi si at den største verdien kalles for *toppunkt*, og den laveste verdien *bunnpunkt*.

Eksempel 2

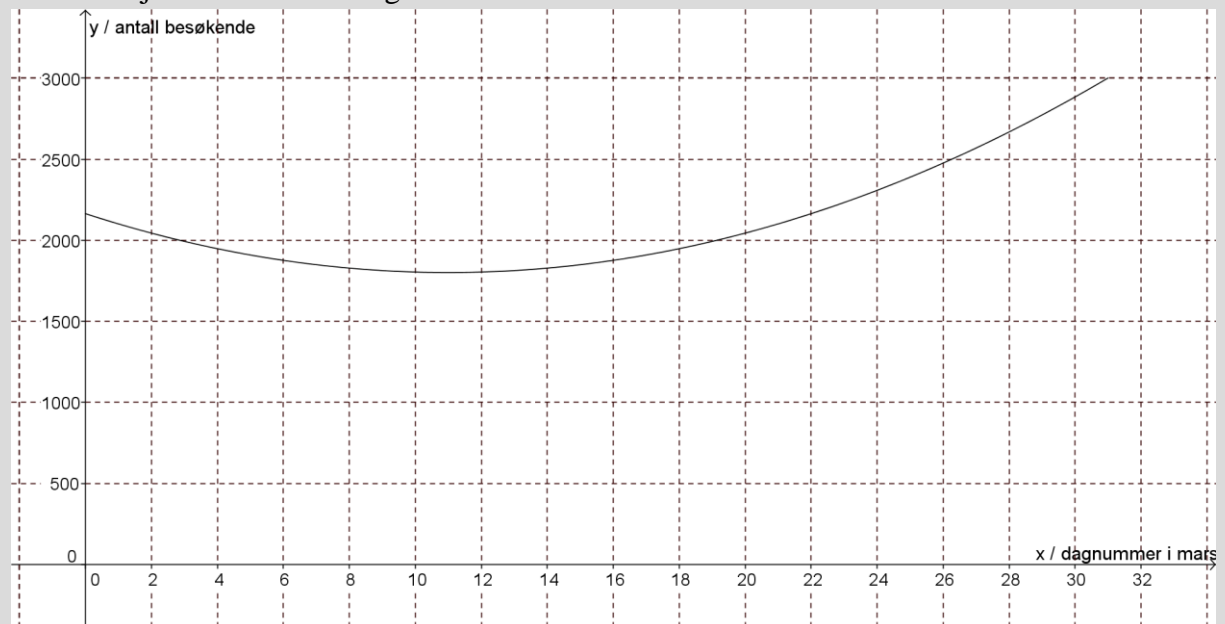
Funksjonen $B(x) = 3x^2 - 66x + 2164$ er en andregradsfunksjon. Det viser seg at denne beskriver ganske godt antall besøkende i et alpinanlegg som funksjon av dagnummeret x i måneden mars. Vi sier at funksjonen er en god *modell* for antall besøkende.

Tegn grafen til funksjonen når x ligger mellom 0 og 31.

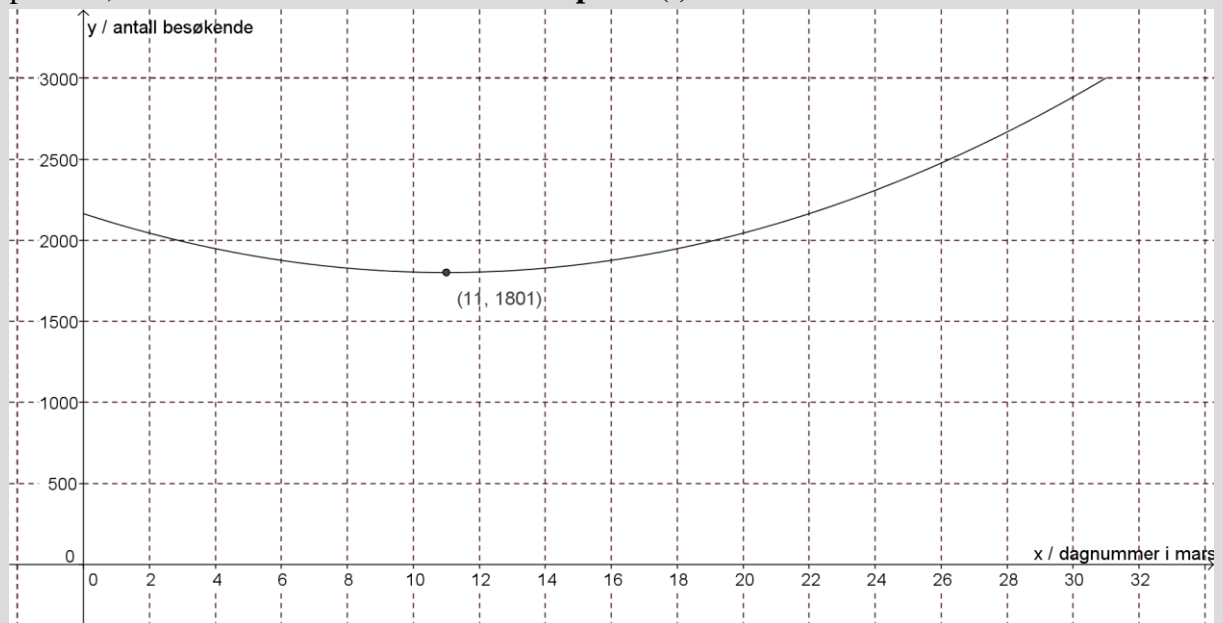
På hvilken dag var det færrest besøkende i bakken? Hvor mange var der da?

Vi taster inn funksjonsuttrykket slik i Geogebra: **Funksjon(3x² - 66x + 2164,0,31)**. Vi ber altså om at grafen skal tegnes fra $x = 0$ til $x = 31$. Så skriver vi en passende tekst på aksene.

Etter å ha justert aksene skal grafen bli omtrent slik:

Geogebra har antagelig gitt funksjonen navnet $f(x)$. For å finne nøyaktig verdi for bunnpunktet, skriver vi kommandoen **Ekstremalpunkt(f)**.

Vi ser at det var færrest besøkende for $x = 11$, altså 11. mars. Da var det omtrent 1800 besøkende.

Oppgave 12

En bedrift har funnet ut at overskuddet på en vare per uke (i kroner) er gitt ved funksjonen $O(x) = -2x^2 + 200x - 2000$, der x er prisen på en enhet av varen i kroner.

- Tegn grafen. La x ligge mellom 0 og 100.
- For hvilken pris blir overskuddet størst, og hvor stort er overskuddet da?

Oppgave 13

Funksjonen $F(x) = 25x^3 - 375x^2 + 1150x + 12000$ beskriver ganske nøyaktig antallet innbyggere i en kommune x år etter år 2000. $x = 0$ er altså år 2000, $x = 1$ er år 2001 osv.

- Tegn grafen til denne funksjonen fra år 2000 til og med 2013.
Her må du altså la x ligge mellom 0 og 13.
- Hvilket år var det færrest innbyggere i kommunen? Hvor mange innbyggere var det da?

4.3 Nullpunkt

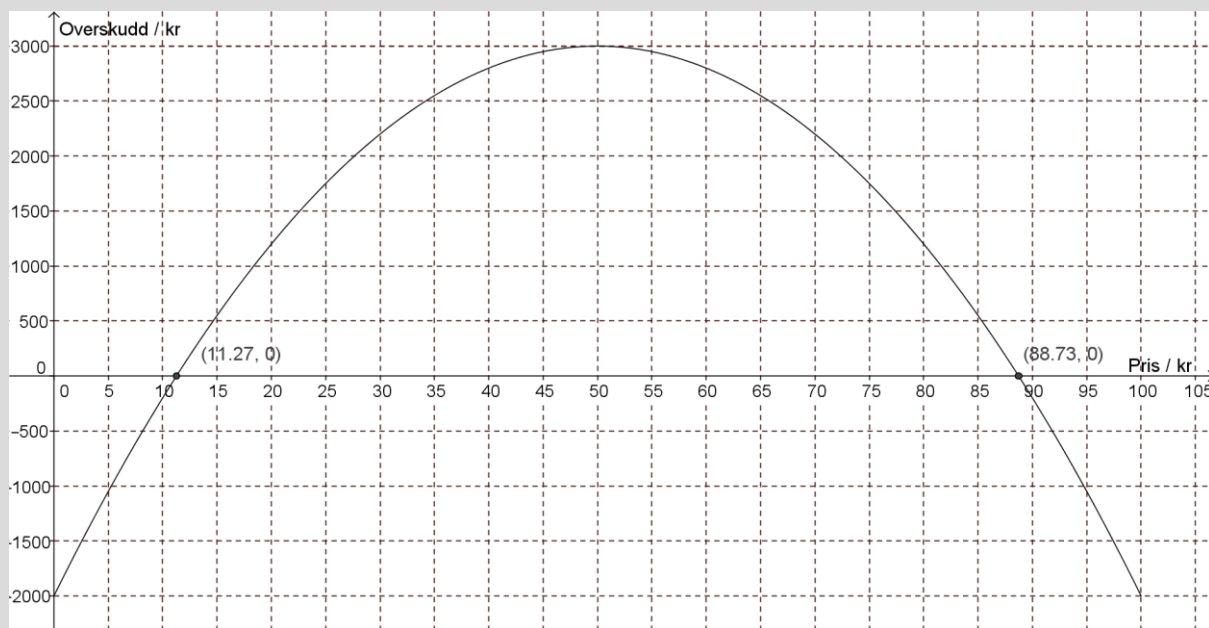
Et punkt der grafen til en funksjon treffer x -aksen kalles et *nullpunkt* til funksjonen. I et slikt punkt er funksjonsverdien lik null.

Vi ser først på hvordan vi finner nullpunkter i GeoGebra.

Eksempel 3

Vi ønsker å finne nullpunktet til funksjonen i oppgave 16. Først taster vi inn funksjonen:

Funksjon $(-2x^2+200x-2000,0,100)$. GeoGebra kaller funksjonen for f . Så skriver vi kommandoen **Nullpunkt(f)**.

Det ene nullpunktet er $x = 11.27$, og har koordinatene $(11.27, 0)$. Alle nullpunkter vil ha y -koordinat 0. Det andre nullpunktet er $x = 88.73$, og har koordinatene $(88.73, 0)$.

Hva er den praktiske betydningen av dette?

Siden funksjonen viser et overskudd, vil den delen av grafen som ligger under x -aksen vise når bedriften går med underskudd. Der grafen treffer x -aksen er overskuddet lik null, det vil si at bedriften verken går med overskudd eller underskudd, den går i balanse.

Bedriften går i balanse når prisen på varen er 11,27 kr eller 88,73 kr.

Bedriften går med overskudd når prisen er høyere enn 11,27 kr og lavere enn 88,73 kr.

Bedriften går med underskudd når prisen er lavere enn 11,27 kr eller høyere enn 88,73 kr.

Oppgave 14

En bedrift har funnet ut at overskuddet på en vare per uke (i kroner) er gitt ved funksjonen $O(x) = -x^2 + 300x - 1500$, der x er prisen på en enhet av varen.

- Tegn grafen. La x ligge mellom 0 og 300.
- For hvilken pris går bedriften i balanse (overskudd lik null)?
- Når går bedriften med overskudd?

4.4. Skjæringspunkt

Et punkt der to grafer treffer hverandre, kalles *skjæringspunkt*. I et skjæringspunkt er funksjonsverdien til to funksjoner den samme.

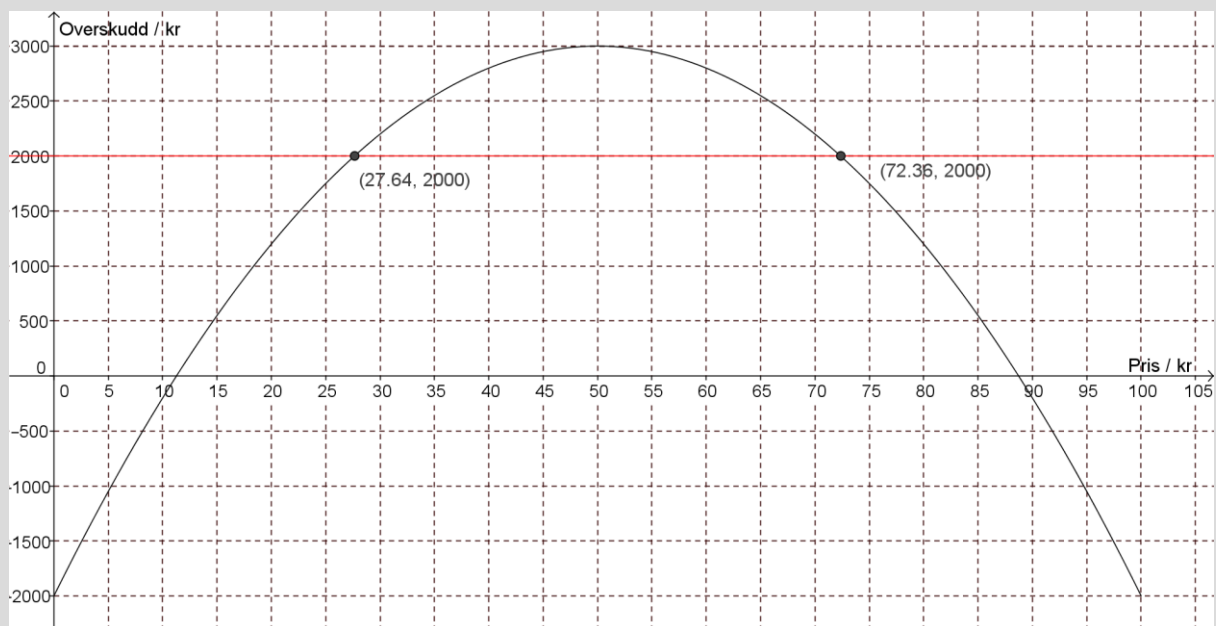
Metoden vi bruker for å finne skjæringspunkter er kjent fra lineære funksjoner, men vi skal se på et eksempel der den praktiske betydningen er ny.

Eksempel 4

Vi ser fortsatt på funksjonen fra oppgave 16.

Vi vil finne hva prisen må være for at overskuddet skal bli større enn 2000 kr.

Vi tegner inn linja $y = 2000$ og finner skjæringspunktene:

Vi ser at skjæringspunktene er $(27.64, 2000)$ og $(72.36, 2000)$. Det betyr at når prisen er 27,64 kr eller 72,36 er overskuddet lik 2000

Vi ville finne ut når overskuddet er *større* enn 2000 kr. Siden grafen ligger over linja $y = 2000$ mellom de to skjæringspunktene, er overskuddet større enn 2000 kr når prisen er mellom 27,64 kr og 72,36 kr.

Oppgave 15

En vårdag mellom kl. 12 og kl. 20 var temperaturen gitt ved $T(x) = -0,24x^2 + 1,2x + 16$, der $T(x)$ står for antall celsiusgrader, og x for antall timer etter kl. 12.

a) Tegn grafen til denne funksjonen fra kl. 12 til og med kl. 20.

Her må du altså la x ligge mellom 0 og 8.

b) Når var temperaturen lik 16 °C?

c) Når var temperaturen høyere enn 16 °C?

Oppgave 16

Karl står på balkongen og kaster en ball opp i lufta. Etter x sekunder er ballen tilnærmet $h(x)$ meter over bakken, der

$$h(x) = -5x^2 + 10x + 15$$

- a) Tegn grafen til h når x er mellom 0 og 3 sekunder
- b) Hvor høyt over bakken er ballen etter 2 sekunder?
- c) Når er ballen 18 meter over bakken?
- d) Når er ballen på sitt høyeste over bakken?
- e) Når treffer ballen bakken?

Oppgave 17

Firmaet FISKEMAT produserer og selger frossenfisk. Kostnaden K ved produksjonen er gitt ved funksjonen

$$K(x) = 0,012x^2 + 14x + 7000$$

der x er antall produserte enheter per uke.

- a) Tegn grafen til K for x mellom 0 og 2500.
- b) Hva er kostnaden når firmaet produserer 750 enheter?
- c) En uke var kostnaden 40 105 kr. Hvor mange enheter ble produsert denne uka?

FISKEMAT kan selge produktene for 45 kr per enhet.

- d) Forklar at salgsinntekten er gitt ved $I(x) = 45x$
- e) Tegn grafen til I i samme koordinatsystem som K .
- f) Når er salgsinntekten lik kostnaden?
- g) Når er salgsinntektene større enn kostnadene? Hva betyr dette?

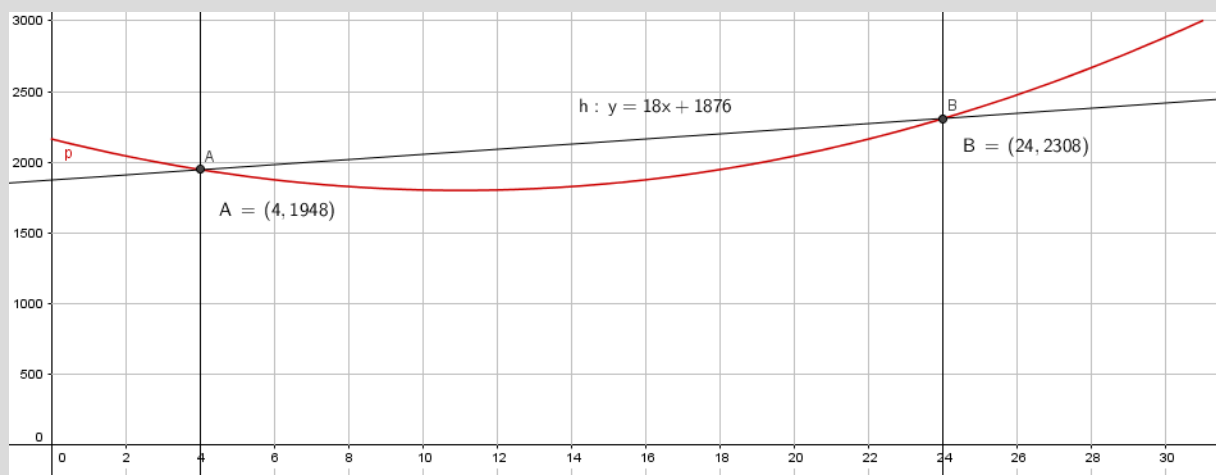
4.5 Gjennomsnittlig endring

Gjennomsnittlig endring forteller om den lineære utviklingen mellom to verdier, dvs hva verdien øker eller minker med i gjennomsnitt. Metoden vi bruker for å finne den lineære utviklingen er gitt under.

Eksempel 4

Vi ser på funksjonen fra eksempel 13. Vi vil finne den gjennomsnittlige endringen i antall besøkende fra 4. mars til 24. mars.

Vi tegner inn linjene $x = 4$ og $x = 24$ og finner skjæringspunktene mellom linjene og funksjonen for å finne antall besøkende i alpinanlegget den 4. mars og den 24. mars, henholdsvis.

Deretter trekker vi en linje som går gjennom de to punktene, ved å bruke «Linje».

Når vi har gjort dette vil vi i algebrafeltet få frem en funksjonsligning til den nye lineære linjen. Denne funksjonsligningen vil være på formen $ax + by = c$. Ved å høyreklikke og velge «Likning $y = ax + b$ », vil vi få frem funksjonsligningen der stigningstallet (a) og konstantleddet (b) lett kan leses. Vi ser da at gjennomsnittlig endring i besøkende fra 4. mars til 24. mars er en øke på 18 mennesker per dag, og vi gir svaret:

Mellom 4. mars og 24. mars vil antall besøkende øke med 18 personer per dag.

Oppgave 18

En hverdag mellom kl. 15 og kl. 22 var antall kunder i en butikk gitt ved $K(x) = -2,5x^2 + 10x + 150$, der $K(x)$ står for antall kunder, og x for antall timer etter kl. 12.

- Tegn grafen til denne funksjonen fra kl. 12 til og med kl. 22.
- Finn ut hvilket tidspunkt det var flest kunder og hvor mange kunder det var der da.
- Finn den gjennomsnittlige endringen i antall kunder mellom kl. 16 og kl. 20.

Utfyllingsoppgave

Funksjonen T gitt ved

$$T(x) = -0,08x^3 + 1,29x^2 - 3,9x + 1,2, \quad 0 \leq x \leq 12$$

viser temperaturen i grader Celsius $T(x)$ på Hellerud 1. april et år x timer etter midnatt

- a) Bruk graftegner til å tegne grafen til T .

Fremgangsmåte:

- b) Når var temperaturen over 10°C ?

Svartekst:

Fremgangsmåte:

- c) Hva var temperaturen kl 01:00?

Svartekst:

Fremgangsmåte:

d) Når var temperaturen 0°C ?

Svartekst:
Fremgangsmåte:

e) Hva var den laveste og den høyeste temperaturen disse timene?

Svartekst:
Fremgangsmåte:

f) Hvor mange grader økte temperaturen med i gjennomsnitt per time fra den var på det laveste til den var på det høyeste?

Svartekst:
Fremgangsmåte:

Lim inn bilde fra GeoGebra her:

Viktige begreper

Konstantledd	
Stigningstall	
Variabel	
Funksjonsuttrykk	
Punkt	
Graf	
Tallintervall	
Tallområde	
Toppunkt	
Bunnpunkt	
Nullpunkt	

GeoGebra – fremgangsmåte

Lage graf for et bestemt tallområde	
Lage graf utfra punkter	
Skrive inn aksetitler	
Tilpasse x- og y-aksen	
Svare på oppgaver	
Finne en x- eller y-verdi når den andre er oppgitt	
Finne topp- og bunnpunkt	
Finne nullpunkt	
Finne gjennomsnittlig endring mellom to x-verdier	
Finne momentan endring/vekstfart	

Eksamensoppgaver funksjoner

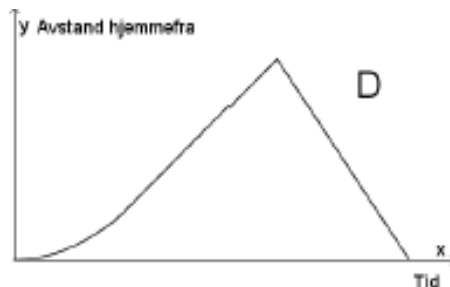
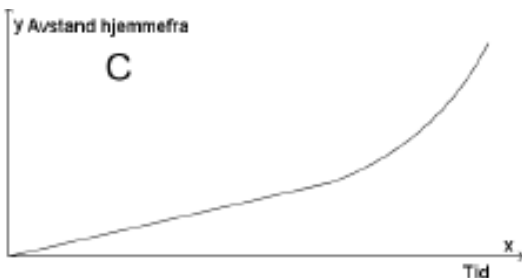
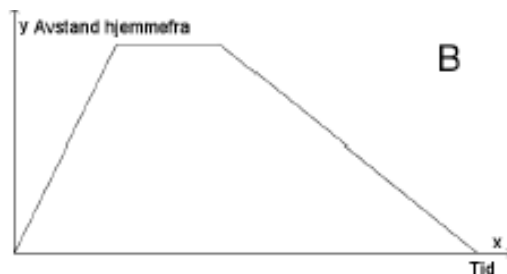
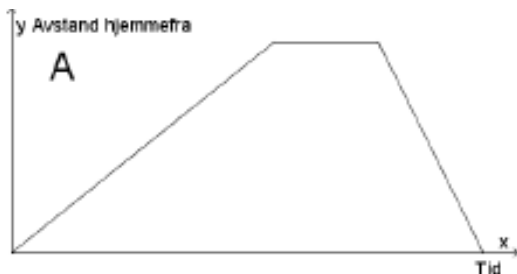
E1

(2P, 2PY høst 2016, Del 1, 4p)

Nedenfor har vi beskrevet fire ulike situasjoner.

Situasjon	Beskrivelse
1	Eline tar en løpetur. Hun starter hjemmefra i rolig tempo og øker så tempoet etter hvert. Etter en stund snur hun og løper raskt tilbake samme vei.
2	Eline løper hjemmefra for å rekke bussen. Etter å ha ventet noen minutter skjønner hun at hun ikke rakk bussen, og går tilbake samme vei.
3	Eline starter hjemmefra og går opp en bratt bakke. Hun tar en liten pause på toppen av bakken før hun løper tilbake samme vei.
4	Eline starter hjemmefra og padler over fjorden. I starten har hun motvind, men etter hvert avtar vinden, og farten øker.

Nedenfor ser du grafiske framstillinger som beskriver sammenhengen mellom tid og Elines avstand hjemmefra for hver av de fire situasjonene.

Hvilken graf passer til situasjon 1?

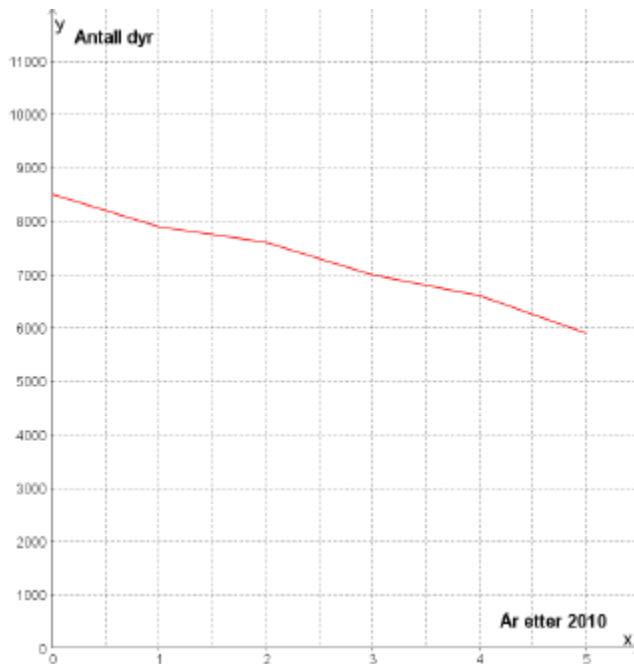
Hvilken graf passer til situasjon 2?

Hvilken graf passer til situasjon 3?

Hvilken graf passer til situasjon 4?

E2

(2P, 2PY høst 2016, Del 1, 4p)

Linjediagrammet ovenfor viser hvordan antall dyr av en art har avtatt innenfor et bestemt område i perioden 2010–2015.

- Bestem en lineær funksjon som tilnærmet beskriver utviklingen.
- Hvor mange dyr av arten vil det være i området i 2018 ifølge funksjonen fra oppgave a) ?
- Hvor mange år vil det gå før det ikke er flere dyr av arten igjen i området ifølge funksjonen fra oppgave a) ?

E3

(2P, 2PY høst 2016, Del 1, 2p)

Siri har kjøpt bil. Hun antar at verdien av bilen x år etter at hun kjøpte den, vil være gitt ved

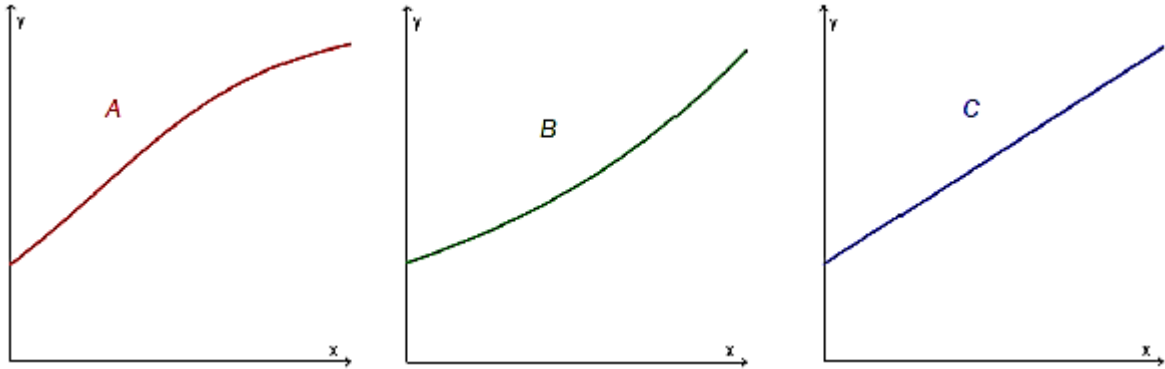
$$V(x) = 250\,000 \cdot 0,9^x$$

- Hva forteller tallene 250 000 og 0,9 i dette funksjonsuttrykket om verdien av Siris bil?
- Hva vil bilens verdi være ett år etter at Siri kjøpte den?

E4

(2P vår 2016, Del 1)

- Forklar hva det vil si at en størrelse øker eksponentielt
- Nedenfor ser du tre ulike grafer. Hvilken eller hvilke av disse viser eksponentiell vekst? Begrunn svaret ditt

E5

(2P vår 2016, Del 1)

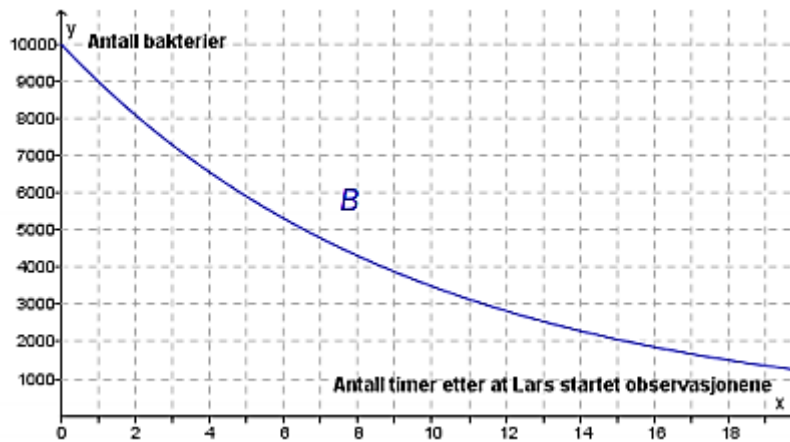
Marte er telefonselger. Hun har en fast grunnlønn per time. I tillegg får hun et fast beløp for hvert produkt hun selger.

En time solgte hun 2 produkter. Hun tjente da til sammen 170 kroner. Den neste timen solgte hun 4 produkter. Denne timen tjente hun til sammen 220 kroner.

- Lag en grafisk framstilling som viser sammenhengen mellom hvor mange produkter Marte selger i løpet av en time, og hvor mye hun tjener denne timen.
- Bruk den grafiske framstillingen til å bestemme Martes grunnlønn per time og det beløpet hun får for hvert produkt hun selger.
- Hvor mange produkter må Marte selge i løpet av en time dersom hun skal tjene 370 kroner denne timen?

E6

(2P, høst 2015, del 1)

Lars observerer en bakteriekultur. Fra han startet observasjonene, har antall bakterier avtatt eksponentielt. Se grafen til funksjonen B ovenfor.

Bestem vekstfaktoren og sett opp uttrykket for $B(x)$

E7

(2P, vår 2015, del 1)

Sigurd er 30 km fra hjemmet sitt. Han sykler hjemover med en konstant fart på 12 km/h.

Lag en grafisk framstilling som viser sammenhengen mellom antall timer og antall kilometer han er hjemmefra.

Hvor lang tid tar det før han kommer hjem?

E8

(2P, vår 2015, del 1)

Karl står på balkongen og kaster en ball opp i lufta. Etter t sekunder er ballen tilnærmet $h(t)$ meter over bakken, der

$$h(t) = -5t^2 + 10t + 15$$

a) Fyll ut tabellen nedenfor

t	0	0,5	1	1,5	2	2,5	3
$h(t)$		18,75		18,75		8,75	

b) Tegn grafen til h

c) Gi en praktisk tolkning av verdiene av $h(0)$ og $h(3)$

E9

Funksjonene G og J gitt ved

$$G(x) = 0,0030x^3 - 0,088x^2 + 1,17x + 3,7 \quad 0 \leq x \leq 12$$

$$J(x) = 0,0017x^3 - 0,057x^2 + 0,93x + 3,7 \quad 0 \leq x \leq 12$$

viser hvordan vekten til to babyer, Geir og Janne, utviklet seg det første leveåret.

Geir veide $G(x)$ kilogram, og Janne veide $J(x)$ kilogram x måneder etter fødselen.

- Bruk graftegner til å tegne grafen til G og grafen til J i samme koordinatsystem.
- Hvor mange kilogram la hver av de to babyene på seg i løpet av det første leveåret?
- Hvor mange måneder gikk det før hver av de to babyene hadde doblet fødselsvekten sin?
- Bestem $\frac{G(12)-G(0)}{12}$ og $\frac{G(2)-G(0)}{2}$

Hva forteller disse svarene om vekta til Geir?

E10

(2P vår 2015, Del 2)

Funksjonen f gitt ved

$$f(x) = -0,0000028x^3 + 0,001x^2 - 0,025x + 3,8 \quad 0 \leq x \leq 300$$

Viser temperaturen $f(x)$ grader celsius i sjøen et sted på Sørlandet x dager etter 31. desember 2013

- Bruk graftegner til å tegne grafen til f
- Bestem forskjellen mellom høyeste og laveste temperatur
- Bestem $f(100)$ og den momentane vekstfarten til f når $x = 100$.
Hva forteller disse svarene?

E11

(1P vår 2013, Del 2)

Funksjonen h gitt ved $h(t) = 3,35t^3 - 50t^2 + 170t + 700$ var en god modell for hjortebestanden i en kommune i perioden 1990 – 2000.

Ifølge modellen var det $h(t)$ hjort i kommunen t år etter 1. januar 1990.

- Tegn grafen til h for $0 \leq t \leq 10$.
- Når var hjortebestanden størst, og hvor mange hjort var det i kommunen da?
- Løs likningen $h(t) = 850$ grafisk, og forklar hva løsningen forteller om hjortebestanden.
- Hvor stor var den gjennomsnittlige endringen i antall hjort per år i perioden 1. januar 1994 – 1. januar 1998?

E12

(2P-Y høst 2013, Del 2)

Funksjonen f gitt ved $f(x) = -9x^3 + 270x^2 - 1400x + 3000$ viser hvor mange personer som var logget på en nettside x timer etter midnatt et gitt døgn.

- Tegn grafen til f for $0 \leq x \leq 24$.
- Hvor mye var klokka da det var flest personer logget på nettsiden?
Hvor mange personer var logget på nettsiden da?
- Når var flere enn 1500 personer logget på nettsiden?
- Bestem den gjennomsnittlige vekstfarten til f for $6 \leq x \leq 16$.
Hva forteller dette svaret?

E13

(Eksamen 2P(-Y), vår 2016, del 2)

Funksjonen B gitt ved

$$B(x) = 0,006x^4 - 0,33x^3 + 5,7x^2 - 32,1x + 59,3 \quad 5 \leq x \leq 23$$

viser hvor mange grader $B(x)$ sola stod over horisonten x timer etter midnatt i Bergen 21. juni 2015.

- Bruk graftegner til å tegne grafen til B .
- Hvor mange grader stod sola over horisonten da den var på sitt høyeste?
- Når stod sola 20 grader over horisonten?
- Hvor mange grader steg sola i gjennomsnitt per time fra klokka 05.00 til klokka 12.00?

Kapittel 8. Sannsynlighetsregning

Mål for Kapittel 8, Sannsynlighetsregning.

Kompetansemål

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

- lage eksempler og simuleringer av tilfeldige hendelser og redegjøre for begrepet sannsynlighet
- beregne sannsynlighet ved å telle opp gunstige og mulige utfall, systematisere opptellinger ved hjelp av krysstabeller, venndiagram og valgtre og bruke addisjonssetningen og produktsetningen i praktiske sammenhenger

Læringsmål

Etter at du har arbeidet med dette kapittelet skal du sette kryss i de boksene som tilhører de læringsmålene du har oppnådd. Det er viktig at du er ærlig og at du ikke krysser i de boksene som du føler at du ikke kan. På den måten vet du på hvilket område du må forbedre deg.

Etter dette kapittelet vet jeg

- hva sannsynlighet er
- hva gunstige utfall er i ulike oppgaver
- hva forskjellen på uniform og ikke-uniform sannsynlighet er
- hvordan jeg ordner informasjon i en krysstabell, et venndiagram og et valgtre
- hva tilbakelegging betyr i sannsynlighetsregning

Etter dette kapittelet kan jeg forklare

- hvordan jeg finner sannsynlighet i enkle tilfeller uten tilbakelegging
- i hvilke tilfeller en bruker addisjonssetningen og produktsetningen
- hvorfor brøkgregning er viktig i sannsynlighet
- hva en krysstabell representerer
- hvordan tilbakelegging påvirker sannsynligheten for en hendelse

Etter dette kapittelet kan jeg vurdere og

- lage og løse sammensatte tekstoppaver knyttet til sannsynlighet
- utføre beregninger av sannsynlighet på bakgrunn av tekst og på bakgrunn av en krysstabell
- diskutere sannsynlighet brukt i dagligtale
- se sammenhenger ved hjelp av tabeller, diagram og funksjonsuttrykk
- vurdere og sortere informasjon oppgitt i tekst

Utforskende oppgave – Første hest til 10

I denne oppgaven skal dere jobbe sammen i par.

På spillebrettet ser dere 12 hester som står klare ved startstreken og hvor målet er å være første hest til rute nummer 10. Hestene flytter på følgende måte:

- En av dere kaster 2 terninger, og legger sammen antall øyne på terningene. Summen forteller hvilken hest som skal flytte.
- Den andre setter et kryss i første ledige rute i kolonnen til riktig hest.

Før dere begynner:

- Velg dere tre hester hver. Skriv forbokstaven under hesten for å vise hvem som «eier» hvilken hest.
- Bli enige om hvem som kaster og hvem som setter kryss.
- Avgjør en premie til vinneren, dersom en av dere eier vinnerhesten.
- Når en hest har kommet til rute nummer 10 er konkurransen over, uavhengig av om noen eier denne hesten.

Når alle er ferdige lager læreren statistikk over resultatene. Vi skal da diskutere:

- Hvilke hester blir kastet oftest? Hvorfor skjer dette?
- Ligner resultatet du fikk på klassens resultat? Hvis det ikke gjør det, hva tror du grunnen er til det?
- Hvor mange ganger har hest nummer 1 flyttet? Hva er grunnen til dette?
- Dersom du skulle spilt dette en gang til, hvilke hester ville du valgt? Hvorfor ville du valgt disse hestene?
- Velg deg en hest, og tenk gjennom følgende:
 - På hvor mange ulike måter kan terningene lande slik at din hest skal flytte?
 - På hvor mange ulike måter kan to terninger lande?
 - Kan du stille opp dette som en brøk, hvor du har antall ønskede kombinasjoner i telleren og antall mulige kombinasjoner i nevneren?
 - Hvorfor er antall muligheter og antall hester ulikt?
- Still opp en slik brøk for alle hestene. Er det noen sammenheng mellom brøkene og resultatet for klassen? Er det noen sammenheng mellom brøkene og resultatet for alle klassene våren 2016?
- Hvordan ville dette spillet sett ut dersom dere skulle kastet 3 terninger? Hvilke hester ville du valgt da?

1. Innledning

I de fleste tilfelle er det umulig å vite sikkert hva som vil skje. Av og til kan vi likevel regne ut hvor *sannsynlig* det er at noe bestemt kommer til å hende.

I daglig tale kan vi si noe sånt som at det er 80 % sannsynlig at Manchester United kommer til å slå Chelsea i lørdagens fotballkamp, eller at det bare er 10 % sannsynlig at Sara får 5 på neste matematikkprøve. Da gir vi uttrykk for at vi er ganske sikre på at Manchester U. vil vinne, og at Sara antagelig ikke vil få 5. Men de to sannsynlighetene gir bare uttrykk for hva vi *tror* på grunnlag av hva fotball-lagene og Sara har prestert tidligere. Hvis vi er helt sikre på at noe bestemt vil skje, sier vi ofte at “det er 100 % sikkert”. Er vi sikre på at det ikke vil skje, kan vi si “det er null sannsynlighet” eller “null sjanse”.

Sannsynligheter som uttrykker noe mer enn bare hva vi tror, må *beregnes*. De enkleste regnemåtene skal du lære i dette kapitlet.

Avansert sannsynlighetsregning er svært viktig i praktiske sammenhenger, for eksempel i forsikringsbransjen, medisinsk forskning, genetikk og mange typer lotterier og spill.

2. Hva er sannsynlighet?

Anta at vi har undersøkt kjønn til 10 000 nyfødte barn på et stort sykehus. Vi setter opp resultatene i en tabell:

Utfall	Antall	Antall i prosent
Gutt	5140	51,4 %
Jente	4860	48,6 %
Gutt eller jente	10000	100 %

Den andre kolonnen viser hvor mange tilfeller det er av hvert utfall.

Siste kolonne viser hvor mange prosent av forsøkene hvert av de to mulige utfallene forekommer.

Etter å ha gjort denne undersøkelsen, kan vi si at sannsynligheten for at et tilfeldig valgt barn er en gutt, er 51,4 %, eller 0,514. Sannsynligheten for at det er en jente, er 48,6 %, eller 0,486. Det skriver vi kort slik:

$$P(\text{gutt}) = 0,514, P(\text{jente}) = 0,486.$$

Vi bruker P fordi sannsynlighet heter “probability” på engelsk.

Sannsynligheten for et bestemt utfall viser i hvor stor prosent av et forsøk dette utfallet forekommer, hvis vi gjør et forsøk *mange* ganger.

Verdien blir mer og mer nøyaktig jo flere ganger vi gjør forsøket.

Oppgave 1

På Hellerud videregående skole er det 650 elever. Blant disse elevene er 300 jenter.

- Framstill resultatene i en tabell med antall og prosenter som vist på forrige side.
- Hva er sannsynligheten for at en tilfeldig valgt elev er jente?
- Hva er sannsynligheten for at en tilfeldig valgt elev er gutt?

Oppgave 2

Rød-grønn fargeblindhet rammer først og fremst gutter. Blant 5460 undersøkte norske mannlige rekrutter var 437 fargeblinde. Resten hadde normalt fargesyn.

- Framstill resultatene i en tabell med antall og prosenter som vist på forrige side.
- Hva er sannsynligheten for at en tilfeldig valgt norsk gutt/mann er fargeblind?
- Hva er sannsynligheten for at en tilfeldig valgt norsk gutt/mann *ikke* er fargeblind?

3. Sannsynlighetsregning når alle utfall er like sannsynlige

3.1. Innledning

Hvis vi kaster et pengestykke har vi to mulige utfall. Vi kan få mynt, eller kron. Begge utfallene er like sannsynlige. Det betyr at $P(M) = 1/2$ og $P(K) = 1/2$. Fordi sannsynlighetene her er *nøyaktig* 50 % (0,50), bruker vi gjerne brøken $\frac{1}{2}$ isteden.

Her er noen eksempler på forsøk og de mulige utfallene

Forsøk	Mulige utfall
Kaste et pengestykke	Mynt, kron
Kaste en terning	1, 2, 3, 4, 5, 6
Trekke et kort fra en kortstokk med 52 kort	Hjerter ess, spar to, ... (tilsammen 52)
Bestemme kjønn til nyfødt barn	Gutt, jente
Bestemme antall jenter i en trebarnsfamilie	0, 1, 2, 3
Undersøke om en person er fargeblind	Fargeblind, ikke fargeblind
Undersøke fabrikkmerket på mobilen til en person	Apple, Samsung, LG, Nokia, HTC,...

3.2. Hendelser

Hva er sannsynligheten for å trekke en *hjerter* fra en kortstokk? Det er 13 hjerter i stokken slik at det er 13 av 52 mulige utfall som gir en hjerter.

Vi sier at ”hjerter” er en *hendelse* som består av 13 utfall. Disse utfallene kaller vi *gunstige utfall* for hendelsen ”hjerter”. (Ordet ”gunstig” betyr ”passende” eller ”bra”.) Da finner vi sannsynligheten for at vi trekker et hjerterkort slik

$$P(\text{hjerter}) = \frac{13}{52} = \frac{13}{13 \cdot 4} = \frac{1}{4} = 0,25 = 25\%$$

(her har vi skrevet sannsynligheten som både brøk, desimaltall og prosent).

Hvis alle utfallene er like sannsynlige, finner vi sannsynligheten for en *hendelse* slik:

$$P(\text{ en hendelse}) = \frac{\text{antall gunstige utfall}}{\text{antall mulige utfall}}$$

Et *gunstig utfall* er et utfall som gir oss hendelsen.

Hvis vi kaster to terninger, kan vi kalle summen av øynene for en hendelse. Summen kan variere fra 2 til 12. Det er $6 \cdot 6 = 36$ mulige utfall i dette forsøket. Hendelsen ”summen av øynene er 7” har seks gunstige utfall: (1+6), (2+5), (3+4), (4+3), (5+2), (6+1). Da får vi

$$P(\text{sum øyne lik 7}) = \frac{6}{36} = \frac{1}{6}.$$

Oppgave 3

- Hva er sannsynligheten $P(\text{fem})$ for å få en *femmer* når vi kaster en terning?
- Hva er sannsynligheten $P(\text{partall})$ for å få et *partall* når vi kaster en terning?
- Hva er sannsynligheten for å trekke *hjerter ess* fra en kortstokk?
- Hva er sannsynligheten for å trekke *ruter* fra en kortstokk?
- Hva er sannsynligheten for å trekke *et ”svart kort”* fra en kortstokk?
- Hvordan ville du gå fram for å finne ut om alle fødselsdatoer er like sannsynlige? Anta at de faktisk er det. Hva er da sannsynligheten for at en tilfeldig valgt person er født 1. mai? Et *gunstig utfall* er et utfall som gir oss hendelsen.

Oppgave 4

Finn sannsynligheten for at summen av øynene på to terninger er lik

- 5
- 10
- 12

3.3. Multiplikasjonsprinsippet: Hvordan finne antall mulige utfall

Anta at en restaurant tilbyr 3 forretter, 5 hovedretter og 4 desserter. Du kan ikke bestemme deg og velger derfor forrett, hovedrett og dessert ved å sette ned fingeren i menyen helt tilfeldig. Hva er sannsynligheten for å velge kamskjell til forrett, laks til hovedrett og sjokolademousse til dessert (hvis alle disse står på menyen)?

Vi antar at alle valg av de tre rettene er like sannsynlige, og trenger da antall mulige utfall. Hver av de tre forrettene kan vi kombinere med fem hovedretter. Det gir $3 \cdot 5 = 15$ mulige kombinasjoner. Hver av disse 15 kombinasjonene kan vi kombinere med 4 desserter. Det gir tilsammen $15 \cdot 4 = 60$ mulige treretters middager. Sannsynligheten for et bestemt treretters valg blir da $1/60$.

Multiplikasjonsprinsippet: Hvis vi skal gjøre flere valg etter hverandre, finner vi antall mulige utfall ved å multiplisere antall muligheter i hvert av valgene.

Eksempel 1

Ida kan velge mellom sju sjokolader. For at det ikke skal bli for usunt, må hun også velge en av fire frukter. Hun klarer ikke å bestemme seg så hun trekker lodd for å velge. Hva er sannsynligheten for at hun trekker firkløver og pære?

Antall mulige utfall av trekningen er $7 \cdot 4 = 28$.

Hvis hun trekker lodd, kan vi anta at alle de 28 utfallene er like sannsynlige. Derfor er

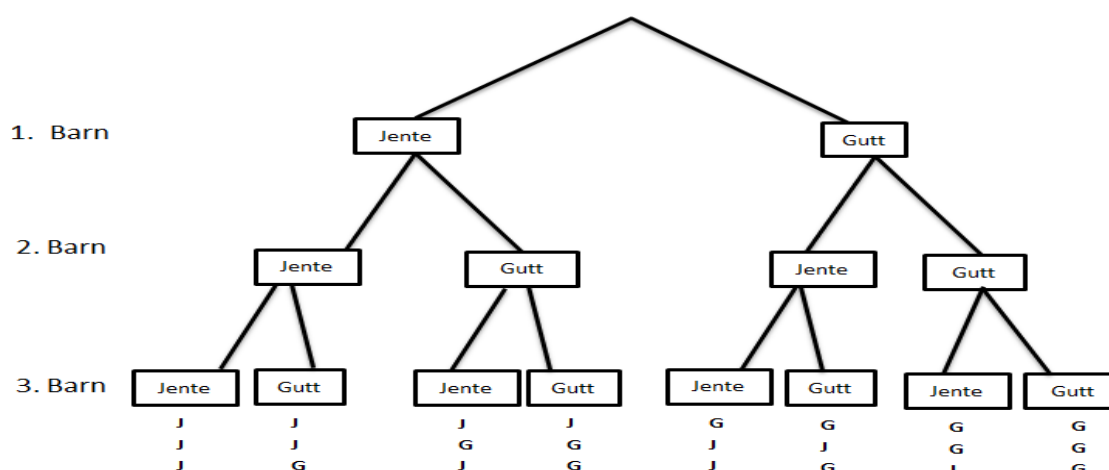
$$P(\text{firkløver og pære}) = \frac{1}{28}.$$

Eksempel 2

Hva er sannsynligheten for at det første barnet er en gutt, og de to neste er jenter, i en trebarnsfamilie? Anta at alle utfall er like sannsynlige.

Antall mulige utfall er her $2 \cdot 2 \cdot 2 = 8$. Derfor er $P(GJJ) = \frac{1}{8}$.

De mulige utfallene i eksempel 2 kan framstilles i et *valgtre*

Her kan vi se at GJJ er en av åtte muligheter totalt. Slik kunne vi brukt valgtreet og funnet at $P(GJJ) = \frac{1}{8}$, akkurat som vi fant i eksempelet over.

Oppgave 5

- Hvor mange mulige utfall er det hvis vi kaster tre pengestykker?
- Hva er sannsynligheten for at vi skal få MMK? (mynt på første pengestykke, mynt på andre og kron på tredje)?
- Tegn et valgtre som ligner på valgtreet ovenfor, og som viser de ulike utfallene i dette forsøket.

Oppgave 6

Vi skal tippe utfallet av to fotballkamper. Hver kamp kan gi hjemmeseier (H), uavgjort (U) eller borteseier (B).

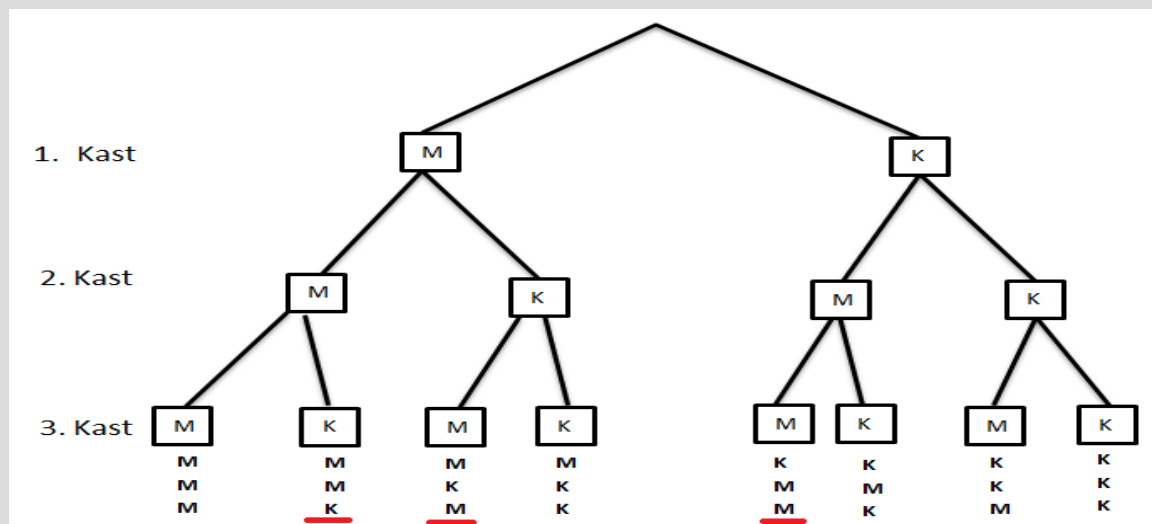
- Hvor mange mulige utfall er det i denne tippekonsurransen?
- Lag et valgtre som viser de mulige utfallene.
- Hvor mange mulige utfall er det hvis man tipper resultatet av 12 kamper?

Eksempel 3

Vi kaster tre pengestykker etter hverandre.

- Finnsannsynligheten for 2 mynt og en kron.
- Finnsannsynligheten for 1 mynt og to kron

Tegner et valgtre som gir oss oversikt over de forskjellige utfallene.

a) Vi ser at vi har 8 forskjellige utfall. Av disse gir tre forskjellige to mynt og 1 kron. Dette er MMK, MKM og KMM som er markert i rødt. Sannsynligheter for to mynt og en kron er dermed $\frac{3}{8}$.

b) Av valgtreet ser vi at det er tre muligheter for å få 1 mynt og to kron. MKK, KMK og KKM.

Sannsynligheter for 1 mynt og to kron er dermed $\frac{3}{8}$.

Oppgave 7

Vi kaster to pengestykker etter hverandre.

- Tegn et valgtre som viser de mulige utfallene vi kan få.
- Finnsannsynligheten for 2 kron.
- Finnsannsynligheten for 2 mynt.
- Finnsannsynligheten for 1 mynt og 1 kron.

Oppgave 8

CMT er en arvelig nervesykdom. I gjennomsnitt vil halvparten av barna hvor en av foreldrene har CMT, arve sykdommen.

I en familie har mor CMT. Familien har tre barn.

- Finnsannsynligheten for at alle tre barna har CMT.
- Finnsannsynligheten for at to av barna har CMT.
- Finnsannsynligheten for at ett av barna har CMT.
- Finnsannsynligheten for at ingen av barna har CMT.

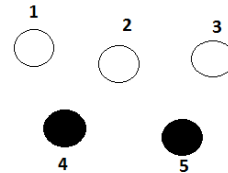
Oppgave 9

- a) Finn sannsynligheten for at det er tre gutter og ei jente i en firebarnsfamilie. Vi regner alle de mulige utfallene som like sannsynlige (ikke helt riktig).
- b) Vi undersøker 1000 firebarnsfamilier. I omtrent hvor mange av disse vil vi finne tre gutter?

3.4. Sammensatte forsøk. Produktsetningen.

Vi har fem nummererte kuler, tre hvite og to svarte. Vi trekker tilfeldig to kuler etter hverandre. Hva er sannsynligheten for at både den første og den andre er hvite *når vi legger den første tilbake før vi trekker den andre*?

I følge multiplikasjonsprinsippet har vi $5 \cdot 5 = 25$ mulige utfall. 9 av disse, nemlig (1,1), (1,2), (1,3), (2,1), (2,2), (2,3), (3,1), (3,2), (3,3) gir oss hendelsen “første er hvit og andre er hvit”. Da får vi :

$$P(\text{første er hvit og andre er hvit}) = \frac{9}{25}.$$

Trekningen av de to kulene er et eksempel på et *sammensatt forsøk*. Forsøket består av to *delforsøk*.

I et sammensatt forsøk er sannsynligheten for hendelsen A i første delforsøk og hendelsen B i andre delforsøk gitt ved *produktsetningen*:

$$P(A \text{ og } B) = P(A) \cdot P(B)$$

Det kan hende at sannsynligheten for B påvirkes av at A har skjedd.

I trekningsforsøket vårt er hendelsen A “første er hvit” og hendelsen B er “andre er hvit”. Det er for begge hendelsene 3 gunstige utfall av 5 mulige. Derfor har vi:

$$P(\text{første hvit og andre hvit}) = P(\text{første hvit}) \cdot P(\text{andre hvit}) = \frac{3}{5} \cdot \frac{3}{5} = \frac{9}{25},$$

som er samme svar som vi fant på en annen måte ovenfor.

Oppgave 10

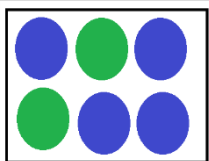
Finn sannsynligheten for å trekke to *svarte* kuler i eksemplet ovenfor (hvor vi legger den første kula tilbake før vi trekker den andre). Løs oppgaven både ved å se på antall gunstige og mulige utfall i det sammensatte forsøket, og ved å bruke produktsetningen.

Oppgave 11

Finn sannsynligheten for å trekke to svarte kuler i eksemplet ovenfor når vi *ikke* legger den første kula tilbake før vi trekker den andre.

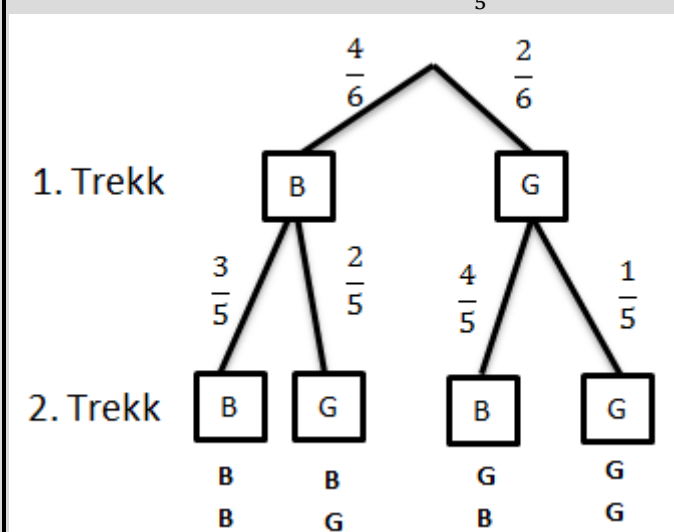
Eksempel 4

I en eske er det fire blå og to grønne kuler. Kenneth trekker tilfeldig to av kulene.

- Bestem sannsynligheten for at han trekker to blå kuler.
- Bestem sannsynligheten for at han trekker to grønne kuler.

Velger å tegne et valgtre først. Brøken angir sannsynligheten for hver mulighet. F.eks er det $\frac{4}{6}$ sjanse for å få blå på det første trekket. Hvis vi fikk blå på det første trekket er det kun 3 blå kuler igjen. Sannsynligheten blir da $\frac{3}{5}$ for å få blå på det andre trekket.

- Vi bruker produksetningen:

$$P(\text{første blå og andre blå}) = P(\text{første blå}) * P(\text{andre blå}) = \frac{4}{6} * \frac{3}{5} = \frac{12}{30} = \frac{6}{15}$$

Sannsynligheten for to blå er $\frac{6}{15}$

- $(\text{begge grønne}) = P(\text{første grønne}) * P(\text{andre grønne}) = \frac{2}{6} * \frac{1}{5} = \frac{2}{30} = \frac{1}{15}$

Sannsynligheten for to grønne er $\frac{1}{15}$

Oppgave 12

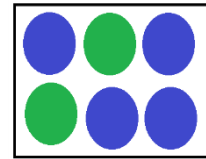
I en klasse arrangeres et lotteri med 40 lodd. Hver elev skal trekke to lodd, og det er gevinst på tre av de 40 loddene. Ida er den første til å trekke og hun tar to lodd. Hva er sannsynligheten for at hun har vunnet på begge loddene?

3.5. Addisjonssetningen: En annen måte å beregne sannsynlighet for hendelser

Vi ser tilbake på eksempel 4 med kuletrekning.

Hva er sannsynligheten for å trekke én blå og grønn kule?

Produktsetningen alene kan bare gi oss sannsynlighetene for at den første er blå og den andre grønn, eller omvendt. Slik:

$$P(BG) = P(\text{første blå og andre grønn}) = P(\text{første blå}) \cdot P(\text{andre grønn}) = \frac{4}{6} \cdot \frac{2}{5} = \frac{8}{30} = \frac{4}{15}$$
$$P(GB) = P(\text{første grønn og andre blå}) = P(\text{første grønn}) \cdot P(\text{andre blå}) = \frac{2}{6} \cdot \frac{4}{5} = \frac{8}{30} = \frac{4}{15}$$

Nå kan vi finne sannsynligheten for en blå og en grønn kule ved å *addere* (legge sammen) disse to sannsynlighetene:

$$P(\text{en grønn og en blå}) = P(BG) + P(GB) = \frac{4}{15} + \frac{4}{15} = \frac{8}{15}$$

Dette er et eksempel på bruk av *addisjonssetningen* for sannsynligheter.

Addisjonssetningen. Vi finner sannsynligheten for at hendelse *A* eller hendelse *B* vil inntreffe ved å *legge sammen* sannsynlighetene for hver av hendelsene.

$$P(A \text{ eller } B) = P(A) + P(B).$$

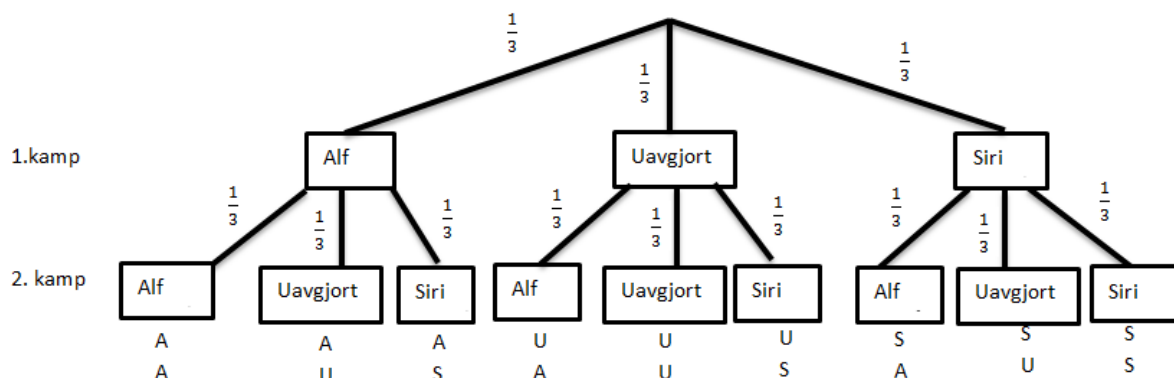
Forutsetningen er at hendelsene ikke har noen felles utfall. Det betyr at ikke begge kan skje samtidig.

Eksempel 5

Alf og Siri spiller “stein –papir –saks” to ganger på rad.

- Hva er sannsynligheten for at Siri vinner første og får uavgjort på andre?
- Hva er sannsynligheten for at minst en av kampene blir uavgjort

Velger å tegne et valgtre først. Alf betyr at Alf vinner, Siri betyr at Siri vinner.

- At Siri vinner første, og får uavgjort på andre tilsvarer utfallet SU, i valgtreet.

$$P(SU) = P(\text{Siri vinner første}) \cdot P(\text{Uavgjort på andre}) = \frac{1}{3} \cdot \frac{1}{3} = \frac{1}{9}$$

Sannsynligheten for at Siri vinner første og får uavgjort på andre er $\frac{1}{9}$.

- Her kan vi bruke addisjonssetningen. Vi ser at minst en av kampene blir uavgjort betyr at vi kan få: AU, UA, UU, US eller SU. Alle disse resultatene er like sannsynlig.

$$P(\text{Minst en av kampene blir uavgjort}) = P(AU) + P(UA) + P(UU) + P(US) + P(SU)$$

$$P(\text{Minst en av kampene blir uavgjort}) = \frac{1}{9} + \frac{1}{9} + \frac{1}{9} + \frac{1}{9} + \frac{1}{9} = \frac{5}{9}$$

Sannsynligheten for at minst en kamp blir uavgjort er $\frac{5}{9}$.

Eksempel 6

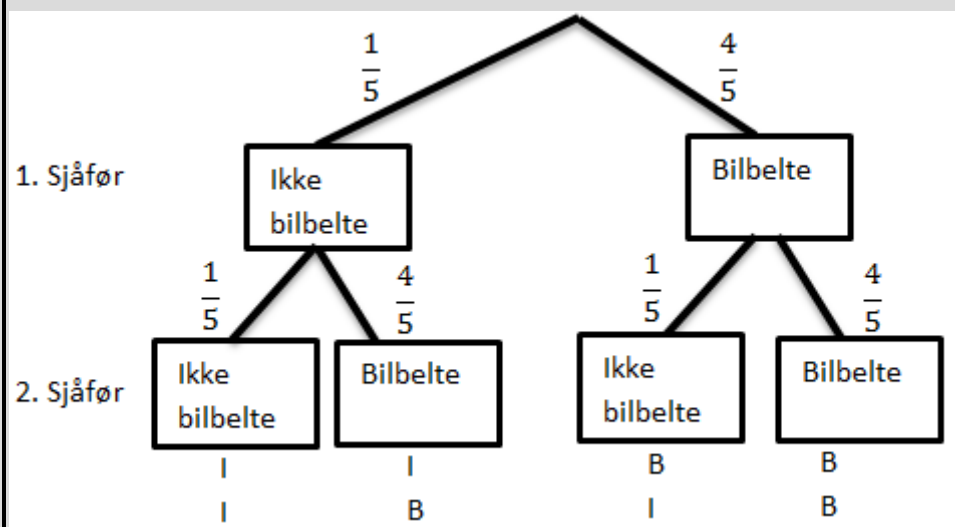
Vi antar at det er 80% sannsynlighet for at en tilfeldig valgt bilfører bruker bilbelte. Vi kontrollerer to tilfeldige bilførere.

a) Hva er sannsynligheten for at begge bruker bilbelte?

b) Hva er sannsynligheten for at *en* bruker bilbelte?

Sannsynligheten for at han ikke bruker bilbelte må være 20 %.

$80\% = \frac{80}{100} = \frac{8}{10} = \frac{4}{5}$ og $20\% = \frac{20}{100} = \frac{2}{10} = \frac{1}{5}$. Lager et valgtre for å få oversikt.

a) At begge bruker bilbelte tilsvarer alternativet merket BB. $P(BB) = P(\text{første bruker bilbelte}) \cdot P(\text{andre bruker bilbelte}) = \frac{4}{5} \cdot \frac{4}{5} = \frac{16}{25} = 64\%$

Sannsynligheten for at begge bruker bilbelte er 64 %.

b) At kun *en* bruker bilbelte tilsvarer alternativ IB og BI.

$$P(IB) = P(\text{første bruker ikke bilbelte}) \cdot P(\text{andre bruker bilbelte}) = \frac{1}{5} \cdot \frac{4}{5} = \frac{4}{25}$$

$$P(BI) = P(\text{første bruker bilbelte}) \cdot P(\text{andre bruker ikke bilbelte}) = \frac{4}{5} \cdot \frac{1}{5} = \frac{4}{25}$$

$$P(\text{en bruker bilbelte}) = P(IB) + P(BI) = \frac{4}{25} + \frac{4}{25} = \frac{8}{25} = \frac{32}{100} = 32\%$$

Sannsynligheten for at kun en bruker bilbelte er 32%.

Oppgave 13

Vi går tilbake til oppgave 12. Hva er sannsynligheten for at Ida vinner på det ene loddet, men ikke på det andre?

Oppgave 14

I en klasse er det 18 jenter og 12 gutter. Læreren trekker tilfeldig to elever til framføring.

- Hva er sannsynligheten for at det trekkes to jenter?
- Hva er sannsynligheten for at det trekkes to gutter?
- Hva er sannsynligheten for at det trekkes ei jente og en gutt?

Eksempel 7

Vi trekker to kort fra en vanlig kortstokk med 52 kort. Hva er sannsynligheten for å trekke to ess?

Det er 4 ess i stokken. Vi bruker produktsetningen:

$$P(\text{første er ess og andre er ess}) = P(\text{første er ess}) \cdot P(\text{andre er ess}) = \frac{4}{52} \cdot \frac{3}{51} = \frac{1}{13} \cdot \frac{1}{17} = \frac{1}{221}$$

Hva er sannsynligheten for å trekke to kort med samme verdi? Det vil si to ess, ..., to seksere, ..., to konger (13 ulike verdier).

Fordi det er fire kort av hver verdi, må sannsynlighetene for å trekke to toere, to treere osv. alle være lik $1/221$. Addisjonssetningen sier at vi må legge sammen 13 sannsynligheter, hver med verdi $1/221$. Vi får da

$$P(\text{to like}) = 13 \cdot \frac{1}{13} \cdot \frac{1}{17} = \frac{13}{13} \cdot \frac{1}{17} = \frac{1}{17}$$

Oppgave 15

Vi trekker tre kort fra en kortstokk.

- Hva er sannsynligheten for at vi trekker tre spar?

De fire fargene i kortstokken er spar (♠), hjerter (♥), ruter (♦) og kløver (♣).

- Hva er sannsynligheten for at alle tre kortene har samme farge?

3.6. Krysstabeller

Oppgave 16

Finne et mønster i en tabell

- Tenk to minutter individuelt
- Gå sammen med læringspartner og diskuter forslag fem minutter
- Fyll ut tabell 1 og 2
- Et felles metodeforslag i klassen. Fint om alle kan bidra muntlig

7	4	11
3		9
10		20

8		
	2	8
14	7	

Oppgave 17

Finn og fyll ut mønsteret i tabell 3 og 4 individuelt.

6	8	
7		
		34

	9	12
9		
		27

Oppgave 18

Forklar mønsteret med egne ord:

Praktisk bruk av krysstabeller:

- Systematisere informasjonen
- Finne sannsynligheten - gunstige over mulige

Eksempel 8

Klasse:	Tok t-bane i dag	Tok ikke t-bane i dag	Sum
Tok buss i dag	T-bane og buss	Buss, men ikke t-bane	Alle som tok buss
Tok ikke buss i dag	T-bane men ikke buss	Ingen	Alle som ikke tok buss
Sum	Alle som tok t-bane	Alle som ikke tok t-bane	Hele klassen

Oppgave 19

Siv har fire blå og seks svarte bukser i skapet. En av de blå og tre av de svarte buksene passer ikke lenger.

Fyll inn krysstabellen nedenfor slik at den passer med oppgaven.

	Blå bukser	Svarte bukser	Sum
Bukser som passer			
Bukser som ikke passer	1	3	
Sum	4	6	

Siv skal trekke en bukse fra skapet.

- Bestem sannsynligheten for at buksen hun trekker, er svart.
- Gitt at buksen er blå, bestem sannsynligheten for at buksen ikke passer.

Oppgave 20

I en klasse er det 15 jenter og 10 gutter. 5 av jentene og 5 av guttene drikker kaffe.

Fyll inn krysstabellen nedenfor slik at den passer med oppgaven.

	Jenter	Gutter	Sum
Drikker kaffe			
Drikker ikke kaffe			
Sum			

- Hvis vi trekker en elev, hva er sannsynligheten for at eleven ikke drikker kaffe?
- Gitt at eleven drikker kaffe, hva er sannsynligheten for at eleven er en jente?

Oppgave 21

I en klasse er det 20 elever. 8 av elevene har vært i USA. 11 har vært i Spania. 5 av elevene har verken vært i USA eller Spania.

Systematiser opplysningene ovenfor i en krysstabell

	Har vært i USA	Har ikke vært i USA	SUM
Har vært i Spania			
Har ikke vært i Spania			
SUM			

- Hvis vi trekker en tilfeldig elev, hva er sannsynligheten for at denne har vært i USA men ikke i Spania?
- Vi velger oss to elever. Hva er sannsynligheten for at begge elevene har vært i USA, men ikke i Spania?

Oppgave 22

Ved en skole leser 80 % av elevene aviser på nett, 50 % leser papiraviser, og 2 % leser ikke aviser

a) Systematiser opplysningene gitt i teksten ovenfor i krysstabellen nedenfor.

b) Bestem sannsynligheten for at en tilfeldig valgt elev ved skolen leser både aviser på nett og papiraviser.

En elev leser aviser på nett.

c) Bestem sannsynligheten for at denne personen ikke leser papiraviser

Oppgave 23

En klasse på 20 elever planlegger sommerferien.

- 16 har fått sommerjobb
- 10 av elevene som har fått sommerjobb, skal også på ferie.
- 2 elever har ikke fått sommerjobb og skal heller ikke på ferie.

Systematiser opplysningene ovenfor i en krysstabell.

Vi velger oss to elever som skal på ferie. Bestem sannsynligheten for at begge også har sommerjobb.

Oppgave 24

Velg en eksamensoppgave hvor du skal løse oppgaven ved hjelp av en krysstabell.

Lekse:
Løsning:
Kommentar lærer:

Oppgave 17

En klasse har 28 elever. Av dem har 12 elever biologi og 8 har kjemi. 4 elever har både biologi og kjemi.

- Systematiser opplysningene ovenfor i en krysstabell.
- Systematiser opplysningene ovenfor i et Venn-diagram.

Vi velger tilfeldig en elev fra denne klassen.

- Finn sannsynligheten for at denne eleven har biologi.
- Finn sannsynligheten for at eleven har biologi eller kjemi. (Se siste linje i eksempel 4.)
- Det viser seg at den valgte eleven har biologi. Hva er sannsynligheten for at denne eleven også har kjemi?

4. Sannsynlighetsregning når utfallene ikke er like sannsynlige

4.1. Innledning

Svært ofte i praktisk sannsynlighetsregning er alle utfallene ikke like sannsynlige. I noen tilfeller må vi da selv finne sannsynligheter for utfall ved å regne ut relative frekvenser. I andre tilfeller får vi *oppgitt* slike sannsynligheter som er funnet ved forsøk. Disse sannsynlighetene skal så gjerne brukes til å regne ut sannsynligheter for ulike hendelser.

4.2. Bruk av produktsetningen og addisjonssetningen

Eksempel 9

Hvis mor og far begge har brune øyne, er sannsynligheten for at et barn har brune øyne lik 0,75. Sannsynligheten for at øynene er blå, er 0,25. Paret får fire barn.

a) Hva er sannsynligheten for at alle fire barna får brune øyne?

Ifølge produktsetningen har vi:

$$P(\text{alle fire har brune øyne}) = 0,75 \cdot 0,75 \cdot 0,75 \cdot 0,75 = 0,75^4 = 0,316.$$

Dette betyr at hvis vi undersøker mange firebarnsfamilier med brunøyde foreldre, vil alle fire barna ha brune øyne i omtrent 31,6 % av familiene.

b) Hva er sannsynligheten for at de to første er brunøyde og de to siste er blåøyde?

Sannsynligheten for at de to første barna er brunøyde og de to siste er blåøyde, er

$$P(\text{brun, brun, blå, blå}) = 0,75 \cdot 0,75 \cdot 0,25 \cdot 0,25 = 0,035$$

De to utfallene (brun, brun, brun, brun) og (brun, brun, blå, blå) av det sammensatte forsøket er altså ikke like sannsynlige.

Oppgave 18

Det har vist seg at sannsynligheten for at et nyfødt barn er en gutt ikke er helt den samme som sannsynligheten for at det er ei jente. Sannsynlighetene er $P(\text{gutt})=0,514$ og $P(\text{jente}) = 0,486$.

a) Finn sannsynligheten for at alle barna i en firebarnsfamilie er gutter.

b) Finn sannsynligheten for at alle barna i en firebarnsfamilie er jenter.

Oppgave 19

Sannsynligheten for at et tilfeldig valgt frø fra en frøpose skal spire og bli til en plante, er 0,8. Vi sår fem frø.

- Hva er sannsynligheten for at alle fem frøene spirer?
- Hva er sannsynligheten for at ingen av dem spirer?

Eksempel 10

Jonas sykler til skolen. På veien passerer han to lyskryss. Etter mange passeringer har han funnet ut at sannsynligheten for at han får grønt lys i første krysset er 0,6, og sannsynligheten for at han får grønt lys i andre krysset er 0,3.

- Hva er sannsynligheten for at han får *rødt* lys i første krysset?

Fordi det bare er to mulige utfall må vi ha at $P(\text{grønt}) + P(\text{rødt}) = 1$.

Da er $P(\text{rødt}) = 1 - P(\text{grønt}) = 1 - 0,6 = 0,4$.

- Hva er sannsynligheten for å få rødt i begge kryssene?

Vi bruker produktsetningen:

$$P(\text{rødt i første og rødt i andre}) = P(\text{rødt i første}) \cdot P(\text{rødt i andre}) = 0,4 \cdot 0,7 = 0,28$$

- Hva er sannsynligheten for å få grønt i begge kryssene?

$$P(\text{grønt i første og grønt i andre}) = P(\text{grønt i første}) \cdot P(\text{grønt i andre}) = 0,6 \cdot 0,3 = 0,18$$

- Hva er sannsynligheten for å få rødt i nøyaktig ett av kryssene?

Her må vi bruke både addisjonssetningen og produktsetningen.

$$\begin{aligned} P(\text{ett grønt og ett rødt}) &= P(\text{rødt i første og grønt i andre} \textit{ eller } \text{grønt i første og rødt i andre}) = \\ &= P(\text{rødt i første og grønt i andre}) + P(\text{grønt i første og rødt i andre}) = \\ &= 0,4 \cdot 0,3 + 0,6 \cdot 0,7 = 0,12 + 0,42 = 0,54. \end{aligned}$$

Legg merke til at summen av sannsynlighetene i b, c og d er lik 1. Hvorfor må det være slik?

Oppgave 20

Per og Kari kommer ofte for sent til første time. Etter at det har gått noen måneder av skoleåret, har klassens ekspert i sannsynlighetsregning funnet ut at sannsynligheten for at Per kommer for sent er 0,23, og sannsynligheten for at Kari kommer for sent er 0,18. Per og Kari kjenner ikke hverandre, og kommer ikke med samme buss, slik at det at Per kommer for sent ikke påvirker sannsynligheten for at Kari kommer for sent.

- Hva er sannsynligheten for at Per kommer *tidsnok* en bestemt dag?
- Hva er sannsynligheten for at både Per og Kari kommer tidsnok en bestemt dag?
- Hva er sannsynligheten for at nøyaktig én av dem kommer tidsnok en bestemt dag?
- Hva er sannsynligheten for at både Per og Kari kommer tidsnok en hel skoleuke (fem dager)?

4.3. Oppgaver med sannsynlighet «minst én»

Eksempel 11

Sannsynligheten for at et tilfeldig valgt frø fra en frøpose skal spire og bli til en plante, er 0,7. Vi sår fem frø.

a) Hva er sannsynligheten for at ingen av frøene spirer?

Sannsynligheten for at et bestemt frø ikke skal spire blir $1 - 0,7 = 0,3$.

Produktsetningen gir da

$$P(\text{ingen spirer}) = 0,3^5 = 0,002.$$

b) Hva er sannsynligheten for at minst ett av frøene spirer?

At “minst ett” spirer betyr at ett eller flere frø spirer. Denne sannsynligheten kan vi regne ut ved å legge sammen de fem sannsynlighetene for at 1, 2, 3, 4 og 5 spirer, men dette er mye arbeid og vanskelig. Det er mye lettere hvis vi deler alle mulige utfall i to hendelser istedenfor i seks, nemlig “ingen frø spirer” og “minst ett frø spirer”. Fordi disse to hendelsene dekker alle muligheter, må vi ha

$$P(\text{ingen frø spirer}) + P(\text{minst ett frø spirer}) = 1$$

Derfor har vi

$$P(\text{minst ett frø spirer}) = 1 - P(\text{ingen frø spirer}) = 1 - 0,002 = 0,998 = 99,8 \%$$

Oppgave 21

Sannsynligheten for at Per kommer for sent til skolen en tilfeldig dag er 0,23.

- a) Hva er sannsynligheten for at han kommer for sent både onsdag, torsdag og fredag?
b) Hva er sannsynligheten for at han kommer *tidsnok* minst én av disse tre dagene?

Oppgave 22

I en kommune stemte 48 % på et av de “rødgrønne” partiene. Vi velger tilfeldig ut fem av de som stemte. Hva er sannsynligheten for at minst én av disse velgerne stemte “rødgrønt”?

Eksamensoppgaver

E1

(Eksamen 1P høst 2010, Del 1)

I en twistpose er det 30 twistbiter. Per liker 18 av disse. Vi trekker tilfeldig én twistbit fra posen.

1) Finn sannsynligheten for at Per liker denne twistbiten.

Sannsynligheten for at Ola liker en tilfeldig valgt twistbit fra posen, er 0,4.

2) Hvor mange av twistbitene i posen liker Ola?

E2

(Eksamen 1P vår 2012, Del 1)

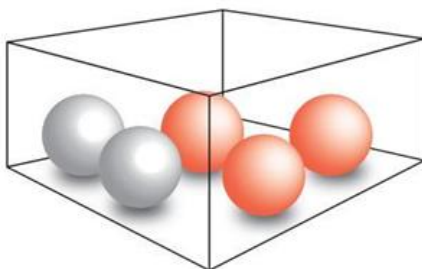
Hva er mest sannsynlig å få?

- en sekser når du kaster én terning
- to like når du kaster to terninger

E3

(Eksamen 1P vår 2013, Del 1)

I en eske er det tre røde og to blå kuler. Sondre trekker tilfeldig to av kulene.

- Bestem sannsynligheten for at han trekker to røde kuler.
- Bestem sannsynligheten for at de to kulene han trekker, har samme farge.

E4

(Eksamen 1P høst 2011, Del 1)

Eva har én pakke blåbærgelé, to pakker kiwigelé, to pakker sitrongelé og tre pakker bringebærgelé.

Hun tar tilfeldig to pakker gelé.

- 1) Hva er sannsynligheten for at den første pakken hun tar, er kiwigelé?
- 2) Hva er sannsynligheten for at hun tar to pakker kiwigelé?
- 3) Hva er sannsynligheten for at hun tar én pakke kiwigelé og én pakke blåbærgelé?

E5

(Eksamen 1P vår 2012, Del 2)

Karen har 2 brune, 2 røde, 2 blå, 2 hvite og 2 rosa sokker i en skuff. En dag tar hun tilfeldig to sokker fra skuffen.

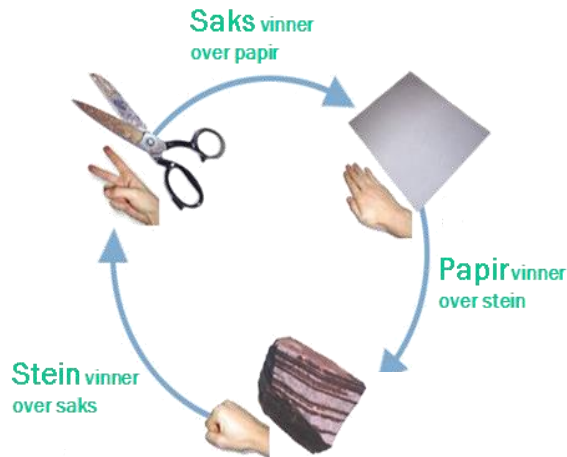
- a) Bestem sannsynligheten for at hun tar to rosa sokker.
- b) Bestem sannsynligheten for at hun tar én rosa sokk og én sokk i en annen farge.
- c) 🤔 Bestem sannsynligheten for at hun tar to sokker med samme farge.

E6

(Eksamen 1P vår 2011, Del 2)

“Stein – saks- papir” er en konkurranse mellom to personer. Hver person bestemmer seg for enten stein, saks eller papir, og begge viser så samtidig, ved å bruke den ene hånden, hva de har valgt. Se figuren nedenfor.

Reglene er slik:

- Saks vinner over papir.
- Papir vinner over stein.
- Stein vinner over saks.

Dersom begge velger det samme (for eksempel stein), blir det uavgjort.

Bård og Lars skal spille “Stein- saks- papir”. Ett mulig utfall kan da for eksempel bli at Bård velger Stein og Lars velger papir.

- a) Lag en oversikt som viser alle de ni mulige utfallene når Bård og Lars spiller “Stein- saks- papir” en gang.

La B bety seier til Bård, U avgjort og L seier til Lars.

- b) Forklar at sannsynligheten for at Bård vinner, $P(B)$, er $1/3$.

Bård og Lars skal spille “Stein- saks- papir” tre ganger. Et mulig resultat er da BUL, som betyr at Lars vinner første gang, at det blir uavgjort andre gang, og at Lars vinner tredje gang.

- c) Hvor mange ulike resultater kan vi få når Bård og Lars spiller tre ganger?

- d) Hva er sannsynligheten for at Bård vinner minst to av de tre gangene?

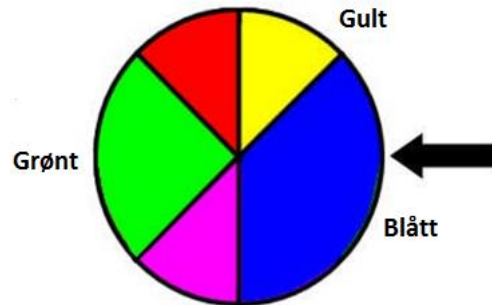
Når to personer spiller “Stein- saks- papir”, er vinneren den som vinner flest av tre ganger. Dersom begge vinner like mange ganger, blir det uavgjort.

- e) Hva er sannsynligheten for at Bård vinner?

E7

(Eksamen vår 2010, Del 1)

Figuren til høyre viser et lykkehjul.

- 1) Lise snurrer hjulet én gang. Hva er sannsynligheten for at pilen peker på enten blått eller grønt felt når hjulet stopper?
- 2) Lotte snurrer hjulet to ganger. Hva er sannsynligheten for at pilen peker én gang på gult felt og én gang på grønt felt?

E8

(Eksamen 1P høst 2013, Del 2)

En undersøkelse har vist at 20 % av alle syklister i en by sykler uten lys i mørket. Vi velger tilfeldig to syklister fra denne byen.

- a) Bestem sannsynligheten for at begge sykler uten lys i mørket.
- b) Bestem sannsynligheten for at nøyaktig én av dem sykler uten lys i mørket.

E9

(Eksamen 1P høst 2016, Del 1)

I en eske er det fire blå og fire røde nisser. Tenk deg at du skal ta tre nisser tilfeldig fra esken. Du skal ta én nisse av gangen, og du skal sette dem på en rekke fra venstre mot høyre.

- a) Bestem sannsynligheten for at rekken vil bli som vist på bildet nedenfor.

- b) Bestem sannsynligheten for at det vil bli én blå og to røde nisser i rekken.
- c) Bestem sannsynligheten for at det vil bli minst én blå nisse i rekken.

E10

(Eksamen 2P-Y høsten 2012, Del 2)

I en klasse er det 22 elever. 12 av elevene har førerkort. 14 av elevene har bil. 4 elever har bil, men ikke førerkort.

a) Systematiser opplysningene ovenfor i en krystabell eller i et venndiagram.

Vi velger tilfeldig en elev fra klassen.

b) Bestem sannsynligheten for at eleven har førerkort og bil.

Vi velger tilfeldig en elev som har førerkort.

c) Bestem sannsynligheten for at eleven også har bil.

E11

(Eksamen 1P høst 2013, Del 2)

Siv har fire blå og seks svarte bukser i skapet. Én av de blå og tre av de svarte buksene passer ikke lenger.

a) Tegn av tabellen nedenfor, og fyll inn tall i de hvite rutene.

	Blå bukser	Svarte bukser	Sum
Bukser som passer			
Bukser som ikke passer			
Sum			

Siv tar tilfeldig én bukse fra skapet.

b) Bestem sannsynligheten for at buksen passer.

Siv har tatt en bukse som passer.

c) Bestem sannsynligheten for at denne buksen er blå.

E12

(Eksamen 2P-Y høsten 2013, Del 2)

I en klasse er det 15 jenter og 10 gutter. 5 av jentene og 5 av guttene drikker kaffe.

a) Tegn av tabellen nedenfor, og fyll inn tallene i de hvite rutene.

	Jenter	Gutter	Sum
Drikker kaffe			
Drikker ikke kaffe			
Sum			

Vi velger tilfeldig en elev fra klassen.

b) Bestem sannsynligheten for at eleven drikker kaffe.

En elev fra klassen drikker kaffe.

c) Bestem sannsynligheten for at denne eleven er ei jente.

E13

(Eksamen 2P-Y vår 2013)

I en klasse er det 20 elever. 8 av elevene har vært i USA. 11 har vært i Spania. 5 av elevene har verken vært i USA eller i Spania.

a) Systematiser opplysningene ovenfor i en krysstabell eller i et Venndiagram.

Vi velger tilfeldig en elev fra klassen.

b) Bestem sannsynligheten for at eleven har vært både i USA og Spania.

Vi velger tilfeldig en elev som ikke har vært i USA.

c) Bestem sannsynligheten for at denne eleven har vært i Spania.

E14

(Eksamen 1P høst 2012, Del 1)

I klasse 1A er det 25 elever. 12 av elevene har valgt internasjonal engelsk neste skoleår.

14 av elevene har valgt sosialkunnskap. 4 elever har verken valgt internasjonal engelsk eller sosialkunnskap.

a) Systematiser opplysningene ovenfor i en krysstabell eller i et venndiagram.

Vi velger tilfeldig en elev fra klassen.

b) Bestem sannsynligheten for at eleven har valgt både internasjonal engelsk og sosialkunnskap.

Vi velger tilfeldig en elev som har valgt sosialkunnskap.

c) Bestem sannsynligheten for at eleven også har valgt internasjonal engelsk.

E15

(Eksamen 1P vår 2011, Del 1)

De 20 elevene i klasse 1A planlegger sommerferien.

- 16 elever har fått sommerjobb.
- 10 av elevene som har fått sommerjobb, skal også på ferie.
- 2 elever har ikke fått sommerjobb og skal heller ikke på ferie.

1) Systematiser opplysningene i teksten ovenfor i en krysstabell eller i et venndiagram.

2) Finn sannsynligheten for at en tilfeldig valgt elev fra klasse 1A skal på ferie.

E16

(Eksamen 1P vår 2012, Del 1)

I klasse 1A er det 20 elever. 15 av elevene spiller fotball, og 10 spiller håndball. Én elev spiller verken fotball eller håndball.

1) Systematiser opplysningene ovenfor i en krysstabell eller i et venndiagram.

Fra klassen velger vi tilfeldig én av elevene som spiller fotball.

2) Bestem sannsynligheten for at denne eleven i tillegg spiller håndball.

E17

(Eksamen 1P vår 2010, Del 2)

En kommune har kartlagt utdanningsnivået blant innbyggerne i aldersgruppen 30–39 år. Tabellen viser høyeste fullførte utdanning for disse innbyggerne.

	Kvinner	Menn	Totalt
Grunnskole	166	253	419
Videregående skole	385	654	1039
Universitet eller høyskole	517	493	1010
Totalt	1068	1400	2468

- a) Hvor mange personer i aldersgruppen 30–39 år bor det i kommunen?
- b) Hvor stor er sannsynligheten for at en tilfeldig valgt person i gruppen bare har fullført grunnskoleutdanning?

Du møter en tilfeldig valgt mann mellom 30 og 39 år fra denne kommunen.

- c) Hvor stor er sannsynligheten for at han ikke har fullført universitets- eller høyskoleutdanning?

Du møter en tilfeldig valgt kvinne og en tilfeldig valgt mann mellom 30 og 39 år fra denne kommunen.

- d) Hva er sannsynligheten for at begge to bare har fullført grunnskoleutdanning?

E18

(Eksamen 1P høst 2010, Del 2)

Fotballgruppa i et idrettslag ønsker seg en ny ballbinge. De gjennomfører en spørreundersøkelse for å finne ut hva medlemmene i idrettslaget mener om dette.

- Alle de 240 medlemmene i idrettslaget blir spurt.
- 45 % av medlemmene er kvinner.
- 63 av mennene ønsker ballbinge.
- Til sammen 110 av medlemmene ønsker ikke ballbinge.

a) Tegn av tabellen nedenfor i besvarelsen din. Bruk opplysningene ovenfor og fyll inn tallene som skal stå i de hvite feltene.

	Mann	Kvinne	Totalt
Ønsker ballbinge			
Ønsker ikke ballbinge			
Totalt			

b) Finn sannsynligheten for at et tilfeldig valgt medlem i idrettslaget ønsker ballbinge.

Et medlem blir valgt tilfeldig. Det viser seg at dette medlemmet ønsker ballbinge.

c) Finn sannsynligheten for at dette medlemmet er en mann.

E19

(Eksamen 1P høst 2011, Del 2)

I klasse 1B er det 12 jenter og 15 gutter. 8 av jentene og 9 av guttene kjører moped til skolen.

a) Systematiser opplysningene ovenfor i en krysstabell eller i et venndiagram.

Vi trekker tilfeldig en elev fra klassen.

b) Hva er sannsynligheten for at eleven ikke kjører moped?

Vi trekker tilfeldig en av elevene fra klassen som kjører moped.

c) Hva er sannsynligheten for at denne eleven er en gutt?

(Oppgaven fortsetter på neste side)

Sannsynligheten for at en elev som kjører moped kommer for sent til første time, er 10 %.
Sannsynligheten for at en elev som ikke kjører moped kommer for sent til første time, er 5 %.
Vi antar at elevene kommer for sent uavhengig av hverandre.

d) 🧐 Forklar at sannsynligheten for at alle jentene i klassen kommer presis til første time, er $0,9^8 \cdot 0,95^4$.

e) 🧐 Hva er sannsynligheten for at minst én elev i klassen kommer for sent til første time?

E20

(Eksamen vår 2013, Del 2) 🧐

I en klasse er det 30 elever. Klassen skal arrangere fest. Elevene må bestemme seg for om de vil ha taco eller pizza til middag, og om de vil ha sjokoladecake eller marsipankake til dessert.

Hver elev legger en lapp med hvilken middag de ønsker, i én krukke og en lapp med hvilken kake de ønsker, i en annen krukke.

Nedenfor ser du hvordan ønskene fordeler seg.

Taco	18		Sjokoladecake	6
Pizza	12		Marsipankake	24

For å avgjøre hva menyen skal være, trekker læreren tilfeldig en lapp fra hver krukke.

- Bestem sannsynligheten for at det blir taco til middag.
- Bestem sannsynligheten for at det blir taco til middag og marsipankake til dessert.

4 elever vil ha pizza og sjokoladecake.

Vi trekker tilfeldig ut en elev.

- Bestem sannsynligheten for at eleven vil ha taco og marsipankake.

Kapittel 9. Økonomi

Mål for Kapittel 7, Økonomi.

Kompetansemål

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

- Redegjøre for og regne med prisindeks, kroneverdi, reallønn og nominell lønn og beregne inntekt, skatt og avgifter
- vurdere forbruk og bruk av kredittkort og sette opp budsjett og regnskap ved hjelp av regneark,
- undersøke og vurdere ulike former for lån og sparing

Læringsmål

Etter at du har arbeidet med dette kapittelet skal du sette kryss i de boksene som tilhører de læringsmålene du har oppnådd. Det er viktig at du er ærlig og at du ikke krysser i de boksene som du føler at du ikke kan. På den måten vet du på hvilket område du må forbedre deg.

Etter dette kapittelet vet jeg

- hva (konsum)prisindeks, kroneverdi, reallønn, nominell lønn, brutto- og nettolønn er
- hva renter er
- hva trekkgrunnlag er og hvordan skatt beregnes av dette
- hva forskjellen på serie- og annuitetslån er
- hvordan en setter opp et budsjett

Etter dette kapittelet kan jeg forklare

- hvordan trekkgrunnlaget beregnes og hva som påvirker det
- hvordan regne i Excel og bruke innbygde funksjoner
- hvordan et kredittkort fungerer og hva forskjellen på et kredittkort og et betalingskort er.

Etter dette kapittelet kan jeg vurdere og

- strukturere et budsjett i Excel
- delta i en diskusjon rundt budsjett og bruk av penger i hverdagen
- diskutere hvilke låne- og sparemetoder som er best i en gitt situasjon
- analysere og diskutere personlig økonomi
- se sammenhenger ved hjelp av tabeller, diagram og funksjonsuttrykk
- vurdere og sortere informasjon oppgitt i tekst

1. Lønn, feriepenger, skatt og avgifter

1.1 Lønn

Vi har to hovedformer for lønn, *tidslønn* og *prestasjonslønn*.

Har du tidslønn bestemmes lønna av den tiden du jobber. Eksempler på slik lønn er timelønn, månedslønn og årslønn. Månedslønn og årslønn er som regel basert på at man jobber 37,5 timer per uke og at det er 52 uker i et år.

Antall timer i et arbeidsår blir da $37,5 \cdot 52 = 1950$ timer.

Antall timer per måned er da $1950 \text{ timer} / 12 \text{ måneder} = 162,5$ timer.

Dersom du jobber flere timer enn avtalt kan du ha krav på *overtidsbetaling*.

Overtidsbetalingen er et prosentvis tillegg av timelønna, og ofte avhengig av tid på døgnet, eller om det er hverdag eller helgedag.

Eksempel 1

Du jobber på sykehjem og timelønna er 150 kr. En måned arbeider du 20 timer og i tillegg 10 kveldstimer med 50 % overtid.

Tidslønn:	$20 \cdot 150 \text{ kr} =$	3000 kr
Overtidsbetaling:	$10 \cdot (150 \text{ kr} \cdot 1,50) =$	2250 kr
Total lønn:		<u>5250 kr</u>

Oppgave 1

Hanne arbeider 37,5 timer hver uke. Hun har en timelønn på 225 kr. Hvor mye får hun utbetalt i bruttolønn (lønn før skatt) hver uke?

Oppgave 2

Siri har en årslønn på 375 500 kr. Hva blir timelønna til Siri dersom du regner med 1950 arbeidstimer i løpet av ett år?

Oppgave 3

Bjørn plukker moreller. Han får 12 kroner for hver kg han plukker.

En dag plukket han 135 kg i løpet av 10 timer

- Hva var bruttolønna til Bjørn denne dagen?
- Hva ble timelønna?

Oppgave 4

Arild jobber hver lørdag i en fiskebutikk. Han har arbeidstid fra kl 11:00 til kl 18:30. En måned jobber han fire lørdager. Han får 50% overtidstillegg etter kl 17:00. Hva er bruttolønna til Arild denne måneden når timelønna er 120 kr?

Oppgave 5

Maria er butikkmedarbeider. Timelønnen hennes er 155 kr. En måned arbeidet hun 120 timer for vanlig timelønn og 15 timer for 50 % tillegg.
Finn lønna til Maria denne måneden.

Oppgave 6

Alex jobber på en bensinstasjon. Månedslønna hans er 26 000 kr.

a) Finn timelønna når det er 162,5 arbeidstimer i en måned.

En måned arbeider han i tillegg 15 timer overtid. 10 av disse timene får han 50 % tillegg for, mens for de siste 5 får han 100 % tillegg.

b) Finn ut hvor mye Alex tjener totalt i løpet av måneden.

Har du prestasjonslønn, bestemmes lønna av hva du gjør, uten å ta hensyn til hvor lang tid du bruker på det. To forskjellige typer slik lønn er *akkordlønn* og *provisjonslønn*.

Akkordlønn er at du får betalt en fast sum for å utføre et bestemt arbeid.

Eksempel 2

Du får 1000 kr for å vaske leiligheten, uansett hvor lang tid du bruker på det. Jo kortere tid du bruker på det jo høyere er timelønnen.

Eksempel 3

Du tjener 50 kr per skjorte du vasker og stryker. Dersom du vasker og stryker 5 skjorter, tjener du $50 \text{ kr} \cdot 5 = 250 \text{ kr}$.

Oppgave 7

Thomas tjener 800 kr for å vaske stua og rommet sitt hver uke. Finn den faktiske timelønna til Thomas dersom han bruker

a) 5 timer på jobben

b) 2 timer på jobben

Oppgave 8

Thea tjener forskjellige beløp for ulike oppgaver hjemme:

<u>Oppgave</u>	<u>Sum per oppgave</u>
Oppvask	75 kr
Klesvask	50 kr
Gå tur med hunden	60 kr
Passe lillebror i 1 time	25 kr

En uke tar Thea oppvasken 4 ganger, klesvasken 2 ganger, hun går 4 turer med hunden og passer lillebror i totalt 6 timer.

Hvor mye tjener Thea denne uken?

Oppgave 9

Vegard er snekker og gir et tilbud på 27 000 kr for en jobb. Han regner med å bruke 10 arbeidsdager på jobben. Hver arbeidsdag er på 7,5 timer. Hvor stor timelønn har Vegard beregnet at han skal ha?

Provisjonslønn er at du får betalt en viss prosent av det du selger for. Ofte får man en lav timelønn i tillegg – eventuelt en fast lav månedslønn.

Eksempel 4: Du jobber som telefonselger og selger abonnement for bladet “Hverdagsmatematikk”. Timelønna er 150 kr og provisjonen er 20 % av det du selger for. En kveld jobber du 3 timer og selger abonnementer for 2000 kr.

Tidslønn:	$3 \cdot 150 \text{ kr} =$	450 kr
Provisjon:	$0,20 \cdot 2000 \text{ kr} =$	400 kr
Total lønn:		<u>850 kr</u>

Oppgave 10

Per arbeider som telefonselger. Han har en fast timelønn på 105 kr. I tillegg får han 15 kroner for hvert salg han oppnår. En uke arbeidet Per 15 timer. Han oppnådde 90 salg denne uka.

- Hvor mye hadde Per i brutto ukelønn denne uka?
- Hva ble den virkelige timelønningen til Per denne uka?

Oppgave 11

Svein jobber som selger. Han har en fast månedslønn på 20 000 kr. I tillegg skal Svein ha 5% provisjon av salget som overstiger 100 000 kr. En måned solgte han for 250 000 kr. Finn bruttolønna til Svein denne måneden.

Oppgave 12

Alan arbeider som telefonselger for bladet “Sport og geometri”. Han har fast timelønn lik 160 kr. Provisjonen hans er 15 % av det han selger for. En uke arbeider han 10 timer og selger abonnementer for 3000 kr. Finn ut hva han tjener denne uka.

Oppgave 13

Hanna selger husalarmer og får to ulike lønnsstilbud når hun starter i jobben:

Tilbud A: Hun tjener 50 kr per husalarm hun selger.

Tilbud B: Hun tjener 100 kr per time og 10 kr per husalarm hun selger.

Hanna regner med å arbeide 20 timer i løpet av en uke og i løpet av den tiden selge 100 husalarmer.

- Beregn lønna til Hanna dersom hun velger tilbud A.
- Beregn lønna til Hanna dersom hun velger tilbud B.

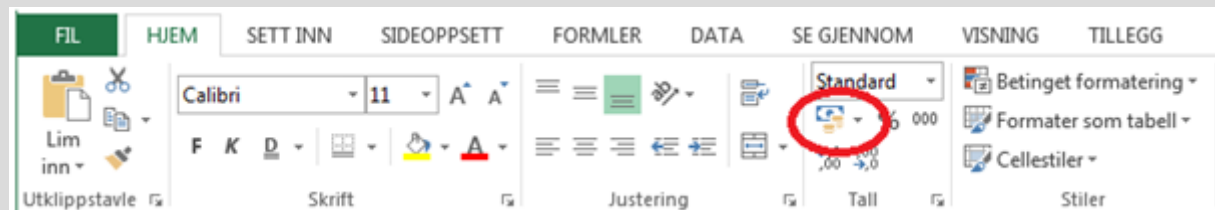
Lønnsberegning i Excel

Når vi skal bruke Excel, ønsker vi at dokumentet skal være mest mulig dynamisk. Det vil si at vi skriver inn de relevante opplysningene i starten av dokumentet og henter dem inn videre i Excel-arket. Hvis opplysningene endres, så vil hele dokumentet med utregninger endre seg automatisk.

Eksempel 5: Du jobber på sykehjem og timelønnen er 150 kr. En måned arbeider du 20 timer og i tillegg 10 kveldstimer med 50 % overtid.

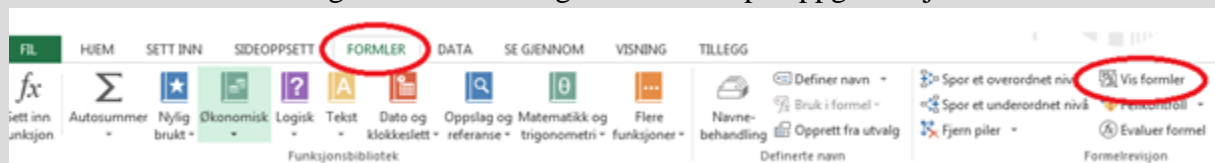
	A	B
1	Timelønn vanlig tid	kr 150,00
2	Timelønn overtid	150 %
3	Timer vanlig tid	20
4	Timer kveld	10
5		
6	Tidslønn	kr 3 000,00
7	Overtidslønn	kr 2 250,00
8	Total lønn	kr 5 250,00

For å få frem **kr 150,00** må du trykke på «seddel- og mynssymbolet» på oppgavelinjen etter at du har skrevet inn 150.

Fordelen er at du alltid får to desimaler i krone tallene dine.

For å få frem formler velger du **Formler** og **Vis formler** på oppgavelinjen

	A	B
1	Timelønn vanlig tid	150
2	Timelønn overtid	1,5
3	Timer vanlig tid	20
4	Timer kveld	10
5		
6	Tidslønn	=B3*B1
7	Overtidslønn	=B4*B1*B2
8	Total lønn	=SUMMER(B6:B7)

Husk alltid å vise hvilke formler du har brukt!

1.2 Feriepenger

Feriepenger er spesielt for Norge. Når du har ferie, trekkes du i lønn for de dagene du har ferie. Da får du i stedet for utbetalt feriepenger. Feriepenger utbetales den måneden du skal ha sommerferie, vanligvis i juni eller juli. Dette blir gjort for at alle arbeidstakere skal kunne ha penger når de skal ha ferie.

Feriepengene et år er på 10,2 % av brutto årslønn året før. Det vil si at feriepene for 2015 beregnes av årslønna i 2014 (uten feriepene du fikk i 2014)

For personer over 60 år er feriepene på 12,5 %, fordi de har en ekstra ferieuke.

Eksempel 6

Hanna er 32 år. I 2014 hadde hun en brutto årslønn på 365 000 kr.

Hvor mye skal Hanna få utbetalt i feriepenger i 2015?

Siden Hanna er 32 år skal hun ha 10,2 % i feriepenger.

$$365\,000\text{ kr} \cdot 0,102 = 37\,230\text{ kr}$$

Hanna skal få utbetalt 37 230 kr i feriepenger i 2015.

Eksempel 7

Vebjørn er 62 år. I 2014 hadde han en brutto årslønn på 506 250 kr inkludert 50 250 kr i feriepenger for 2014.

Hvor mye skal Vebjørn få utbetalt i feriepenger i 2015?

Vi må først finne brutto årslønn uten feriepenger:

$$506\,250\text{ kr} - 50\,250\text{ kr} = 456\,000\text{ kr}$$

Fordi Vebjørn er over 60 år, så skal han ha 12,5 % i feriepenger

$$456\,000\text{ kr} \cdot 0,125\text{ kr} = 57\,000\text{ kr}$$

Vebjørn skal få utbetalt 57 000 kr i feriepenger i 2015.

Har du sommerjobb?

Når du har en sommerjobb, så har du krav på feriepenger. Du har krav på å få de utbetalt med en gang sommerjobben er slutt, men du kan også velge å vente med å få dem til neste sommer. Dette gjelder uansett hvor mye du tjener på sommerjobben din!

1.3 Skatt og avgifter

Vi får ikke utbetalt hele lønna. Arbeidsgiveren skal betale inn deler av lønna til en arbeidstaker som skatt til staten, før resten av lønna blir utbetalt til arbeidstaker. Skattemyndighetene sender ut skattekort til arbeidstakere. En arbeidstaker kan ha et *prosentkort* eller et *tabellkort* hvor det står hvor mye som skal trekkes i skatt. I et prosentkort står det en prosent som skal trekkes, mens det i et tabellkort er en tabell hvor du leser av summen du skal trekke i skatt. Når vi skal lese av tabellen, runder vi alltid lønna ned til nærmeste hundre. til nærmeste hundre.

Den samlede lønna før skatten er trukket fra kalles *bruttolønn*. Bruttolønn minus skatt kalles for *nettolønn* og det er dette en arbeidstaker får utbetalt.

Eksempel 8

Sindre er lærling og tjener 90 kr i timen. En måned jobber han 160 timer. Han betaler 18 % skatt. Finn nettolønna til Sindre.

Bruttolønn: $90 \text{ kr/t} \cdot 160 \text{ t} =$	14400 kr
Skatt: $0,18 \cdot 14400 \text{ kr} =$	- 2592,00 kr
Nettolønn:	<u>11808,00 kr</u>

Oppgave 14

Mona er butikkmedarbeider og tjener 150 kr i timen.

Ved overtid får hun et tillegg på 50 %.

En måned arbeider hun 160 timer. 10 av disse timene er overtid. Hun betaler 28 % skatt.

Finn nettolønna til Mona.

Virkeligheten er langt mer komplisert enn eksemplet og oppgaven over fordi det er flere typer skatt og avgifter.

Mange arbeidstakere har avtale om at arbeidsgiver trekker deler av lønningen for å betale fagforeningskontingent og/eller innbetaling til pensjonskasse.

- Pensjonstrekket regnes i prosent av fast lønn
- Fagforeningskontingenten er et fast beløp eller regnes i prosent av brutto lønn

Forskjellen på fast lønn og brutto lønn er at overtid teller med i bruttolønn. Fast lønn er det du tjener uten overtid.

Disse beløpene trekkes fra før skatten beregnes. Beløpet skatten beregnes av kalles *trekkgrunnlag*. Beløpet som trekkes kalles *skattetrekk*.

Eksempel 9

Tore har fast månedslønn lik 36 000 kr. Han betaler inn 2 % pensjonstrekk og 350 kr i fagforeningskontingent.

a) Regn ut trekkgrunlaget.

Fast månedslønn:	36 000 kr
Pensjonstrekk (2 % av fast lønn)	- 720 kr
<u>Fagforeningskontingent</u>	<u>- 350 kr</u>
Trekkgrunnlag	<u>34 930 kr</u>

b) Tore blir trukket 35 % skatt av trekkgrunlaget. Finn skattetrekket og nettolønnen:

Trekkgrunnlag	34 930	kr
<u>Skattetrekk (0,35 · 34 930)</u>	<u>-12 225,50</u>	<u>kr</u>
Nettolønn	22 704,50	kr

Oppgave 15

Simen har 28 500 kr i fast månedslønn.

- Simen trekkes 2 % av lønna til pensjon. Regn ut pensjonstrekket.
- Simen trekkes 1,5 % av lønna i fagforeningskontingent. Regn ut fagforeningskontingenten.
- Regn ut trekkgrunlaget
- Simen har prosentkort med skattetrekk på 28 %. Regn ut skattetrekket.
- Hvor mye får Simen utbetalt denne måneden?

Arbeidsgiver betaler inn både skatt til fylke/kommune og trygdeavgift til folketrygden (herfra kommer det bl.a. sykepenger, arbeidsledighetstrygd og pensjon).

Noen viktige tall og begreper når man skal beregne skatt (tallene gjelder for 2015).

Personinntekt er det en person tjener i løpet av et år (bruttolønn).

Noen viktige tall:

<i>Alminnelig inntekt:</i>	Personinntekt minus 89 050 kr
<i>Grunnlag for toppskatt:</i>	Personinntekt minus 550 550 kr
<i>Nettolønn:</i>	Personinntekt minus skatt

Skatteberegning:

<i>Inntektsskatt</i>	27 % av alminnelig inntekt
<i>Trygdeavgift</i>	8,2 % av personinntekt
<i>Toppskatt</i>	9 % av grunnlaget for toppskatt
Skatt totalt	Summen av de tre skattene ovenfor

Beregning av skatt og avgifter i Excel

Eksempel 10: Tore har fast brutto månedslønn lik 36 000 kr. Han betaler inn 2 % pensjonstrekk og 350 kr i fagforeningskontingent. Tore blir trukket 35 % skatt av trekkgrunlaget. Hva blir Tores netto månedslønn?

	A	B
1	Brutto månedslønn	kr 36 000,00
2	Pensjonstrekk	2 %
3	Fagforeningskontingent	kr 350,00
4	Skatt	35 %
5		
6	Fast månedslønn	kr 36 000,00
7	Pensjonstrekk	kr 720,00
8	Fagforeningskontingent	kr 350,00
9	Trekkgrunnlag	kr 34 930,00
10	Skattetrekk	kr 12 225,50
11	Netto månedslønn	kr 22 704,50

Formler:

	A	B
1	Brutto månedslønn	36000
2	Pensjonstrekk	0,02
3	Fagforeningskontingent	350
4	Skatt	0,35
5		
6	Fast månedslønn	=B1
7	Pensjonstrekk	=B1*B2
8	Fagforeningskontingent	=B3
9	Trekkgrunnlag	=B6-B7-B8
10	Skattetrekk	=B9*B4
11	Netto månedslønn	=B9-B10

2. Sparing og lån

2.1 Sparing

En vanlig og trygg måte å spare penger er å sette dem i en bank. Fordi banken trenger penger til utlån, gir de deg hvert år et bestemt prosentbeløp i tillegg til pengene du setter inn. Dette prosentbeløpet kalles *rente*.

Eksempel 11

Du setter inn 5000 kr i banken til 2,5 % årlig rente.
Hva er disse pengene vokst til i løpet av et år?

Dette vil si at pengene vokser med 2,5 %, altså kan vi gange med vekstfaktor.

Vekstfaktor til 2,5 %: $100 \% + 2,5 \% = 102,5 \% = \frac{102,5}{100} = 1,025$.

Beløp etter ett år: $5000 \text{ kr} \cdot 1,025 = 5125 \text{ kr}$.

Oppgave 16

Adrian setter inn 4000 kr i banken til 2,65 % rente.
Hva er disse pengene vokst til etter et år?

Andre eksempler på sparing:

- BSU (Boligsparing for ungdom) som gir skattefordeler for ungdom mellom 18 og 33 år
- Aksjefond. Kan gi mer penger tilbake enn en bankkonto, men kan også gjøre at du taper penger.

2.2 Lån

Dersom vi ønsker å kjøpe eller investere i noe som ikke dekkes av den vanlige lønna vår, kan vi ta opp lån. Dette er særlig aktuelt dersom vi skal kjøpe bolig.

Banken kan låne oss penger, men tar betalt i form av renter på lånet. Vi betaler derfor alltid mer tilbake enn summen vi låner fra banken.

Summen vi låner fra banken kaller vi *lånesum*.

Eksempel 12

Vi tar opp et lån på 100 000 kr til 3,5 % årlig rente. Hva har dette lånet vokst til i løpet av ett år dersom vi ikke betaler noe på det?

Vekstfaktoren til 3,5 % rente er $100 \% + 3,5 \% = 103,5 \% = \frac{103,5}{100} = \underline{1,035}$

$100000 \cdot 1,035 = 103\,500 \text{ kr}$.

Etter ett år vil lånet ha vokst til 103 500 kr.

Når vi skal betale tilbake et lån, kan vi gjøre det månedlig, kvartalsvis eller årlig.

Hver gang vi betaler på lånet er en *termin*, og det vi betaler inn kaller vi *terminbeløp*.

Eksempel 13

Vi har tatt opp et lån og skal betale tilbake.

Fra banken får vi beskjed om at lånet skal betales inn månedlig over 120 terminer og terminbeløpet er 5000 kr.

Hvor mye betaler vi tilbake og hvor lang tid tar det?

Vi betaler $5000 \cdot 120 = 600\,000$ kr og siden det er 120 månedlige terminer bruker vi $\frac{120}{12} = 10$ år på å betale tilbake

Et terminbeløp består av to deler, *avdrag* og *renter*. Avdragene er en del av lånesummen, mens rentene er en bestemt prosentsats av lånesummen vi betaler til banken.

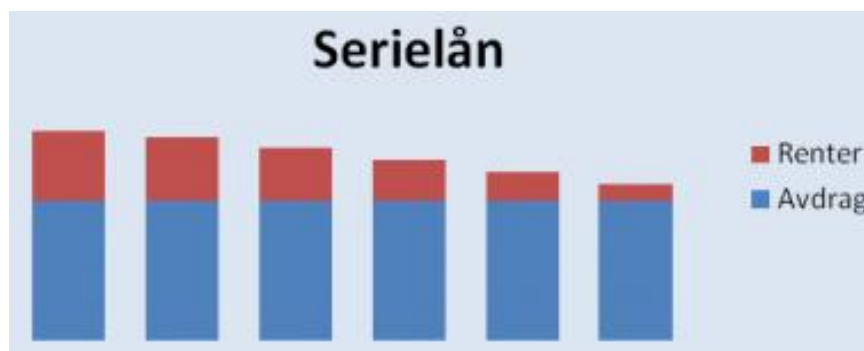
$$\text{Terminbeløp} = \text{Avdrag} + \text{Renter}$$

Vi har to hovedtyper lån, *serielån* og *annuitetslån*.

I et serielån er alle avdrag like

I et serielån er terminbeløpet størst i starten (fordi da utgjør rentene mest) og så blir det mindre etter hvert.

En grafisk fremstilling av et serielån kan se slik ut:

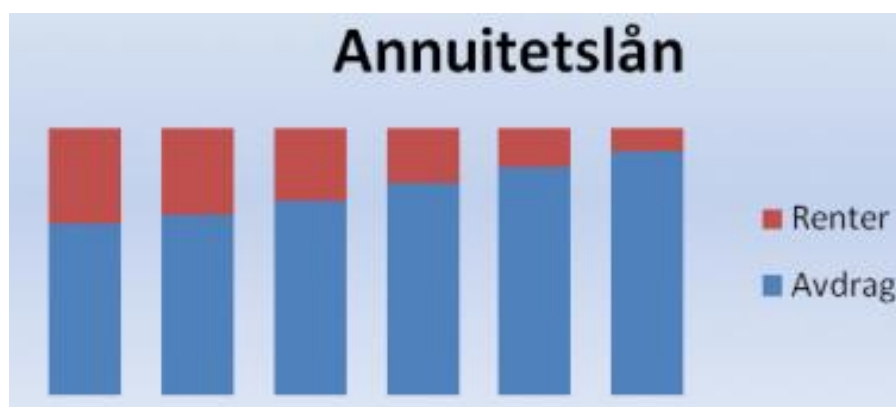
Vi ser at søylene (terminbeløpene) synker, mens den delen som er avdrag alltid er den samme.

I et annuitetslån er hvert terminbeløp likt

Det er vanlig å velge annuitetslån dersom lånebeløpet er høyt (som for eksempel ved boliglån) fordi det er mer forutsigbart og terminbeløpet blir ikke så høyt i starten.

Ulempen med et annuitetslån er at man totalt sett betaler mer til banken enn ved et serielån.

En grafisk fremstilling av terminbeløpene i et annuitetslån kan se slik ut:

Her ser vi at hver søyle er like høy, mens avdragene utgjør en større del av søylen etter hvert.

Oppgave 17

Anine skal låne 100 000 kr i en bank. Hun får 5 % rente, og 5 års nedbetalingstid. Hun betaler inn på lånet en gang i året.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I
1	Seriallån					Annuitetslån			
2		Renter	Avdrag	Terminbeløp			Renter	Avdrag	Terminbeløp
3	1. termin	5000	20000	25000		1. termin	5000	18097	23097
4	2. termin	4000	20000	24000		2. termin	4095	19002	23097
5	3. termin	3000	20000	23000		3. termin	3145	19952	23097
6	4. termin	2000	20000	22000		4. termin	2147	20950	23097
7	5. termin	1000	20000	21000		5. termin	1100	21998	23097

- Finne ut hvor mye hun betaler det første året og totalt dersom hun velger serielån.
- Finne ut hvor mye hun betaler det første året og totalt dersom hun velger annuitetslån.
- Kommenter forskjellen på resultatene i a og b. Hvilket lån synes du hun bør velge? Forklar hvorfor.

Oppgave 18

Stine tar opp et serielån over 10 år. Hun låner 1 500 000 kr til 2,9 % rente per år. Lag en nedbetalingsplan i Excel som viser den årlige renta, avdrag, terminbeløp og restlån når hun betaler inn på lånet en gang i året.

3. Forbruk og bruk av kredittkort.

NB! Kredittkort har 18 års aldersgrense, og det er det en grunn til.

Å bruke kredittkort er en måte å utsette betalingen på. I et kredittkort er det en kredittgrense, denne varierer, men kan for eksempel være 30 000 kr. Det betyr at du kan bruke 30 000 kr som du egentlig ikke har, men må betale tilbake senere. Å bruke kredittkort er en måte å utsette betalingen på. I et kredittkort er det en kredittgrense, denne varierer, men kan for eksempel være 30 000 kr. Det betyr at du kan bruke 30 000 kr som du egentlig ikke har, men må betale tilbake senere.

Betalingen skjer en gang per måned, men kredittkortselskapet krever ikke at du betaler mer enn minstebeløpet, for eksempel 250 kr. Dersom du har brukt mer enn det og ikke betaler tidnok, må du betale renter på beløpet. Rentene er beregnet per måned, og kan for eksempel være 1,5 % per måned. Det høres ikke så mye ut, men over tid blir det mye og tilsvarer nesten 20 % årlig rente!

Eksempel 14

Vi skal vise at 1,5 % månedlig rente tilsvarer nesten 20 % årlig rente.

Fra prosentregningen vet vi at 1,5 % økning tilsvarer vekstfaktoren

$$100 \% + 1,5 \% = 101,5 \% = \frac{101,5}{100} = \underline{1,015}$$

I ett år er det 12 måneder.

Samlet vekstfaktor etter 12 måneder er dermed $1,015^{12} = \underline{1,196}$

Det tilsvarer en økning på 19,6 %.

Eksempel 15

Martin har kjøpt en scooter med kredittkort hvor renten er 1,5 % per måned. Scooteren kostet 5000 kr. Martin betaler inn 1000 kr på den neste månedsbetalingen. Hva er kredittkortgjelda dersom Martin ikke betaler noe mer de neste seks månedene?

Den første innbetalingen er rentefri fordi han betaler innen fristen. Det vil si at kredittkortgjelda er $5000 \text{ kr} - 1000 \text{ kr} = 4000 \text{ kr}$.

Etter seks måneder har gjelda økt til $4000 \cdot 1,015^6 = 4373,77 \text{ kr}$.

Oppgave 19

Kristine har 30 000 kr i gjeld på kredittkortet sitt. Hun betaler 1,7 % rente per måned.

- Hvor mange prosent rente per år gir det?
- Hvor mye skylder Kristine etter 3 år hvis hun ikke betaler noe?

Oppgave 20

Vanja har kjøpt seg sykkel og betalt 30 000 kr med kredittkortet. Renten er 2 % per måned. Hun betaler ikke noe tilbake ved forfall.

- Hvor mye skylder Vanja etter 6 måneder?
- Hvor mange prosent årlig rente betaler hun?
- Hvor mye skylder Vanja etter 4 år?

4. Budsjett og regnskap

Forskjellen på budsjett og regnskap er viktig å kunne.

Et *budsjett* er en plan over hvordan du har tenkt å bruke pengene dine. Budsjettet settes alltid opp i forkant av en periode (uke, måned, år)

Et *regnskap* er en oversikt over hvordan pengene faktisk er brukt. Regnskapet settes alltid opp i etterkant av en periode, når du er ferdig med å bruke pengene.

Oppgave 21

Statens institutt for forbruksforskning (SIFO) har utarbeidet et referansebudsjett for forbruksutgifter som er beregnet for vanlige familier. Utgiftspostene som ligger i dette budsjettet representerer et normalt forbruk til en gjennomsnittlig familie i Norge. Du finner dette budsjettet ved å gå inn på <http://sifo.no/> . Velg referansebudsjett og kalkulator.

Her velger du antall og «type» personer i husholdet, og lager et referansebudsjett for din egen familie.

Oppgave 22

Hanne er 40 år og Ola er 39 år. De er gift og har 3 barn, tvilling jenter på 10 år og en gutt på 4 år. Jentene har halvdagsplass på SFO og gutten er i barnehage. Hanne er sykepleier og får utbetalt 21 225 kroner per måned. Nils er også sykepleier og får utbetalt 22 315 kroner pr måned. De mottar barnetrygd på 4500 kroner i måneden. De har ingen andre inntekter.

De bor i en leilighet. Hver måned betaler de 16 000 kroner i husleie. I forsikringer betaler de 750 kroner per måned. Strømutgiftene er på 1250 kroner per måned. Hanne og Ola har to biler. Denne måneden skal den ene bilen på verksted. Reparasjonen er beregnet til 15 000 kroner. De beregner de øvrige utgiftspostene ved å benytte seg av budsjettet til SIFO.

Bruk kalkulatoren til SIFO for å beregne de utgiftspostene som ikke er oppgitt. Sett opp et månedsbudsjett i et regneark.

5. Regning med prisindekser

5.1 Hva er en prisindeks?

Prisen på de fleste varetyper forandrer seg ofte. Som regel øker de fra år til år. Ofte vil det være interessant å sammenligne prisen på en vare med prisen på samme vare i et bestemt år. I oppgaver i 1P har det vanligvis vært sammenlignet med prisen i 1998. Vi kaller 1998 for *basisåret*. Prissammenligninger lages av Statistisk Sentralbyrå, og for mange prisindekser bruker de nå 2000 som basisår.

En prisindeks gjelder for en type vare eller tjeneste.

Eksempel 16 Pris på H-melk

Pris på H-melk i 1998: 9,87 kr	Prisindeks H-melk i 1998: 100
Pris på H-melk i 2004: 10,70 kr	Prisindeks H-melk i 2004: 108,4

Endring i pris: 10,70 kr - 9,87 kr = 0,83 kr

Endring i prosent: $\frac{0,83}{9,87} = 0,084 \cdot 100\% = 8,4\%$

Prisen økte 8,4% fra basisåret 1998 til 2004.

Prisen i 2004 var $100\% + 8,4\% = 108,4\%$ av prisen i basisåret

I stedet for å si at prisen i 2004 var 108,4 % av prisen i 1998, sier vi at *prisindeksen* for H-melk var 108,4 i 2004 med 1998 som basisår.

Prisindeksen for et bestemt år viser hvor mange prosent prisen dette året utgjorde av prisen i basisåret. Prisindeksen i basisåret blir da alltid 100.

Indekser oppgis med en desimal.

Oppgave 23

Prisindeksen for en vare var 190 i 2012, med 1998 som basisår. Hvor mange prosent hadde prisen på denne varen økt fra 1998 til 2012?

5.2 Indeksformelen

Indeks er et *forholdstall* og du kan bruke metoden fra kapittel 3! Bruk tabell og lag en *forholdsligning* – noen ganger kalles det en *indeksformel*. Vi kan bruke forholdsligningen til å finne ukjent indeks eller ukjent pris.

Indeksformelen

$$\frac{\text{indeks i år 1}}{\text{indeks i år 2}} = \frac{\text{pris i år 1}}{\text{pris i år 2}}$$

Forholdet mellom indeksene er like stort som forholdet mellom prisene. Hvis prisen blir dobbelt så stor, for eksempel, blir indeksen også dobbelt så stor.

Eksempel 17

Tabellen viser prisutviklingen for kroneis.

År	1998	2005	2013
Pris (kr)	13,00	15,00	?
Prisindeks	100	?	169,2

a) Finn *prisindeksen* for kroneis i 2005. 1998 er basisår. Bruk tabell og *forholdslikning*:

	Indeks	Pris
2005	x	15,00
1998	100	13,00

$$\frac{x}{100} = \frac{15,00}{13,00}$$

$$x = \frac{15,00 \cdot 100}{13,00} = 115,5$$

Prisindeksen var 115,5 i 2005, altså hadde prisen steget med 15,5%.

b) Finn prisen på kroneis i 2013. 1998 er basisår. Bruk tabell og *forholdslikning*:

	Indeks	Pris
2013	169,2	x
1998	100	13,00

$$\frac{169,2}{100} = \frac{x}{13,00}$$

$$x = \frac{169,2 \cdot 13,00}{100} = 22,00 \text{ kr}$$

Oppgave 24

Spagetti kostet 7,10 kr i 1998 og 11,20 kr i 2012. Hva var indeksen for spagetti i 2012 med 1998 som basisår? Bruk tabell og *forholdslikning*:

	Indeks	Pris

Oppgave 25

Indeks for kjeks var 116,0 i 2003 og 154,2 i 2012. I 2012 kostet kjeksen 18,20 kr. Hva kostet kjeksen i 2003? Bruk tabell og *forholdslikning*:

	Indeks	Pris

Endring i prisindeks (i prosent) = endring i pris (i prosent)

Eksempel 18

Prisindeksen på en vare i 2014 er 135,2. Prisindeksen i 2000 var 125,9 for den samme varen. Hvor mange prosent har prisen steget fra 2000 til 2014?

Endring i prisindeks: $135,2 - 125,9 = 9,3$

Endring i prosent: $\frac{9,3}{125,9} = 0,074 \cdot 100\% = 7,4\%$

Oppgave 26

Tabellen viser prisutviklingen for en vare i perioden fra 1998 til 2004

År	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Prisindeks	100	103,4	105,3	107,2	108,9	110,5	109,6

a) Hvilket år er basisåret?

b) Hvilken verdi har alltid indeksen i basisåret?

c) Hvor mange prosent har prisen på varen steget med fra 1998 til 2002?

d) Har prisen på denne varen steget hvert år fra 1998 til 2004?

Prisen på varen i 1998 var 750 kr

e) Finn prisen på varen i 2003.

5.3 Konsumprisindeksen

Konsumprisindeksen (*kpi*) er en slags gjennomsnittsindeks for mange vanlige varer og tjenester. Den beregnes av Statistisk sentralbyrå. Basisåret for *kpi* er 1998.

Vi regner med *kpi* på samme måte som andre prisindekser – bruk **forholdlikning!**

Tabellen nedenfor viser *kpi* for noen år.

År	1950	1970	1990	1995	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012
Kpi	7,4	17,9	83,7	94,2	100	105,5	110,1	113,3	117,7	123,1	128,8	131,4

Tabellen viser at en kurv med blandede varer som kostet 100 kr i 1998 ville kostet omtrent 17,90 kr i 1970 og 131,40 kr i 2012.

Eksempel 19

Hvor mange prosent steg prisene i gjennomsnitt fra 2000 til 2012?

Prisene steg like mange prosent som konsumprisindeksen.

Endring i prisindeks: $131,4 - 105,5 = 25,9$

Endring i prosent: $\frac{25,9}{105,5} = 0,245 \cdot 100\% = 24,5\%$

Prisene steg 24,5 % fra 2000 til 2012.

Eksempel 20

I en artikkel i Aftenposten 17.1.2013 vises det en annonse for en oppvaskmaskin fra 1974. Maskinen kostet 2680 kr. I følge artikkelen tilsvarer dette 14 900 kr i dag. Stemmer dette?

Konsumprisindeksen var 23,6 i 1974 og 131,4 i 2012. Bruk tabell og *forholdslikning*:

	KPI	Pris
1974	23,6	2680
2012	131,4	x

$$\frac{23,6}{131,4} = \frac{2680}{x}$$

$$x = \frac{2680 * 131,4}{23,6} = 14\,922 \text{ kr}$$

Påstanden i Aftenposten er riktig. En vanlig oppvaskmaskin koster mye mindre enn dette i dag og derfor kan vi at oppvaskmaskiner er billigere nå enn i 1974.

Oppgave 27

- Hvor mange prosent steg prisene i gjennomsnitt fra 1998 til 2012?
- Hvor mange prosent steg prisene i gjennomsnitt fra 1990 til 2012?
- Hvor mange prosent steg prisene i gjennomsnitt fra 1950 til 2012?

Oppgave 28

I 1952 kostet tegneseriebladet Donald Duck 0,80 kr. Ifølge Aftenposten tilsvarer dette omtrent 11,50 kr i 2012. Stemmer dette? Kpi i 1952 var 9,2 og i 2012 131,4.

(I dag koster et Donald-blad 38,90 kr.). Bruk tabellen og lag *forholdslikning*.

	KPI	Pris
1952	9,2	

5.4 Reallønn

Vi tenker oss at en person hadde en timelønn på 10 kr i 1960 og at en bukse kostet 40 kr den gangen. I 2014 er timelønna 200 kr og en tilsvarende bukse koster 400 kr. Vi ser at en person i 1960 måtte arbeide 4 timer for å få råd til buksa, mens en person i 2014 bare måtte jobbe i 2 timer. Altså har vi bedre råd (kjøpekraft) i dag enn i 1960. For å ha samme kjøpekraft må timelønna ha økt like mange prosent som kpi.

Den lønna som står på lønns slippen (før skatt) kalles *nominell lønn* eller bare lønn. For å se om en økning i årslønna kan føre til økt kjøpekraft, brukes begrepet *reallønn*. *Reallønna i 2012 er den lønna man måtte hatt i 1960 for å kunne kjøpt like mye i 1960 som i 2012*. Fordi kpi har økt hvert år, vil reallønna etter 1960 være *mindre* enn den nominelle lønna.

Vi kan bruke samme metode som før! Reallønna tilsvarer 1960 og nominell lønn tilsvarer det andre årstallet i oppgaven.

Eksempel 21

Mona hadde en reallønn på 350 000 kr i 2012. Hvilken lønn hadde hun i 2012?

	KPI	Lønn
1998/reallønn	100	350 000
2012/nominell lønn	131,4	x

$$\frac{100}{131,4} = \frac{350\,000}{x}$$

$$x = \frac{350\,000 * 131,5}{100} = 460\,000 \text{ kr}$$

Eksempel 22

Jonas hadde en nominell lønn på 390 000 kr i 2010. Hvilken reallønn hadde han i 2010?

	KPI	Lønn
1998/reallønn	100	x
2010/nominell lønn	128,8	390 000

$$\frac{100}{128,8} = \frac{x}{390\,000}$$

$$x = \frac{100 * 390\,000}{128,8} = 302\,800 \text{ kr}$$

Oppgave 29

- a) Lise tjente 470 000 kr i 2011. Hvor stor var reallønna hennes? Kpi i 2011 var 130,4.
b) Irvins reallønn var 365 200 kr i 2011. Hvor stor var den nominelle lønna hans?

a)	KPI	Lønn
1998/reallønn	100	
2011/nominell lønn		

b)	KPI	Lønn
1998/reallønn	100	

5.5 Kjøpekraft

Hvis vi sammenlikner reallønna fra et år til et annet, ser vi om vi har fått bedre råd eller ikke.

Økt reallønn betyr økt kjøpekraft (vi har fått bedre råd)

Lavere reallønn betyr lavere kjøpekraft (vi har fått dårligere råd).

Det betyr at selv om vi har fått lønnsøkning (økt nominell lønn), så er det ikke sikkert at vi har fått bedre råd! Det kan hende at prisene (kpi) har steget mere enn lønna vår.

Eksempel 23

Ayses lønn var 335 000 kr i 2005. Hva måtte hun tjent i 2012 for at kjøpekraften skulle vært den samme som i 2005? Kpi i 2005 var 115,1.

Vi kan sammenlikne lønna (den nominelle lønna) i de to årene:

	KPI	Lønn
Nominell lønn 2005	115,1	335 000
Nominell lønn 2012	131,4	x

$$\frac{115,1}{131,4} = \frac{335\ 000}{x}$$

$$x = \frac{131,4 * 335\ 000}{115,1} = 382\ 400\ kr$$

Hun måtte ha tjent 382 400 kr i 2012 for at lønna skulle vært like mye verdt som i 2005.

Oppgave 30

a) Lenes lønn var 410 000 kr i 2008. Hva måtte hun tjent i 2012 for at kjøpekraften skulle vært den samme som i 2008? Bruk metoden i eksempel 25.

b) Robert hadde en timelønn på 140 kr i 2006. Hvilken timelønn måtte han hatt i 2012 for å ha samme kjøpekraft som i 2006? Bruk metoden i eksempel 25.

a)	KPI	Lønn
2008		
2012		

b)	KPI	

Oppgave 31

Jan hadde deltidsarbeid i 2010 og hadde da en reallønn på 100 000 kr. Hva måtte den nominelle lønna hans vært i 2012 for å beholde samme kjøpekraft som i 2010?

Løs denne oppgaven uten kalkulator!

Eksamensoppgaver

E1

Del 2, høst 2013)

Jonny er rørlegger. Han har en timelønn på 215 kroner. Jonny betaler 2 % av bruttolønna til en pensjonskasse.

I tillegg betaler han hver måned 250 kroner i fagforeningskontingent.

En måned arbeidet Jonny 150 timer.

a) Hvor mye betalte Jonny til pensjonskassen denne måneden?

Jonny har tabelltrekk. Se nedenfor.

Trekktabell 7100 for 2013, månedslønn

Grunnlag	Trekk	Grunnlag	Trekk	Grunnlag	Trekk	Grunnlag	Trekk	Grunnlag	Trekk
30 100	9 294	30 600	9 500	31 100	9 707	31 600	9 914	32 100	10 120
30 200	9 335	30 700	9 542	31 200	9 748	31 700	9 955	32 200	10 162
30 300	9 376	30 800	9 583	31 300	9 790	31 800	9 996	32 300	10 203
30 400	9 418	30 900	9 624	31 400	9 831	31 900	10 038	32 400	10 244
30 500	9 459	31 000	9 666	31 500	9 872	32 000	10 079	32 500	10 286

b) Hvor mye betalte han i skatt denne måneden?

E2

(Del 2, vår 2013)

Ole arbeider på et mekanisk verksted. Han har en timelønn på 195 kr innenfor vanlig arbeidstid. Nedenfor ser du hvor mange timer han arbeidet en måned.

Arbeid	Antall timer
Vanlig arbeidstid	150
Overtid med 50 % tillegg	16
Overtid med 100 % tillegg	6

a) Bestem bruttolønna til Ole denne måneden.

Ole betaler 2 % av bruttolønna til en pensjonskasse.

b) Hvor mye betalte Ole til pensjonskassen denne måneden?

Ole betaler 36 % skatt.

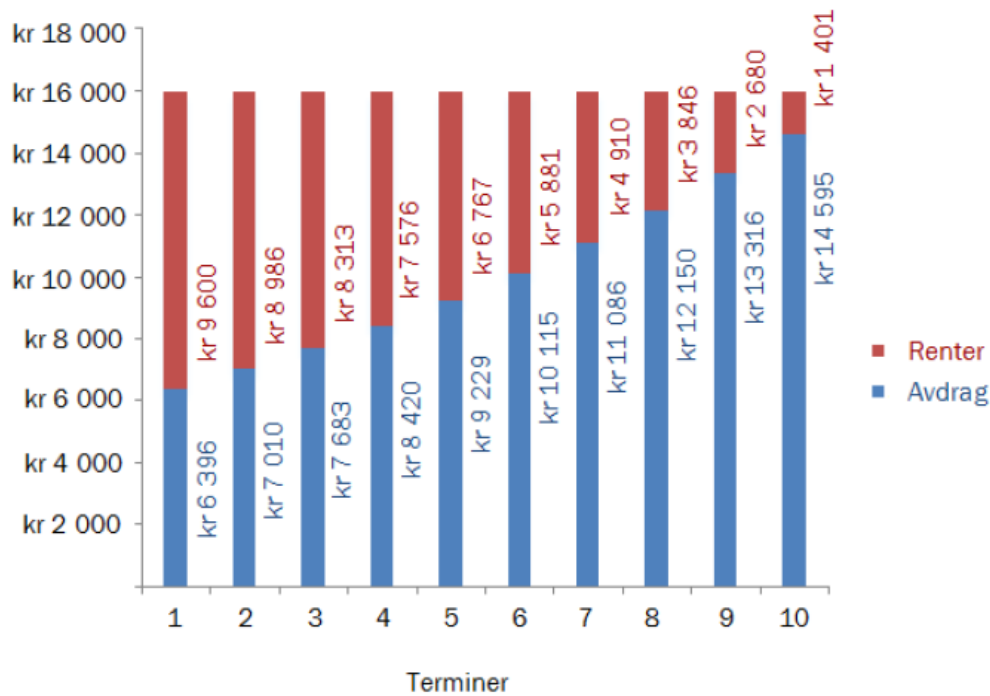
c) Hvor mye fikk Ole utbetalt etter at skatten var trukket fra, denne måneden?

En periode arbeidet Ole med et prosjekt på kveldstid. For timene han brukte på dette prosjektet fikk han overtid med 50 % tillegg. Han fikk utbetalt 5045 kr for dette arbeidet.

d) Hvor mange timer arbeidet han med prosjektet?

E3

(Del 2, vår 2013)

Ovenfor ser du nedbetalingsplanen for et lån som betales ned i løpet av 10 terminer. Hver termin er 1 år. Renten i prosent er den samme i hele nedbetalingsperioden.

- Forklar hvilken type lån dette er.
- Hvor stort er det totale lånebeløpet?
- Hvor mange prosent er renten på?

E4

(Del 2, høst 2012)

Sindre er lærling. Han har en timelønn på 90 kroner. Ved overtid får han et tillegg på 60 %. Sindre betaler 18 % skatt av alt han tjener.

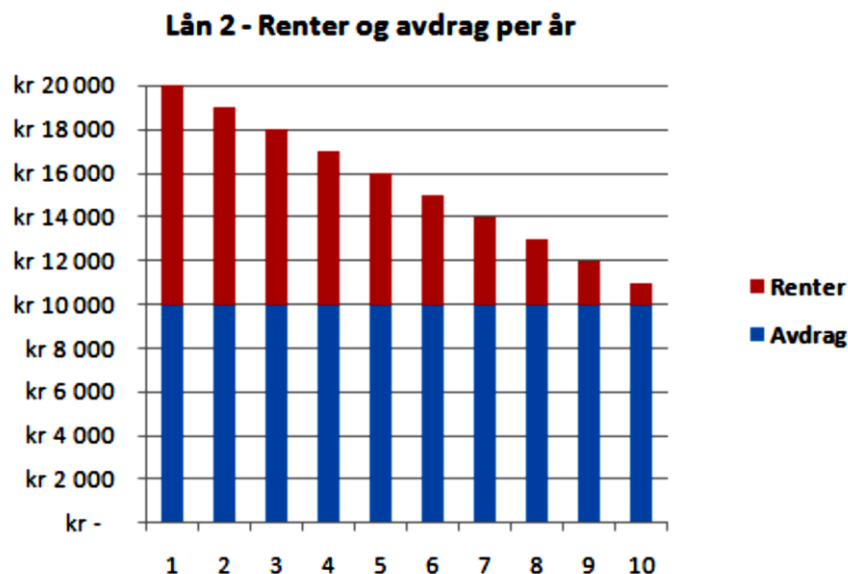
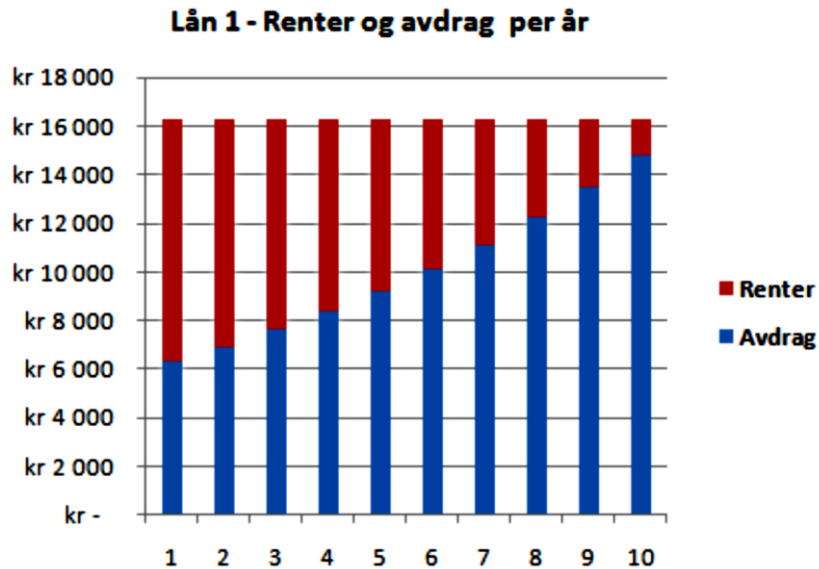
En måned arbeidet Sindre 160 timer. 10 av disse timene var overtid.

Hvor mye betalte Sindre i skatt denne måneden?

E5

(Del 1, Høst 2011)

Jonas trenger 100 000 kroner. Han går i banken og får tilbud om to ulike typer lån. Hvert av lånene har en rentefot på 10,0 % per år. Lånene skal nedbetales over 10 år, med én innbetaling per år. Nedenfor ser du en nedbetalingsplan for hvert av lånene.

- Hva kaller vi et lån som nedbetales slik nedbetalingsplanen for Lån 1 viser, og hva kaller vi et lån som nedbetales slik nedbetalingsplanen for Lån 2 viser? Hva kjennetegner hver av disse to typene lån?
- Forklar hvorfor renteutgiftene for Lån 2 avtar med 1000 kroner per år. Hvor mye må Jonas totalt betale tilbake til banken for dette lånet?
- For hvilket lån må Jonas totalt betale mest tilbake til banken? Hvorfor må han betale mer for dette lånet, selv om rentefoten for de to lånene er den samme?

E6

(Del 2, Høst 2011)

Nedenfor er det en oversikt som viser hvordan skatt kan beregnes.

Enkel skatteberegning

Personinntekt er det en person tjener i løpet av et år.

Noen viktige tall:

Alminnelig inntekt:	Personinntekt minus 72 800 kroner
Grunnlaget for toppskatt:	Personinntekt minus 456 900 kroner *
Nettolønn:	Personinntekt minus skatt

Skatteberegning:

Inntektsskatt	28 % av alminnelig inntekt
Trygdeavgift	7,8 % av personinntekt
Toppskatt	9 % av grunnlaget for toppskatt
Skatt totalt	Summen av de tre skattene ovenfor

* Dersom personinntekten er lavere enn 456 900 kroner, beregnes det ikke toppskatt.

Erik og Elin er lektorer. Erik er nyutdannet og tjener 409 700 kroner i året. Elin har jobbet mange år i skolen og tjener 518 000 kroner i året.

- Regn ut nettolønnen til Erik og nettolønnen til Elin.
- Hvor mange prosent av personinntekten betaler hver av dem i skatt?

I lokale lønnsforhandlinger får begge et lønnstillegg på 20 000 kroner.

- Hvor mange prosent av lønnstillegget må hver av dem betale i skatt?

Tabellen nedenfor viser konsumprisindeksen (KPI) for 2007 og 2010.

År	2007	2010
KPI	118,6	128,8

I 2007 tjente Elin 441 300 kroner.

- Hvor mye ville Elin tjent i 2010 dersom reallønnen hennes ikke hadde endret seg fra 2007 til 2010?

E7

(Del 2, Vår 2011)

Lisa syr kjoler. Som lønn får hun 300 kroner for hver kjole hun syr. En dag rakk hun å sy fem kjoler.

Berit arbeider ved et pleiehjem. En dag arbeidet hun 9 timer og fikk 1400 kroner i lønn.

Dino bor i Italia. Han selger sko. Som lønn får han 13 % av det han selger for. En dag solgte han sko for 1100 euro. 1 euro kostet denne dagen 8,40 kroner.

Teksten ovenfor viser at det finnes ulike måter å beregne lønn på.

- a) Hva kaller vi måtene lønnen til Lisa og Dino blir beregnet på?
Hva kjennetegner hvert av disse to lønssystemene?
- b) Hvem av de tre tjente mest denne dagen?

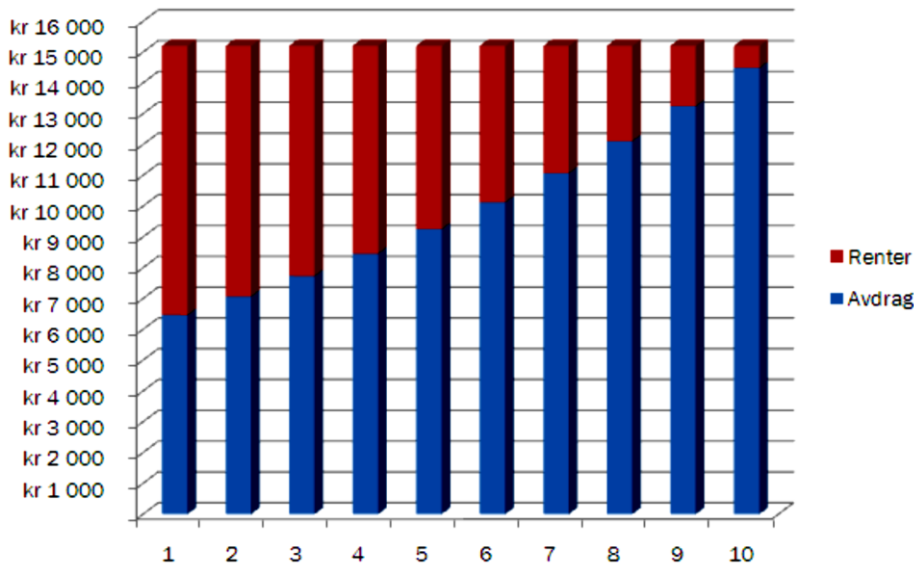
1,5 av de timene Berit jobbet denne dagen, var overtid. Hun får 50 % ekstra i lønn per time når hun jobber overtid.

- c) Hva var timelønnen til Berit?

E8

(Del 1, vår 2010)

Tor har tatt opp et lån i banken. Diagrammet nedenfor viser hvor mye han skal betale i renter og avdrag de 10 første årene.

- Forklar hvordan du ut fra diagrammet kan se om Tor har tatt opp et annuitetslån eller et serielån.
- Omtrent hvor stor del av det Tor skal betale på lånet det første året, er renter?

E9

(Del 2, vår 2010)

Ola skal bygge hus. Huset vil koste 2 300 000 kroner. Han har 150 000 kroner i banken. Resten må han låne. I Husbanken får han låne 80 % av det huset vil koste. Renten i Husbanken er 4 % per år. Resten av pengene må han låne i en privat bank til 6 % rente per år.

- Hvor mye penger får Ola låne i Husbanken, og hvor mye må han låne i den private banken?
- Hvor mange kroner må han til sammen betale i renter i Husbanken og den private banken det første året?

Ola kan trekke fra 28 % av rentekostnadene på skatten. Dette kalles et skattefradrag.

- Hvor store blir renteutgiftene til Ola det første året, dersom vi tar hensyn til skattefradraget?

E10

(Eksamen vår 2011 Del 1)

I 2008 kostet en vare 550 kroner. Indeksen for denne varen var da 110. I 2010 kostet varen 600 kroner.

Hva var indeksen for varen i 2010?

E11

(Eksamen høst 2010 Del 2)

År	KPI	Pris per liter bensin 95 blyfri
2001	108,7	9,30
2002	110,1	8,89
2003	112,8	9,12
2004	113,3	9,70
2005	115,1	10,63
2006	117,7	11,46
2007	118,6	11,68
2008	123,1	12,53
2009	125,7	11,91

Tabellen ovenfor viser konsumprisindeksen (KPI) og prisen per liter bensin i årene fra 2001 til 2009.

- a) Hvor mange prosent økte bensinprisen med fra 2001 til 2009? Sammenlikn årene 2001 og 2009.
- b) Hva ville bensinprisen vært i 2009 dersom den hadde utviklet seg på samme måte som konsumprisindeksen?
En journalist skriver at bensinen var ca. 11 % dyrere i 2009 i forhold til i 2001 dersom vi tar hensyn til konsumprisindeksen.
- c) 🤔 Vis hvordan journalisten har kommet fram til dette.

E12

(Eksamen 1P, vår 2014, del 2)

I 1990 kostet 600 g kjøttdeig 31 kroner. I 2012 kostet 350 g kjøttdeig 24 kroner.

- a) Hvor mye kostet ett kilogram kjøttdeig i 1990?
Hvor mye koste ett kilogram kjøttdeig i 2012?
- b) Hvor mange prosent økte prisen per kilogram fra 1990 til 2012?
I 1990 var konsumprisindeksen 83,7.
I 2012 var konsumprisindeksen 131,4
- c) Hva ville ett kilogram kjøttdeig ha kostet i 2012 dersom prisutviklingen hadde fulgt konsumprisindeksen fra 1990 til 2012?

E13

(Eksamen 1P, vår 2016, del 2)

I regnearket nedenfor har vi lagt inn timelønn, skatteprosent og antall timer Sara, Vilde og Peder arbeidet i juli.

	A	B	C	D
1		Sara	Vilde	Peder
2	Antall timer med ordinær timelønn	30	32	28
3	Antall timer med 40 % overtidstillegg	9	7	11
4	Ordinær timelønn	kr 147,00	kr 155,00	kr 152,00
5	Lønn for ordinært arbeid			
6	Lønn for overtidarbeid			
7	Bruttolønn			
8	Skattetrekk av ordinær lønn (prosent)	12 %	15 %	10 %
9	Skattetrekk av overtidslønn (prosent)	40 %	40 %	40 %
10	Skattetrekk (kroner)			
11	Nettolønn juli			
12	Gjennomsnittlig skatteprosent	20,3 %		

- a) Lag et regneark som vist ovenfor. Du skal sette inn formler i de blå cellene og beregne bruttolønn, skattetrekk og nettolønn.

Sara har regnet at hun i gjennomsnitt betalte 20,3% i skatt av bruttolønnen hun hadde i juli. Hun har derfor satt opp at hun har en gjennomsnittlig skatteprosent på 20,3.

- b) Vis hvilke beregninger Sara har gjort. Legg inn formler i de røde cellene i siste rad i regnearket fra oppgave a), slik at du også får med gjennomsnittlig skatteprosent for Vilde og Peder.

E14

(Eksamen 1P vår 2014 Del 1)

Et år hadde Marit en nominell lønn på 600 000 kroner. Dette tilsvarte en reallønn på 500 000 kroner.

Bestem konsumprisindeksen dette året.

E15

(Eksamen 1P høst 2016 Del 2)

I 2015 var konsumprisindeksen 139,8. Vilde hadde da en nominell lønn på 520 800 kroner.

Hva må reallønnen til Vilde være i 2016 dersom hun skal ha samme kjøpekraft som i 2015?

E16

(Eksamen høst 2011 Del 1)

I løpet av noen år steg Gretes lønn fra 160 kroner per time til 184 kroner per time.

1) Hvor mange prosent steg lønnen?

Konsumprisindeksen (KPI) var 100 det året Grete tjente 160 kroner per time.

2) Hva var konsumprisindeksen det året Grete tjente 184 kroner per time, dersom vi antar at hun hadde samme reallønn de to årene?

E17

(Eksamen høst 2012 Del 1)

Eli hadde en nominell lønn på 500 000 kroner i basisåret. Et annet år var konsumprisindeksen 120.

Hvor mye måtte Eli ha tjent dette året dersom hun skulle hatt samme kjøpekraft som i basisåret?

E18

(Eksamen høst 2012 Del 2)

1 Nye eneboliger, prisindeks

År og kvartal	Indeks
1989	68,5
1990	66,1
1991	64,2
1992	64,1
1993	62,3
1994	65,1
1995	70,4
1996	74,0
1997	77,3
1998	84,2
1999	91,9
2000	100,0
2001	107,8
2002	115,2
2003	119,7
2004	123,1
2005	132,4
2006	139,7
2007	155,9
2008	169,1
2009	174,4
2010	177,2

Kilde: <http://www.ssb.no/eneboliger/itb-2012-01-03-01.htm> (26.03.2012)

Tabellen ovenfor viser prisindeksen for eneboliger i perioden fra 1989 til 2010.

- a) Hvor mange prosent har verdien på en enebolig økt med fra 1989 til 2010 ifølge indeksene i tabellen ovenfor?

Familien Hansen kjøpte en enebolig for 1 700 000 kroner i år 2000.

- b) Hvor mye ville en tilsvarende bolig kostet i 2006 dersom prisen hadde fulgt indeksen?

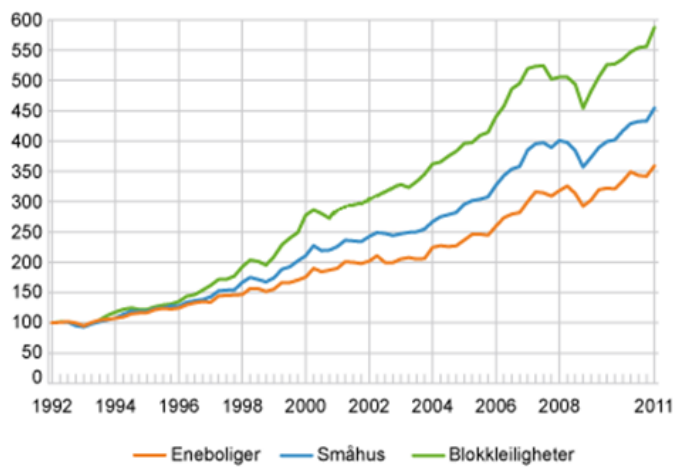
I 2010 solgte familien Hansen boligen for 3 400 000 kroner. Sønnen i huset mente at de da hadde tjent 1 700 000 kroner på salget av huset, mens faren påsto at de egentlig ikke hadde tjent mer enn ca. 400 000 kroner på salget.

- c) Gjør beregninger og forklar hvordan faren har kommet fram til dette.

E19

(Eksamen vår 2012 Del 2)

Boligprisindeksen, etter boligtype

Kilde: <http://www.ssb.no/vis/bpi/arkiv/fig-2011-04-14-01.html>
(04.09.2011)

(Den øverste grafen er grønn og den nederste er rød.)

Diagrammet ovenfor viser boligprisindeksen i Norge for blokkleiligheter, småhus og eneboliger fra begynnelsen av 1992 til begynnelsen av 2011.

- a) Etter hvor mange år var verdien av de ulike boligtypene dobbelt så stor som verdien i begynnelsen av 1992?

Verdien av en enebolig var 1,35 millioner kroner i begynnelsen av 1992. Vi antar at verdien av denne boligen har fulgt boligprisindeksen.

- b) Hva var verdien av boligen i begynnelsen av 2004?

- c) 🤔 Hva ville indeksen for eneboliger vært i begynnelsen av 1992 dersom vi hadde brukt 1998 som basisår?

- d) 🤔 Er det riktig å si at verdien av en blokkleilighet steg med omtrent dobbelt så mye som verdien av en enebolig de ti første årene etter 1992?
Begrunn svaret ditt.

E20

(Eksamen høst 2010 Del 2)

Tabellen nedenfor viser konsumprisindeksen (KPI) for de tre siste årene.

År	2007	2008	2009
KPI	118,6	123,1	125,7

I 2008 hadde Sondre en reallønn på 1 000 000 kroner.

Hvor mye måtte Sondre hatt i nominell lønn i 2009 hvis han skulle beholdt samme kjøpekraft som i 2008?

E21

(Eksempeloppgave eksamen 2015 del 2)

Tommy har en ordinær timelønn på 168 kr.

En måned arbeidet han 37,5 timer innenfor ordinær arbeidstid, 10 timer med et overtidstillegg på 50 % og 4 timer med et overtidstillegg på 100 %.

Tommy har et pensjonstrekk på 2 %, og han betaler 1,4 % i fagforeningskontingent. Han har prosentkort og betaler 36 % skatt.

Fagforeningskontingenten trekkes av bruttolønn, men det skal ikke trekkes pensjon av lønn for overtidarbeid.

- a) Lag et regneark som beregner Tommys nettolønn denne måneden.
Vis hvilke formler du har brukt.

Tina har en ordinær timelønn på 172 kr.

En måned arbeidet hun 37,5 timer innenfor ordinær arbeidstid, 13 timer med et overtidstillegg på 50 % og 15 timer med et overtidstillegg på 100 %.

Tina har et pensjonstrekk på 2 %, og hun betaler 200 kr i fagforeningskontingent. Hun har prosentkort og betaler 42 % skatt.

Det skal ikke trekkes pensjon av lønn for overtidarbeid.

- b) Gjør endringer i regnearket fra oppgave a) slik at det også kan brukes til å bestemme Tinas nettolønn denne måneden.

E22

(Eksempeloppgave eksamen 2015 del 2)

Geir oppretter en konto i banken. Han setter inn 60 000 kr. Pengene skal stå urørt i 10 år.

Nedenfor ser du et regneark som viser hvor mye Geir vil ha på kontoen ved begynnelsen og slutten av hvert år dersom renten er 5 % per år.

	A	B	C	D	E
1					
2	Sparebeløp	kr 60 000,00			
3	Rente per år (%)	5		Vekstfaktor	1,05
4	Antall år	10			
5					
6					
7	År	Begynnelsen av året	Slutten av året		
8	1	kr 60 000,00	kr 63 000,00		
9	2	kr 63 000,00	kr 66 150,00		
10	3	kr 66 150,00	kr 69 457,50		
11	4	kr 69 457,50	kr 72 930,38		
12	5	kr 72 930,38	kr 76 576,89		
13	6	kr 76 576,89	kr 80 405,74		
14	7	kr 80 405,74	kr 84 426,03		
15	8	kr 84 426,03	kr 88 647,33		
16	9	kr 88 647,33	kr 93 079,69		
17	10	kr 93 079,69	kr 97 733,68		
18					

- Lag et regneark som vist ovenfor. Her skal Geir kunne legge inn sparebeløp og rente i de lyseblå cellene. Du skal sette inn formler i de mørkeblå cellene. Vis hvilke formler du har brukt.
- Utvid regnearket fra oppgave a) og bestem hvor lang tid det vil ta før Geir har 150 000 kroner på kontoen dersom sparebeløpet er 60 000 kroner og renten er 5 % per år.
- Løs oppgave b) ved hjelp av en graftegner.

For 5 år siden stod det 60 000 kr på en konto med en fast prosentvis årlig rente. Kontoen har stått urørt. I dag står det 75 201,21 kroner på kontoen.

- Bestem den prosentvise årlige renten.

E23

(Eksamen høst 2016, del 2)

Vilde har egen bil. I begynnelsen av 2016 prøvde hun å få en oversikt over utgiftene hun ville få i løpet av året.

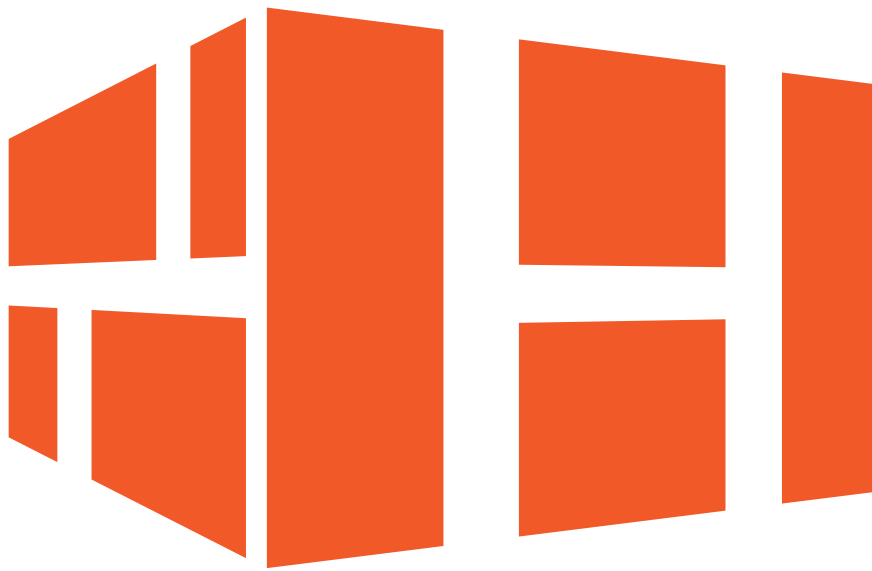
Hun fant ut at hun måtte betale en årsavgift til staten på 3 135 kroner. I tillegg antok hun at hun måtte betale 5 250 kroner i forsikringspremie, 10 000 kroner for vedlikehold og service, 1 000 kroner for parkering og 3 000 kroner i bompenger.

Bilen bruker i gjennomsnitt 0,6 L bensin per mil. Vilde regnet med å kjøre 15 000 km i løpet av 2016, og hun antok at bensinen ville koste 13,50 kroner per liter.

- a) Bruk regneark til å sette opp et budsjett for Vildes utgifter ut fra opplysningene ovenfor.

Tenk deg at Vilde ved årets slutt har kjørt 14 500 km, at bensinen kostet 13,80 kroner per liter, at forsikringspremien ble på 5 510 kroner, og at vedlikeholdskostnadene ble 3 450 kroner høyere enn hun antok. De andre utgiftene ble som du satte opp i budsjettet i oppgave a).

- b) Utvid regnearket fra oppgave a) slik at det også viser de virkelige utgiftene for Vildes bilhold i 2016.
- c) Utvid regnearket fra oppgave a) og b) slik at det også viser hvor mye de virkelige utgiftene avviker fra tallene i budsjettet. Du skal oppgi avvikene i kroner og i prosent.

2018/2019